

2015

tobias

TIDSSKRIFT FOR OSLOHISTORIE

PRIVAT-
ARKIV:

Hele byens
hukommelse

tobias

TOBIAS er Oslo byarkivs eget fastidsskrift om oslohistorie, arkiv og arkivdanning. Tidsskriftet presenterer viktige, nytenkende og spennende artikler, og løfter fram godbiter fra det rike kildematerialet i Byarkivet. Navnet Tobias kommer fra den tiden da Byarkivet holdt til i ett av rådhus-tårnene og fikk kallenavn etter Tobias i tårnet fra Torbjørn Egners Kardemomme by. Akkurat som han er Byarkivet er et sted hvor man kan få svar på det meste.

Løssalg kr 50,-
Publikasjonen kan lastes ned gratis fra
www.byarkivet.oslo.kommune.no

*Forsidebildet:
Solo var Nora bryggeriers store leskedrikk. I Maridalsveien 3 hvor Byarkivet i dag holder til var det fra 1918-1972 produksjon og ekspedisjon av brus. Oslo byarkiv, arkiv etter Plan og bygningsetaten.*

HELE BYENS HUKOMMELSE

Hilde Barstad, direktør i Kulturetaten

Gjennom hele livet setter vi mennesker spor etter oss, i møte med det offentlige, med privat sektor som organisasjoner, bedrifter eller private institusjoner, og i helt personlige dokumenter. I det offentlige blir slike spor gjerne varige i form av arkiver, mens privat sektor setter lite spor i arkivene. Men samfunnsutviklingen skjer i et samspill mellom offentlig og privat sektor, og privatarkiv er derfor viktig for å dokumentere hele samfunnet. De private arkivene trengs!

I dag er vernet av privatarkiv for svakt. Det blir spesielt tydelig når det private utfører tjenester for det offentlige. Når kommunen plasserer barn på en kommunal barnevernsinstitusjon, stiller loven krav om at oppholdet skal dokumenteres. Men om kommunen plasserer barnet på en privat barnevernsinstitusjon, stiller ikke loven like strenge krav, og det kan være tilfeldig hvilken dokumentasjon som blir tatt vare på. Det kan gi svært ulike vilkår for barn som i ettertid vil finne ut av sin egen historie.

Byarkivets oppgave er å bevare arkiver som tilsammen gir et helhetlig bilde av samfunnet. Vi samler derfor inn også private arkiver i Oslo. Bare slik kan vi sikre at vi er hele byens hukommelse.

I årets Tobias løftes det viktige privatarkivfeltet frem sammen med spennende historier fra privatarkiver. Byarkivet koordinerer et nettverk av 14 ulike institusjoner i Oslo som alle forvalter privatarkiv. Alle disse bidrar med en omtale av seg selv og en skatt fra sine arkiver.

TOBIAS. Tidsskrift for oslohistorie

Utgever: Oslo byarkiv

Besøksadresse: Maridalsveien 3

Postadresse: Kulturetaten, Byarkivet, Pb 1453 Vika, 0116 Oslo

Telefon: 02180/23460350

E-post: postmottak@ku.oslo.kommune.no

www.byarkivet.oslo.kommune.no • www.oslobilder.no

Redaktør: Johanne Bergkvist

Redaksjon: Ranveig Låg Gausdal, Øivin Poppe Grimsgaard, Line Monica Grønvold,

Kirsti Gulowsen, Unn Hovdhaugen, Caroline Juterud, Cecilie Lintoft, Kine Skyer,

Maria Storhaug-Meyer. Korrektur: May-Liss Lindøe og Arnfinn Løvsetten

Utforming: Karin Wiwe

ISSN 0804-2454

Opplag: 3000 - 24. årgang

Trykkeri: Zoom grafisk

INNHOOLDSFORTEGNELSE

Hilde Barstad: Hele byens hukommelse.....	2
Ranveig Låg Gausdal: Helhetlig samfunnsdokumentasjon.....	4
Ellen Røsjø: «Alle har rett til ei fortid!».....	12
Vidar Øverland: Hvorfor er bedriftsarkivene viktige?.....	18
Maria Storhaug-Meyer: Barneomsorgen	22
Unn Hovdhaugen: Fattighuset	30
Cecilie Lintoft / Kirsti Gulowsen: Nettverk for privatarkiv i Oslo.....	32
Martin Ellingsrud: Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek.	34
Dag Kopperud: Jødisk museum	36
Ivar Håkon Eikje: Nasjonalbiblioteket.	38
Anita Kongssund: Nasjonalmuseet	40
Frode Færøy: Norges hjemmefrontmuseum	42
Else Rosenqvist: Norsk Folkemuseum	44
Erling Lundebj: Norsk Luthersk Misjonssamband	46
Per Gisle Galåen: Norsk Maritimt Museum.	48
Ingebjørg Eidhammer: Norsk Teknisk Museum	50
Kirsti Gulowsen: Oslo byarkiv	52
Anne Birgit Gran Lindaas: Oslo Museum	54
Sigrun Rasmussen / Vidar Øverland: Riksarkivet.	56
Ewa Mork: Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter	58
Jon Sandven: Statsarkivet i Oslo	60
Kine Skyer: Blå Kors - en pioner innen privat rusomsorg.....	62
Caroline Juterud: Skoleskipet med vind i seilene	68
Øivin Poppe Grimsgaard: Bjølsen Valsemølle	72
Jon E. Røhrt: Møllergruppens arkiv på nett.....	76
Kirsti Gulowsen: Gamlebyen kirke	80
Jan Brustad / Ewa Mork: Nansenhjelpen og jødiske barneflyktninger	84
Ayesha Iqbal Khan: «Virsa» - overleveringer	90
Ingebjørg Eidhammer: Solo i Maridalsveien 3.....	94

4

22

42

68

94

«Å velja ut inneber òg å velja bort; ein avgjer kva røyster som skal få sleppa til, og kva røyster som må finna seg i å verta tagale i den historiske songen.»

«Gros Chagrins», Nordic
Black Theatre teaterforestill-
ing av Courteline-Petruzzi
på Parkteateret. Foto:
Astrid Hals.
A-10419/Ua/0028/001

HELHETLIG SAMFUNNSDOKUMENTASJON

Tekst: Ranveig Låg Gausdal, Byarkivar i Oslo

Sitatet er hentet fra den såkalte ABM-meldingen, stortingsmelding 22 om arkiv, bibliotek og museum fra 2000 (*Kjelder til kunnskap og oppleving. Om arkiv, bibliotek og museum i ei IKT-tid. St.meld. nr. 22 (1999-2000)*). Utsagnet spiller på den seleksjonen som kulturarvsinstitusjonene, deriblant arkivsinstitusjonene, står for når de velger ut materiale for bevaring. Meldingen understreker at det er en løpende faglig og kulturpolitisk utfordring at det materialet som blir bevart gir et så dekkende og balansert bilde som mulig av det mangfoldet som utgjør norsk samfunnsliv gjennom tidene. For å få til det, trenger vi å bevare arkivmateriale skapt av private bedrifter,

institusjoner, organisasjoner og enkeltpersoner. Vi trenger å se dette privat skapte arkivmaterialet i sammenheng med offentlig arkivmateriale fra stat, fylkeskommuner og kommuner. Bare sånn kan vi få til såkalt helhetlig samfunnsdokumentasjon.

Denne artikkelen handler om hvorfor privatarkiv er viktig og om bevaringssituasjonen på landsbasis. Men først og fremst handler den om privatarkivarbeidet i Oslo og om hvor mye og hva som er bevart av privat skapt arkivmateriale her i byen.

Med ett unntak er alle illustrasjoner i tidsskriftet er denne gangen hentet fra privatarkiv. Det viser i seg selv det

store mangfoldet og betydningen av materialet for en allsidig dokumentasjon av samfunnet.

HVORFOR PRIVATARKIV?

Samfunnsutviklingen skjer i et samspill mellom offentlig og privat sektor. Det er derfor umulig å gi et

Forretningsgårder ved Sæterkrysset i front, hvor Nordstrandveien og Ekebergveien møtes. Ulvøya og Nordseter i bakgrunnen. Flyfoto fra Widerøe 1967. A-20027/Uc/0001/1624

Hestevogn i 1935 ved 60-årsjubileet for Kristianias første sporvogn. Fotograf ukjent. A-40202/Uaa/0002/037

Taxi: En engasjert gjeng fra bedriftsidretten i Oslo taxi AS utenfor tennis-senteret på Hasle ca. 1989-1990. Fotograf ukjent. A-10444/Ua/0001/001

dekkende og helhetlig bilde av samfunnet uten at arkivmateriale fra privat samfunnssektor er bevart. Det er arkivsektorens oppgave nettopp å bevare og gi publikum tilgang til en mest mulig allsidig dokumentasjon av samfunnet. Likevel har sektoren i stor grad fokusert på arkiver skapt av staten, fylkeskommuner og kommuner.

For eksempel i et lokalsamfunn som er etablert og utviklet rundt en større industribedrift, vil arkivmateriale etter denne bedriften være helt vesentlig for å forstå

stedets historie. Bedriften vil ha hatt en aktiv rolle i rekruttering av arbeidskraft og slik sett ha ført folk til stedet. Den vil gjerne ha stått for bygging av boliger og kanskje samfunnshus, skole, veier osv. Kanskje har den stått for fritids- og kulturtilbud. Da vil bedriftens arkiv være en like viktig eller viktigere kilde til stedsutvikling, befolkningsutvikling, institusjoner og enkeltpersoners liv og virke som kommunens arkiv eller statlige arkiv.

Slik som i dette eksempelet pekes det gjerne på privatarkivenes kultur-

historiske verdi, og ofte som en særlig viktig kilde til lokalhistorie. Men offentlige og private arkiver må også ofte brukes i sammenheng som dokumentasjon av enkeltpersoners rettigheter og interesser. Private barnehjemsinstitusjoner har for eksempel i stor grad utført tjenester på vegne av kommuner. Enkeltindivider som har vært i befatning med barnevern vil kunne være avhengig av at arkivmateriale fra private barnehjem er bevart for å kunne få klarhet i eget livsløp og eventuelle rettigheter til erstatning.

Luftfoto Majorstua 1987. Foto Fjellanger Widerøe. A-40202/Ua/0012/028

Men det finnes ikke lovhjemlet krav til at private institusjoner som barnehjem skal skape dokumentasjon eller til at privat skapt arkivmateriale skal bevares i arkivinstitusjoner. Det har i mange tilfeller store konsekvenser for enkeltpersoners rettssikkerhet.

Erkjennelsen av privatarkivenes verdi har gjort at de politiske signalene på arkivfeltet de siste par tiårene har gått i retning av å styrke arkivsektorens innsats med arkiv fra privat sektor. ABM-meldingen ble fulgt opp med tilsvarende signaler i den såkalte Kulturmeldingen i 2003 (*Kulturpolitikk fram mot 2014. St.meld. nr. 48 (2002-2003)*): «Som ein utviklingsstrategi på arkivområdet må det i større grad enn hittil siktast mot å bevare og formidla eit breiare spekter av arkiv, for å leggja til rette for heilskapleg dokumentasjon av samfunnsutviklinga».

I stortingsmeldingen om arkiv fra 2013 (Meld. St. 7 (2012–2013) Arkiv) er en mer balansert innsats med arkiv fra offentlig og privat sektor et hovedperspektiv.

Arbeid med arkiv etter private bedrifter, institusjoner, organisasjoner og personer er altså en viktig forutsetning for en allsidig og helhetlig dokumentasjon av samfunnet.

Derfor er det avgjørende for arkivinstitusjonenes mulighet til å tilby brukerne et godt kildegrunnlag. Det er dessuten i tråd med tydelige politiske signaler de siste par tiårene.

BEVARINGSSITUASJONEN PÅ LANDSBASIS

Hvordan er det så med balansen i samfunnsdokumentasjonen i praksis? Utredningen *Samtidens arkiver – fremtidens kildegrunnlag fra 1987 (NOU 1987:55)* la til grunn at det da var bevart ca. 10 000 hyllemeter privatarkiv i Norge. Tallet er usikkert, og mest sannsynlig litt for lavt, men gir likevel en antydning om nivået. I følge *Statistikk for arkiv 2013* var det ved utgangen av året sikret ca. 103 000 hyllemeter private arkiver. Vi står altså overfor en tiddobling de siste to-tre tiårene. Særlig har innsatsen vært styrket den siste tiårsperioden.

Men til tross for tiddoblingen, utgjorde ikke den samlede mengden privatarkiv i norske bevaringsinstitusjoner mer en ca. 21 prosent i 2013. Det er altså et stykke igjen til vi har en balansert bevaringssituasjon. Men det ser nå ut til at tilveksten av privatarkiv de siste årene har vært like stor som veksten i henholdsvis statlige og kommunale

arkiv. Det må leses som et klart uttrykk for større forståelse for betydningen av privatarkiv og en endring i institusjonenes prioritering.

Mens Riksarkivet og statsarkivene har lovpålagt ansvar for å bevare arkiv fra statsforvaltningen og de kommunale arkivinstitusjonene tilsvarende for arkiv fra kommunal sektor, finnes det ikke noe lovpålagt krav om bevaring av privatarkiv. Det er etablert noen svært få institusjoner som har forvaltning av privatarkiv som eneste oppgave. Ellers er situasjonen preget av at mange institusjoner bidrar, men uten at oppgaven har første eller høy prioritet, og ofte uten at aktiviteten er tilstrekkelig finansiert av oppdragsgiver. Ansvar er altså pulverisert på en annen måte enn for offentlig arkivmateriale, og innsatsen fragmentert. I denne situasjonen blir planarbeid og avtalt arbeidsdeling av ekstra stor betydning. Det samme gjelder økonomiske støtteordninger.

PRIVATARKIV I OSLO – MYE OG VARIERT

En stor del av den økte innsatsen med privatarkiv har foregått lokalt og regionalt – i kommunale og fylkeskommunale arkivinstitusjoner;

Billett kjøpes på trikken. Fotograf ukjent. A-40202/Ua/0013/046

Vinter på Linderud i 1966. Fotograf ukjent. A-20027/Uc/0001/1561

museer og andre institusjoner.

I Oslo er det etablert et nettverk for privatarkiv av 14 kulturinstitusjoner med statlig, kommunal eller privat forankring. Alle har som en prioritert oppgave, de fleste rett nok som en av mange andre oppgaver, å bevare og gjøre tilgjengelig privat skapt arkivmateriale. For noen år siden etablerte Riksarkivaren og Kulturrådet i fellesskap et nettverk av såkalte fylkeskoordinerende institusjoner som skal koordinere arbeidet med privatarkiv i det enkelte fylke. I Oslo er det Oslo byarkiv som har denne rollen.

Hvordan står det så til med arkiv fra privat sektor i Oslo? Det er vanskelig å fastslå et helt presist tall, men vi kan regne med at Oslos privatarkivbestand er på 15 000-20 000 hyllemeter, fordelt på mellom 7 000 og 9 000 enkeltarkiv. Dette er

basert på innrapportering til Byarkivet fra de 14 institusjonene i nettverket. Dette er den langt største bestanden av privatarkiv i noe fylke i Norge. Nå er jo også Oslo det fylket med størst innbyggertall, men også i forhold til innbyggertallet ligger Oslo godt an. Med utgangspunkt i arkivstatistikken for 2014 og folketall, er det i Oslo bevart 0,05 hyllemeter privatarkiv pr innbygger, godt foran Hordaland på andre plass, med 0,03. Oslos riksdekkende institusjoner – både Riksarkivet, Nasjonalbiblioteket og flere museer - forsterker i stor grad styrkeforholdet.

Materialet er både bredt og variert. Sett i lys av at privatarkiv ikke er en lovpålagt oppgave, må man kunne konkludere med at bestanden i Oslo er god, både i mengde og bredde. Samlingene utgjør en viktig historisk

kilde og er en vesentlig bestanddel i en samlet dokumentasjon av Oslo. Til tross for bredde og mangfold, varierer det selvsagt hvor godt ulike typer av privat virksomhet er representert. Om man sorterer antall arkiv på ulike kategorier, viser det seg at ca. 21 prosent av privatarkivene stammer fra næringsvirksomhet og bedrifter, mens hele 55 prosent stammer fra organisasjoner eller stiftelser. Bare ca fem prosent er skapt av private institusjoner, mens 19 prosent stammer fra privatpersoner, familier og annet.

HVA BESTÅR OSLO-MATERIALET AV?

Det er bevart flere store industriarkiv i Oslo. Kjente eksempler er Ringnes bryggeri, Bjølsen Valsemølle, Christiania Spigerverk og Akers

Rockere med amcar foran Møllergata 19 i 1980-1981. Foto: Åsmund Lindal. A-70013/Um/0001/015

Punkere i Oslo sentrum 1980. Foto: Åsmund Lindal. A-70013/Um/0001/013

Utsikt mot slottet. Foto: Giovanni Trimboli. A-70036/Ua/0011/010

mekaniske verksted. Den gamle industrivirksomheten langs Akerselva må kunne sies å være ganske godt dekket. Likevel er det bevart for lite materiale om man tenker på den omfattende industrivirksomheten Oslo har hatt. For eksempel hadde det vært svært interessant å få sikret materiale etter viktige hjørnesteinsbedrifter i Groruddalen.

Oslo har videre hatt en mengde små og mellomstore bedrifter, og disse har etterlatt seg lite materiale. Det finnes unntak, som for eksempel arkivet etter Grorud Jernvarefabrikk i Oslo byarkiv, men vi bør jakte på spor av detalj- og småhandel, slaktere, bakerier, fiskehandlere, frisører og lokale håndverksbedrifter.

Gamle Aker herred var landets mest folkerike landkommune og hadde hovedvekt på jord- og skog-

bruk da den ble innlemmet i Oslo i 1948. Likevel har vi lite arkivmateriale som dokumenterer gårdsdrift og andre primærnæringer i det som nå er Oslo. Forhåpentligvis kan systematisk innsamling fortsatt redde noen flere arkiv fra gårdsdrift i Aker?

Foreløpig har Osloinstitusjonene lite kilder til helt sentrale næringer som bank, forsikring, eiendom, reiseliv, advokatpraksis, helse-tjenester og markedsføring. Det finnes noen brokker fra serverings- og overnattingsbransjen, for eksempel arkivet fra Club 7 i Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek, Dovrehallen i Nasjonalbiblioteket og noen minner etter Restaurant Blom i Oslo byarkiv, men her bør det arbeides for å sikre mer materiale. Kulturbedriftene er bedre representert.

Godt over halvparten av privatarkivene kommer fra organisasjoner av ulike slag, og dette materialet dekker mange ulike temaer. Det er bevart mye materiale fra interesseorganisasjoner og politiske organisasjoner og partier. Likevel er det hull som bør fylles, og vi bør jakte på materiale fra veldedighetsorganisasjoner, avholdsbevegelse og kvinneforeninger.

Når det gjelder religiøse organisasjoner, finnes det mye materiale fra ulike kristne organisasjoner. Ofte grenser disse virksomhetenes arbeid mot helse og velferd. Oslo byarkiv har for eksempel arkivet etter den kristne, rusforebyggende organisasjonen Blå Kors. For andre religioner er det først og fremst Jødisk Museums store arkivsamling fra jødiske organisasjoner som er framtrepende. Det er

ønskelig å supplere dette området slik at materialet blir mer dekkende for ulike religiøse grupper i det flerkulturelle Oslo. I det hele tatt er det ønskelig å styrke innsatsen mot ulike minoriteter og også ha søkelys på kjønnsbalanse i samlingsstrategiene.

Den organiserte fritiden er representert med arkiv fra mange forskjellige virksomheter. Torshov Sjakklubb og Oslo seilforening i Statsarkivet, Den venskabelige forening og IK Christiania Roklub i Oslo byarkiv er bare noen eksempler. Likevel ser det ikke ut til at fritidsorganisasjonene har samme bevissthet om arkivenes betydning som vi finner innenfor det organiserte arbeidslivet og interesseorganisasjonene, og vi kan godt ønske oss mer materiale fra organisasjoner som kor, korps, orkestre, dans og speiderbevegelse osv.

Når det gjelder personarkiv, ligger hovedtyngden på politikere og andre samfunnsaktører og kulturpersonligheter. For å komplettere samlingen av personarkiv er det ønskelig å sikre arkiv fra enkeltpersoner og familier som har markert seg innen bypolitikken, samt i kultur- og næringsliv i byen.

HVA NÅ?

Når det gjelder videre arbeid, er det selvsagt viktig å sette noen av de hullene som er beskrevet over, i den grad det finnes materiale som ikke har gått tapt. Minst like viktig er det imidlertid å være klar over vesentlige trekk i utviklingen av Oslo som by nå, slik at man kan være føre var i forhold til å sikre seg dokumentasjon fra aktivitet som vi i dag vet at preger byen.

Utviklingen i Oslo følger storbyenes utvikling generelt, nemlig en nedbygging eller utflytting av industribedrifter, og en stor vekst i konsulent- og tjenestenæringene. Stadig flere private aktører utfører tjenester på vegne av det offentlige. Dette gjelder både for helse og velferdssektoren, og for tekniske tjenester slik som for eksempel renovasjon og parkdrift. I 2013 gikk 38 prosent av barna i Oslo i private barnehager, som ikke omfattes av arkivloven og derfor ikke plikter å ta vare på sine egne arkiv. Dette forsterker behovet for å styrke innsatsen overfor private aktører og med privatarkiv.

Overnatting, servicenæringene og kultur- og underholdning vokser, og avspeiler den generelle dreiningen

i samfunnet. De største vekstområdene er innen tjenesteyting, og særlig personlig tjenesteyting. Også her er arkivdekningen forholdsvis svak. Kunstnerisk virksomhet og underholdning er i særstilling som vekstnæringer, men også andre virksomheter som relaterer til fritid er i stor fremgang, særlig medlemsorganiserte aktiviteter. Altså er det viktig å ha et særlig fokus på disse områdene.

En stadig større andel av Oslos befolkning har innvandrerbakgrunn. Dette gjelder i dag litt over 30 prosent av byens befolkning. I mars 2015 hadde Enhet for Mangfold og Integrering i Oslo kommune registrert 267 innvandrerorganisasjoner i Oslo. Kun en håndfull av disse har avlevert arkiver.

For at ikke hullene i fremtidens kildegrunnlag skal bli like store som de vi står overfor i dag, er det viktig å følge næringsutvikling og samfunnsutvikling for øvrig tett, og sette ressurser inn på å skape og bevare arkivmateriale som gir oss en helhetlig dokumentasjon av det samfunnet vi lever i. Uten privatarkiv er en balansert dokumentasjon av helheten umulig. •

FAKTA

Lover og regler om privatarkiv

Arkivloven av 4. desember 1992 nr. 126 er en generell lov som stiller sterke krav til arkivdanning og arkivbevaring for offentlige organ. Privatarkiv gis ikke slikt formelt vern. Det stilles ikke krav til arkivdanning, men for et privat rettssubjekt som mottar faste offentlige driftstilskudd, har fullmakt til å treffe enkeltvedtak eller utferdige forskrifter, kan Riksarkivaren stille slike krav. Det stilles heller ikke krav til oppbevaring.

I følge § 13 skal Riksarkivaren holde oversyn over verneverdige privatarkiv og føre register over privatarkiv som er ivarettatt av offentlige og private depotinstitusjoner. Med hjemmel i § 14 Retningslinjer er det utarbeidet Retningslinjer for arbeidet med privatarkiv.

Retningslinjene ble fastsatt med virkning fra 10. april 2002. De skal sikre at arbeidet med privatarkiv utføres planmessig og systematisk, og at depotinstitusjonene følger allmenne arkivfaglige prinsipper og rutiner.

Privatarkiv som forvaltes av offentlige arkivinstitusjoner underlegges samme klausulering med hensyn til personvern som offentlige arkiv, i henhold til forvaltningsloven og personopplysningsloven.

Rodeløkka: Tyggegummi tygges på Rodeløkka i 1981-1982.

Foto: Åsmund Lindal.
A-70013/Um/0001/001

Kilder og litteratur

Bevarings- og utviklingsplan for privatarkiv i Oslo. Upublisert utkast fra Oslo byarkiv pr. 26.5.2015

Kjelder til kunnskap og oppleving. Om arkiv, bibliotek og museum i ei IKT-tid. St.meld. nr. 22 (1999-2000)

Kulturpolitikk fram mot 2014. St.meld. nr. 48 (2002-2003)

Arkiv. Meld. St. 7 (2012-2013)

Rapport om arbeid med arkiv fra privat samfunnssektor. Upublisert rapport fra Kulturrådet til Kulturdepartementet 4.11.2011, stilt til rådighet av Kulturrådet

Samtidens arkiver – fremtidens kildegrunnlag (NOU 1987:55)

Statistikk for arkiv 2013, Kulturrådet 2014

<http://www.kulturradet.no/documents/10157/2931b9c4-88a8-4645-b046-5e90060455e8>

Til kildene! Kartlegging av regionale og lokale arkiver. ABM-skrift nr. 40. ABM-utvikling, Oslo 2007

Historikeren Edvard Bull d.y. har sagt det godt: «Alle har rett til ei fortid!» Arkivinstitusjoner er med på å avgjøre om de får det. De er viktige samfunnsinstitusjoner som bestemmer hvilket kildemateriale framtida vil få.

*Arkivinstitusjoner er med på å avgjøre hvilket kildemateriale framtida vil få.
A-10353_U001_057 Jøtul*

«ALLE HAR RETT TIL EI FORTID!»

Tekst: Ellen Røsjo, prosjektleder Prosjekt for helhetlig samfunnsdokumentasjon (SAMDOK), Riksarkivet

Arkivinstitusjoner kan oppfylle samfunnsmedlemmenes demokratiske rettigheter om dokumentasjon og innsyn, de kan bidra til samfunns- og identitetsforståelse, og de kan tilføre en dimensjon til vanlige folks liv ved å øke deres mulighet for utforskning av og forståelse for fortida. De er institusjoner som tar fortida med inn i framtida. I arkivene kan du foreta en tidsreise. Du kan oppleve hva mennesker av kjøtt og blod skrev, tenkte og gjorde for 50, 100 eller 200 år siden. Men hva slags arkiv bevares?

De fleste arkivinstitusjoner i dag er etablert for å sikre bevaringen av det offentlige arkiv, arkiv etter statlige, kommunale og fylkeskommunale virksomheter. Arkiv

etter privat virksomhet i organisasjoner, bedrifter, institusjoner og etter enkeltpersoner - såkalte privatarkiv - blir i mye mindre grad systematisk tatt vare på, selv om arbeidet er blitt vesentlig styrket de siste åra.

Privatarkivfeltet er et nesten uregulert felt fordi det er opp til hver enkelt aktør eller arkivskaper i privat sektor om deres historiske arkiv tas vare på. Arkivinstitusjoner, museer og enkelte bibliotek tar vare på en del privatarkiv. Men klart bevaringsverdige privatarkiv fins hos private arkivskapere og hos private samlere uten at allmennheten noen gang vil få tilgang til det, og mye er gått tapt og vil gå tapt. Særlig er materiale som er elek-

tronisk skapt utsatt. Det gir oss et fattigere samfunnsminne som ikke gjenspeiler samfunnet som helhet.

INTEGRERTE DELER AV SAMFUNNETS HUKOMMELSE

Statlige, kommunale og private arkiv er *integrerte deler* av samfunnets hukommelse. Disse arkivene utfyller og belyser hverandre - både som grunnlag for forskning, historieforståelse og enkeltmenneskers rettigheter. Private og offentlige arkiv må ofte brukes i sammenheng når vi skal finne relevant dokumentasjon. Et eksempel er alle erstatningssakene etter opphold på barneheim. For å dokumentere slike opphold er det behov for å se på statlige arkiv, arkiv etter det kom-

munale barnevernet og private barnevernsinstitusjoner. Utfordringen er at arkiv etter de private barnehjemmene i stor utstrekning ikke er bevart. Tar vi bare systematisk vare på det offentliges arkiv, gjør vi samfunnets hukommelse svært mangelfull, og viktig rettsdokumentasjon og kulturhistorisk dokumentasjon går tapt.

Arkivloven slår i formålsparagrafen fast at formålet med loven er å «tryggja arkiv som har monaleg kulturelt eller forskingsmessig verdi eller som inneheld rettsleg eller

viktig forvaltningsmessig dokumentasjon, slik at desse kan verta tekne vare på og gjorde tilgjengelege for ettertida». For å tjene dette formålet etablerer loven et system der offentlige organ blir pålagt arkivplikt og Riksarkivaren blir gitt bestemte fullmakter som skal sikre at disse arkivene blir bevart. Formålsparagrafen omtaler arkiv generelt, uavhengig av om de er skapt av offentlige eller private aktører. Men virkemidlene i loven gjelder i praksis bare for offentlige arkiv. På privatarkivfeltet er de nesten ikke til stede.

HELHETLIG

SAMFUNNSDOKUMENTASJON

I november 2012 fikk vi for første gang i Norge en egen stortingsmelding om arkiv. Dette førte også til en debatt og merknader i Stortinget. Alle politiske styringsdokumenter siden 1987 som omtaler arkiv, sist stortingsmelding 7 Arkiv fra 2012-2013 (også kalt Arkivmeldingen) understreker at målet for arkivpolitikken er en helhetlig samfunnsdokumentasjon. Denne framhever at arkiv fra statlig, kommunal og privat sektor utfyller hverandre og dokumenterer sam-

Opphørssalg hos H. P. Kjærvi i Thorvald Meyers gate 55 på Grünerløkka på 1980- eller 1990-tallet. Både fotograf og avbildet forretning er del av den private sektoren. Foto: Thoresen, Rolf. A-10505/Ub/0001/206

Privatarkivene utgør en viktig del av å danne en helhetlig samfunnsdokumentasjon. A-10353_U001_057 Jøtul

funnet fra ulike vinkler og ståsteder. Meldingen og et samla Storting i den påfølgende debatten påpekte at privat samfunnssektor er klart underrepresentert i det samlede arkivmaterialet som er tilgjengelig. Dette har vært et hovedtema ved alle høve der arkivpolitikk har vært behandlet i Stortinget. Riksarkivaren ble bedt om, i samspill med andre viktige aktører på arkivområdet, å konkretisere målet om at arkiv fra privat sektor skal være tilfredsstillende representert i en helhetlig samfunnsdokumentasjon.

Det ble som en oppfølging av Stortingsmeldingen om arkiv opprettet et prosjekt kalt SAMDOK – som står for samla samfunnsdokumentasjon - med flere delprosjekt for privatarkiv, arkiv i e-forvaltning og kommunale arkiv. I SAMDOK privatarkiv har Riksarkivaren, Kulturrådet, Landslaget for lokal- og privatarkiv (LLP), Norsk arkivråd, Kommunenes sentralforbund (KS), Interkommunalt arkiv (IKA) Møre og Romsdal og Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek vært representert. Grappa leverte utredningen «En helhetlig samfunnshukommelse» til Riksarkivaren 31.12.2014 hvor arkivmiljøets vurderinger,

anbefalinger og ønsker for privatarkivfeltet presenteres.

Noen hovedutfordringer for privatarkivarbeidet gjør det ekstra viktig å styrke og koordinere innsatsen på feltet. Det gjelder å få samlet inn etterslepet av viktige privatarkiv på papir, særlig bedriftsarkiv. Magasinplass mangler. Metodikk for å bevare elektronisk skapt arkivmateriale fra privat sektor trengs. Antakelig øker mengden materiale som stammer fra privat sektor i samfunnet fordi så mange offentlige oppgaver nå er satt ut til private.

Rettsdokumentasjon skapt av slike private aktører er ikke underlagt arkivloven, hver enkelt kommune må sørge for å avtale det. Dette er det altfor lav bevissthet om. Sist men ikke minst gjelder det å få utarbeidet regionale og nasjonale bevaringsplaner, herunder sektorvise bevaringsplaner som ser private og offentlige arkiv samlet. Høsten 2015 utarbeidet Riksarkivaren på dette grunnlaget en ny strategi for privatarkivarbeidet i Norge. Den peker på to hovedgrep: For det første en tydelig arbeidsdeling i sektoren og mellom forvaltningsnivåene, bedre samordning og effektiv systematisering. For det andre tilførsel av flere ressurser til

privatarkivfeltet samlet sett fra stat, fylker, kommuner og større innsats av midler fra privat næringsliv og organisasjoner.

HARDE FAKTA – ARKIVSTATISTIKK MÅLT I HYLLEMETER

I følge arkivstatistikken for 2014 er total arkivmengde som utgjøres av privatarkiv på 109 801 hyllemeter. Det utgjør ca. 22 prosent av den totalt bevarte bestanden fra offentlig og privat sektor. Dette er en økning fra anslåtte ca. 5 prosent i 1987 (NOU 1987:35). Andelen var 13,5 prosent for arkivstatistikkens første år i 2007. Da omfattet statistikken 33 institusjoner.

Arkivinstitusjoner bevarer nesten 74,6 prosent av det totalt bevarte privatarkivmaterialet – herav Arkivverket 34 999 hyllemeter (31,9 prosent), kommunale arkivinstitusjoner 26 777 (24,4 prosent) og andre arkivinstitusjoner 13 166 (12,9 prosent). Museer bevarer 21,3 prosent og bibliotek 4,1 prosent.

Det er i antall enkeltarkiv bevart et langt høyere antall privatarkiv enn offentlige arkiv. Men mange arkiv er svært små, og vi vet at mange bevarte arkiv kun består av deler av arkiv eller brokker av arkiv.

«**Harde fakta**». Privattarkiv utgjør en liten, men viktig del av de offentlige arkivenes samlinger. Foto fra Jøtuls jernstøperi, samtidsdokumentasjon 1982. A-10353_U001_057 Jøtul

Det er store mangler og skjevheter i sammensetningen av det som er bevart både geografisk og sektormessig, og digitalt skapte privatarkiv er så å si ikke bevart.

Privattarkiv bevarer i til sammen 138 bevaringsinstitusjoner - 49 arkivinstitusjoner, 55 museer og 34 bibliotek. Mengden i institusjonene varierer fra 1 hyllemeter til Riksarkivets 17 112 hyllemeter. Det er relativt få institusjoner av en viss

størrelse. De største er Riksarkivet med ca. 17 112 hyllemeter (hvorav ca. 5000 hyllemeter fra bedrifter), Bergen byarkiv/Lokalhistorisk arkiv i Bergen med ca. 9 585 hyllemeter (hvorav ca. 3200 hyllemeter fra bedrifter) og Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek med ca. 7 280 hyllemeter. Til sammenlikning har Centrum för Näringslivshistoria bevart ca. 60 000 hyllemeter fra bedrifter og næringsorganisasjoner

Bevaringsarbeidet må for elektronisk skapte arkiv starte tidlig.
Foto: iStockphoto

i Sverige og Centralarkivet för Finlands näringsliv i Finland 28 500 hyllemeter.

STØTTEORDNING FOR PRIVATTARKIV FOR Å BØTE PÅ DET SKJEVE KILDEGRUNNLAGET?

I Stortingsmelding 22 fra 1999-2000 Kjelder til kunnskap og oppleving. Om arkiv, bibliotek og museum i ei IKT-tid, den såkalte «ABM-meldingen», meldte Kultur- og kirke-

departementet at det ville bli opprettet en støtteordning for privatarkiv:

Dette må sjåast i samheng med at det er naudsynt med ei noko sterkare satsing på privatarkiv for å unngå at vi vert sitjande att med eit skeivt kjeldegrunnlag for innsikt i norsk samfunnsliv... (St.meld. nr. 22, 1999 – 2000, s. 110).

Midlene lot vente på seg. Med grunnlag i ABM- rapporten TIL KILDENE! Fra 2007 ble støtteordningen for privatarkiv innført på statsbudsjettet for 2010. Ordningen ble tilført 2 millioner kroner.

SAMORDNING OG BEHOV FOR STYRKET INNSATS

Støtteordningen for privatarkiv virket så bare i fem år. Mange prosjekt som ABM-utvikling/Kulturrådet har funnet støtteverdige, har ikke fått støtte på grunn av den svært begrensede størrelsen på ordningen. Samlet er det kommet inn 211 søknader lydende på 72,6 millioner kroner. Det er gitt støtte til 111 prosjekt med 16 millioner kroner (6 millioner ekstra har vært tilført fra generelle prosjekt- og utviklingsmidler for arkiv og museum). Det er grunn til å regne med at det ville vært søkt om støtte til flere støtteverdige prosjekt dersom søkerne visste det

kunne være en sjanse for å få midler. I statsbudsjettet for 2015 er ordningen i praksis utradert.

Til tross for begrensningene i virketid og ressurser, må resultatene av støtteordningen sies å være gode. Eksempler på virksomhet som støtten har gjort det mulig å bevare arkiv etter er snekkermestrene Chr. og Alf Knag i Bergen, Folldal Verk, Halden bomullsspinneri og veveri, Vesteraalens Damskibsselskab, vær-eierfirmaet L. Bergs Sønner, hvalfangstarkiv, Blå Kors, Oslo Hospital og Christian Radich. Arkivene kan berette om industrier, håndverk, yrker, lokalsamfunn, sosial-, arbeider- og kvinnehistorie.

Det er likevel ikke tvil om at det er langsiktig målrettet innsats på privatarkivfeltet, der institusjoner har definert privatarkivbevaring som en sentral oppgave og har arbeidet over tid med feltet, som har ført til de mest synlige resultatene i form av mengde materiale bevart og en viss representativitet for regioner eller sektorer.

NASJONAL KOORDINERING

For å få bedre samordning og løfte fagnivået, etablerte Riksarkivaren og ABM-utvikling i 2003 et landsdekkende nettverk av koordineringsinstanser for privatarkivarbeidet som ble satt i verk i 2004. Riksarkivet er

nasjonal koordinator. Tanken bak de fylkeskoordinerende institusjonene var at det skulle komme på plass en betydelig støtteordning. Modellen med fylkeskoordinerende institusjoner har ikke fungert slik tanken var. Midlene uteble, det er ikke stilt klare krav til oppgaver og rapportering (og det kan vanskelig stilles krav uten dedikerte midler til arbeidet), også oppfølgingen kunne vært bedre. Men det er gitt støtte til flere samhandlingsplaner, og Aust-Agder og Nordland lager nå bevaringsplaner etter metodikken utviklet i SAMDOK privatarkiv.

I innstillingen fra Stortingets familie- og kulturkomité om arkivmeldingen skrev komiteens medlemmer fra Fremskrittspartiet, Høyre og Kristelig Folkeparti:

Disse medlemmer mener tilskuddene til arbeidet med de private arkivene bør styrkes i årene som kommer. (Innst. 243 S (2012–2013))

De pekte også på viktigheten av å starte dokumentfangsten i arkivdanningen. Dokumentfangst innebærer å identifisere arkivverdige dokumenter, «fange dem opp» og arkivere dem, det vil si at dokumentene tilføres metadata (registreres) og fryses (arkiveres), slik at både dokumentet og tilhørende metadata er uforanderlig.

Bevaringsarbeidet må i våre dager starte tidlig (det vil si under arkivdanningsfasen med elektronisk skapte arkiv). Dersom vi skal være i stand til å ta vare på privatarkivene for framtida, må vi jobbe proaktivt. Det gir oss en ekstra utfordring i forhold til planlegging, avtaler og verktøy. Vi er avhengig av at arbeidet med privatarkiv nå får en god ansvarsdeling og samordning mellom forvaltningsnivåene og blir bedre systematisert med mer avklarte oppgaver for planarbeid og styrking av koordinerings- og utviklingsoppgavene i Arkivverket og stimulering av fylkesvise bevaringsplaner og for enkelte sektorer.

Tilførsel av flere ressurser til privatarkivfeltet samlet sett fra stat, fylker, kommuner og næringsliv er helt nødvendig. Til sammen vil dette gi en positiv utvikling, nemlig en mer helhetlig samfunnsdokumentasjon på sikt og «alle vil få rett til ei fortid!» •

Sårbare lagringsmedier. Flere avleverte elektroniske privatarkiv til Riksarkivet. Foto øverst: Ellen Røsjø

Digitalt depot, det vil si rekker med harddisker for langtidsbevaring. Rundt foto: Colourbox

Bevaringsarbeidet må i våre dager starte tidlig. For elektronisk skapte arkiv vil det si under arkivdanningsfasen. Foto nederst: Colourbox

Litteratur og trykte kilder

ABM-skrift nr. 40 (2007): *TIL KILDENE! Kartlegging av regionale og lokale arkiver*

Arkiv. Meld. St. 7 (2012–2013)

Kulturrådet, Arkivstatistikk 2008 - 2013, Arkivverket 2014
Samtidens arkiver – fremtidens kildegrunnlag. Arkivverkets presserende oppgaver, NOU 1987:35

Røsjø, E. m.fl. (2015): En helhetlig samfunnshukommelse, identifisert på Internett 01062015,
<http://samdok.com/2015/01/29/en-helhetlig-samfunnshukommelse/>

Kjelder til kunnskap og oppleving. Om arkiv, bibliotek og museum i ei IKT-tid. St.meld. nr. 22 (1999-2000)

Det norske samfunnet kjennetegnes av en blandingsøkonomi, der verdiskapning og rettferdig fordeling av samfunnsgodene sikres gjennom samspill mellom offentlige institusjoner og næringslivet. De enkelte bedrifter er grunnleggende institusjoner i dette systemet.

Utsnitt foto side 21

HVORFOR ER BEDRIFTSARKIVENE VIKTIGE?

Tekst: Vidar Øverland, seniorrådgiver ved Riksarkivet

Bedriftenes arkiver er kilder både til å forstå den historiske utviklingen i lokalsamfunnene og nasjonalt. Flere av våre store industribedrifter har vært og er i mange tilfeller selve bærebjelken i det økonomiske, sosiale og ofte også det kulturelle liv i lokalsamfunnet eller i en større region. Bedriftshistorie gir informasjon til å forstå hvordan samspillet mellom eiere, ledere og ansatte har foregått over tid. Den gjør det mulig å studere entreprenørskap og innovasjon, organisasjonsutvikling, strategi og markedsføring.

Det «historiske» arkivet til en bedrift er også viktig for bedriften selv, som dokumentasjon på forretningsmessige prosesser, etterrettelighet med videre, og har

betydning langt utover den enkelte virksomhets markeringsbehov i forbindelse med et jubileum eller lignende. For den enkelte bedrift dreier historien seg om identitetsfølelse og forståelse av sin egen arv, selv om den skulle være problematisk. Dersom en bedrift sliter med problemer, kan svaret nettopp ligge i nedarvete tradisjoner. Det er jo faktisk slik at også for bedriften gjelder et praktisk behov for «en hukommelse». Arkivene kan fortelle noe om travelheten i bedriften, og de er viktige for bedriftskulturen.

Arkivene kan også ha betydning som dokumentasjon på en bedrifts rykte.

Bedriftsarkivene kan altså inneholde materiale som kan få stor betydning for både samfunnet og

den enkelte. Her finnes dokumentasjon av ansettelsesforhold, praksis, helse, yrkesskader og pensjonsgrunnlag. Opplysninger om produksjonsprosesser og behandling av industriavfall kan få betydning for plassering av ansvar og løsning av senere miljøproblemer. Følgen av konkurser og nedleggelser i næringslivet, salg og fusjoner/fisjoner kan bli at viktig samfunnsdokumentasjon går tapt. Det er en stor utfordring å forhindre at dette skjer.

FÅ BEDRIFTSARKIVER ER BEVART

Riksarkivaren har et overordnet ansvar for å sikre en helhetlig samfunnsdokumentasjon i Norge, både for offentlig og privat sektor.

Bevaring av offentlige arkiver er godt ivaretatt gjennom lovverket. Bevaring av arkiver fra privat sektor må baseres på et godt samarbeid mellom mange parter. Offentlige myndigheter må ta sin del av ansvaret, men vi er avhengig av medvirkning fra private arkiveiere. Dette gjelder alle slags privatarkiver, men den økonomiske krisen har altså gjort situasjonen for bedriftsarkivene akutt.

Dessverre er bevaringsarbeidet i

forhold til bedriftsarkiver drevet lite systematisk og planmessig i Norge. Det er bevart svært få bedriftsarkiver. Målt i hyllemeter utgjør bevarte bedriftsarkiver knappe ti prosent i forhold til mengden av offentlige arkiver som er bevart. Sammenlignet med våre naboland kommer vi svært dårlig ut.

STØRRE OG MER PROFESJONELLE INSTITUSJONER

De papirbaserte bedriftsarkivene er

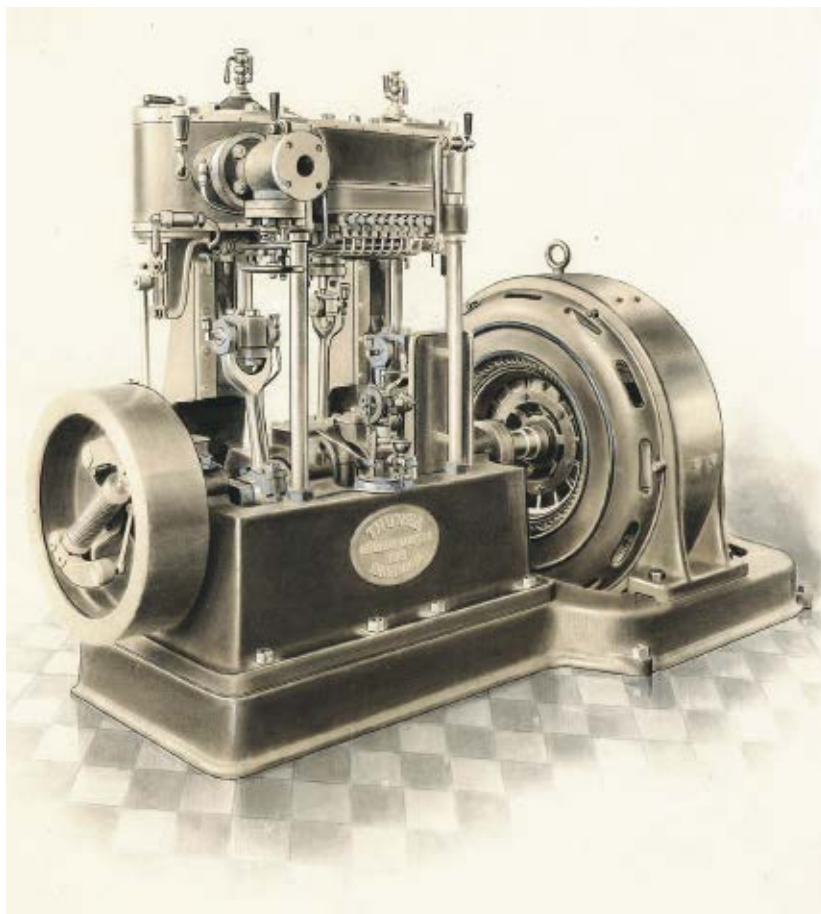
ofte voluminøse og krever gjerne betydelig magasinplass. Manglende magasinplass har i seg selv vært en vesentlig hindring for økt bevaring av bedriftsarkiver og har ført til ad hoc-løsninger.

Bedriftsarkivene er i tillegg til å være store, også gjerne kompliserte i sin struktur. Det kreves faglig profesjonalitet i forhold til ordning, katalogisering og tilgjengeliggjøring på annen måte.

Utfordringer knyttet til elektronisk skapte bedriftsarkiver krever til dels høy faglig kompetanse på arkivdanningssiden og i forhold til «høsting», tilgjengeliggjøring og ikke minst i forhold til sikker langtidslagring. Det skal heller ikke forventes at små museer og andre institusjoner der privatarkivarbeidet utgjør en liten del av institusjonens virksomhet, skal investere i stillinger, kompetanse og nødvendig utstyr, og etablere rutiner for mottak og bevaring av digitalt skapte arkiver.

Det er et økende krav om digitalisering av tradisjonelle papirdokumenter, fotografier, lydopptak og film. Det kan neppe forventes at alle er i stand til å håndtere utfordringer

*Dampmaskin produsert i 1903,
Privatarkiv 1817 Thunes Mekaniske
Verksted / Thune-Eureka, eske U 13*

på dette området på en tilfredsstillende måte.

FAGLIGE TYNGDEPUNKT – «KRAFTSENTRA»

Vi mangler institusjoner med bedriftsarkiver som kjerneområde. Hensynet til og behovet for spesialisering og økt faglig kompetanse, særlig i forhold til utfordringer knyttet til elektroniske privatarkiver, er faktorer som peker i retning av færre, men større og mer profesjonelle institusjoner.

Det er mange institusjoner som tar imot og arbeider med privatarkiver i Norge, men det er få store arkivinstitusjoner som kan være i stand til å håndtere bedriftsarkiver på en faglig profesjonell måte. Større og mer robuste institusjoner for privatarkiver generelt og for bedriftsarkiver spesielt bør også være bedre i stand til å møte strukturelle endringer i næringslivet, det være seg fusjoner/fisjoner, oppkjøp og salg, sentralisering og internasjonalisering. Det bør med andre ord etableres noen faglige «kraftsentra» for bevaring av bedriftsarkiver, institusjoner som kan være faglige tyngdepunkt i en region eller sentralt. Arkiver etter bedrifter og nærings-

virksomheter representerer spesielle utfordringer i forhold til oppbevaring, tilgjengeliggjøring og finansiering. Det er bevart få store – og tilnærmet komplette – bedriftsarkiver. Viktige samfunnssektorer er svakt dokumentert, og det er store regionale skjevheter. Det er bevart få bedriftsarkiver fra vår egen tid. Det gjelder blant annet næringer innen service, informasjon, markedsføring og kunnskaps- og teknologibedrifter.

Oppgaven med å bevare bedriftsarkivene vil kreve institusjonsutvikling, nye former for samarbeid bevaringsinstitusjonene imellom, med eierne og med næringslivet, med forskningsmiljøene, men også et langt større engasjement fra det offentlige, våre bevilgende myndigheter og Arkivverket. •

Litteratur

Lange, Vilhelm og Øverland, Vidar (2010): «Næringslivsarkiver i en økonomisk krisetid», I: *Nordisk Arkivnyt* 2/2010
Øverland, Vidar (2014): «Bedriftsarkiver kap. 6», I: *En helhetlig samfunnsdokumentasjon. Utredning levert Riksarkivaren 31.12.2014*, Delprosjekt privatarkiv Samdok

AKER ASAS ARKIVER / THUNES MEKANISKE VERKSTED

Riksarkivet har nylig tatt imot arkiver etter en rekke store Oslo-bedrifter fra konsernet Aker ASA. Det dreier seg om Kværner Brug, Thunes Mekaniske Verksted, Thune Eureka, Moss Rosenberg, Akers Mekaniske Verksted med flere. Denne artikkelen har hentet illustrasjoner fra Thunes Mekaniske Verksted. Bedriften ble etablert i 1852 og var de første årene lokalisert i Rosenkrantsgate. Siden flyttet den til kvartalene mellom Ruseløkkveien og Munkedamsveien. Rundt 1900 flyttet bedriften til Skøyen der et stort og særpreget fabrikkanlegg ble reist.

I løpet av det første tiåret av 1900-tallet klarte Thune Mekaniske Verksted, sammen med Hamar Jernstøberi og Mekaniske Verksted, å bli den viktigste leverandøren av lokomotiver til Statsbanene. I 1969 fusjonerte bedriften med nabo-bedriften Eureka og ble til Thune-Eureka. I 1976 flyttet denne bedriften til Tranby i Lier. Thunenavnet er i dag knyttet til bedriften Thune Produkter som holder til på Hamar.

THUNES MEKANISKE VERKSTED

Medarbeidere poserer både med og uten hvit snipp ved Thunes Mekaniske Verksted i Kristiania. Bildet er tatt 1. mai en gang på begynnelsen av 1900-tallet, Riksarkivets Privatarkiv 1817 Thunes Mekaniske Verksted / Thune-Eureka

THUNES MEK. VÆRKSTED
KRISTIANIA.

FEIEMASKINER.

Feiemaskin trukket av hest, Privatarkiv 1817 Thunes Mekaniske Verksted / Thune-Eureka, eske U 13

Dovregubben (NSB type 49) var en norsk damplokomotivtype som ble konstruert for å erstatte to lokomotiver med ett til bruk over Dovrefjell. Lokomotivtypen betegner høydepunktet og slutten på norsk damplokomotivproduksjon, Privatarkiv 1817 Thunes Mekaniske Verksted / Thune-Eureka, eske U 22

Damplokomotiv introdusert i 1904 (NSB type 21), bygget for Bergen-Vossbanen og i bruk helt til NSB avviklet dampdriften i 1970/1971, Privatarkiv 1817 Thunes Mekaniske Verksted / Thune-Eureka, eske U 22

Barneomsorgen er et felt hvor private engasjerte seg lenge før dette ble et offentlig ansvar, og etter hvert som det offentlige barnevernet har blitt bygd ut, har offentlig og privat fortsatt å gå hånd i hånd.

Utsnitt A-70211 (side 29)

BARNEOMSORGEN

- FRA VELDEDIGHET OG PRIVATE INITIATIV TIL OFFENTLIG ANSVAR

Tekst: Maria Storhaug-Meyer, kulturhistoriker ved Oslo byarkiv

Fra første barnehjem ble åpnet i Kristiania i 1778 og frem til i dag har det eksistert et virvar av barnehjem i Kristiania og Oslo. Det finnes ingen komplett liste over disse, men i arbeidet med barnevernsarkivene på Oslo byarkiv har vi per 2015 funnet nærmere 90 barne- og ungdomshjem som enten har ligget innenfor kommunens grenser, eller som har vært benyttet av kommunens barnevern. Et stort flertall av disse har vært private. Det samme gjelder de første barnehagene, såkalte barneasylar, som ble opprettet i hovedstaden på 1800-tallet.

OFFENTLIG FORSØRGELSE OG PRIVAT OMSORG

Før omsorg for og vern av barn ble et offentlig ansvar, hadde trengende barn lenge vært et fokus for velddedig engasjement. Inntil 1892 var det offentliges ansvar for vanskeligstilte barn begrenset til forsørgelse. Barn under 15 år hadde rett på støtte fra fattigvesenet dersom de var foreldreløse, eller dersom foreldrene av ulike årsaker ikke kunne forsørge og oppdra dem selv. Understøttelsen ble gitt i form av utsetting i pleie hos private familier for fattigvesenets regning. Foruten å gi barna kost, losji og pleie var pleieforeldre forpliktet til å holde

barna med klær, gi dem passende arbeidsoppgaver og se til at «Børnene søge Skolen og skikke seg vel». Utover dette var det ingen særordninger for barn innenfor det offentlige hjelpeapparatet.

Private aktører tilbød utover 1800-tallet flere ordninger spesifikt rettet mot barn, enten omsorgsbehovet var avgrenset til noen timer daglig, eller barnet trengte et nytt permanent hjem fram til det kunne klare seg selv. De to første barnehjemmene i hovedstaden, Christiania Opfostringshus og Det Ankerske Waisenhus, ble begge åpnet i 1778. Deretter fulgte pikehjemmet Eugenias stiftelse i

1827. Dette var permanente hjem hvor barna kunne bo inntil de var store nok til å klare seg selv. Alle tre var stiftet og drevet av velstående borgere, og tok imot foreldreløse barn av borgerstanden.

Når det gjaldt arbeiderklassen, var engasjementet i første omgang rettet mot dagtilbud for barn under skolepliktig alder. I England ble barneasyler opprettet i tilknytning til et stort antall fabrikker på 1820-tallet, og ordningen spredte seg raskt til flere land.

Barneasylene lettet mødrenes mulighet til å ta seg jobb i fabrikkene, og var således nyttige både for arbeiderfamiliene og for staten. I 1836 forsøkte rådmann Erik Nicolai Saxild (1787–1846) å vekke Kristiania-borgernes interesse for asylsaken, og i begynnelsen av 1838 var han med å opprette byens første barneasyl i tilknytning til Eugenias stiftelse. Vaterlands Asyl ble åpnet senere samme år, og i de påfølgende årene ble det også opprettet barneasyler i Pipervika og i Kristianas forskjellige forsteder. Her kunne barn i alderen to til syv år «under Tilsyn af dertil ansatte Damer ... tilbringe Dagen med Leg og passende

Beskjæftigelse», og slippe å bli overlatt til seg selv, eldre søsken og til lek i gatene.

I løpet av andre halvdel av 1800-tallet ble det også åpnet barnehjem for fattige barn. I denne perioden trådte flere religiøse organisasjoner inn i barnehjemsarbeidet. En av dem var Christiania Indremisjon, som i 1856 opprettet Pleiestiftelsen for småbarn. Metodistkirken, St. Josephsøstrene og Det Hvite Bånd var andre som engasjerte seg. Flere barnehjem ble også opprettet av privatpersoner, blant annet til minne om avdøde barn. Dette gjelder for eksempel Alfredheim-hjemmene, opprettet i 1875 av pastor Julius Riddervold til minne

Håndarbeid: Ved barneasylene skulle barna beskjeftiges med lek, håndarbeid og andre passende aktiviteter. Her broderi på papir utført av barn mellom 5 og 7 år, Pipervikens asyl 1883. A-40004/G/L0001

om hans sønn Alfred. Barna som bodde der var anbragt privat, og fikk fullt underhold av legatet. Alfredheim utvidet etter hvert driften, og i arkivene på Oslo byarkiv har vi funnet spor etter seks ulike hjem. I 1964 ble det vedtatt å overdra ledelsen og driften til Oslo Indremisjon, nåværende Kirkens bymisjon.

Barnehjemmene på 1800-tallet ble hovedsakelig drevet på midler fra legater, veldedige bidrag fra middel- og overklassen og kollekt fra byens menigheter. Ingen av barnehjemmene fikk pengestøtte fra myndighetene, og det offentlige plasserte heller ikke barn der. Også barneasylene ble opprettet av private, og i begynnelsen ble også de fullfinansiert på privat basis. Allerede ved midten av 1800-tallet begynte de riktignok å motta tilskudd fra Kristiania kommune. Barneasylene er dermed et tidlige eksempel på samarbeid mellom privat og offentlig. For barnehjemmenes del kom et samarbeid mellom offentlig og privat i gang først etter 1900.

UTVIDELSE AV DET OFFENTLIGE ANSVARET

I 1891 bestilte Sunnhetskommi-

sjonen i Kristiania en undersøkelse av pleiebarnsforholdene i kommunen. Den høye dødeligheten blant pleiebarn hadde vært kjent lenge, men undersøkelsen viste at situasjonen var alvorligere enn antatt. I Kristiania vedtok derfor helsemyndighetene å føre et fast tilsyn med de utsatte barna. Allerede året etter ble tilsynsordningen lovfestet nasjonalt. Lov om Underholdningsbidrag til Børn påla foresatte å varsle fra til Sunnhetskommisjonen hvis de plasserte bort barn under skolealder mot betaling. Kommisjonen på sin side ble pålagt å føre tilsyn med disse barna.

Til tross for loven gjorde begrensede ressurser at det ennå tok flere år før det offentlige tilsynet ga pleiebarna noen reell beskyttelse. I Kristiania ble tilsynet først ført av frivillige, men de fleste sluttet relativt fort. Fra januar 1899 ble det derfor ansatt to tilsynskvinner. Med over 900 pleiebarn utsatt fra Kristiania i 1900 fikk de to en umulig oppgave. Dette ble allmenheten brutalt gjort oppmerksom på i 1901, da to pleiemødre i Aker ble dømt til livsvarig straffarbeid for mord og mishandling av over 20 småbarn. Saken vakte stor oppsikt og avsky over hele landet, og i

Kristiania ble det som følge av skandalen ansatt to tilsynskvinner til, samtidig som det ble opprettet et eget kontor for tilsyn med og forhåndsundersøkelse av pleiehjem. Sunnhetskommisjonen opprettet dessuten et samarbeid med politiet.

På statsnivå ble det i 1902 framlagt lovforslag om forbedret kontroll med pleiebarna, nå helt opp til 14 år. Justisdepartementet foreslo blant annet å innføre konsesjonsplikt for pleieforeldre, men dette var en stor andel av stortingsrepresentantene skeptiske til. En av innvendingene var at ordningen ville være overflødig i de gjennom-siktige miljøene på landet og i småbyene. Det ble også hevdet at mange ville oppleve en slik innblanding i privatlivet som støtende, og at mistenkelighet fra myndighetenes side ville føre til en reduksjon av gode pleiehjem. Da Lov om Tilsyn med Pleiebørn ble vedtatt i 1905 var både konsesjonsplikten og de viktigste paragrafene om tilsyn valgfrie for kommunene, så for mange pleiebarn fikk loven liten betydning. Kristiania, som hadde drevet forhåndsundersøkelse av pleiehjem siden 1901, var en av svært få kommuner som ratifiserte loven i sin helhet.

Åkebergveien 23: I 1921 kjøpte Nasjonalforeningen mot tuberkulose den herskapelige villaen i Åkebergveien 23, til bruk som barnehjem for tuberkuløse og tuberkulosetruede barn. Hjemmet ble drevet av Oslo kommune. Foto: Magda Høglund, år ukjent. Arkiv A-70200

Magda Høglund arbeidet som barnepleier på Åkebergveien barnehjem, og fotograferte barn og ansatte ved barnehjemmet gjennom hele sitt yrkesaktive liv. Under en samling barnepleiere i hagen. Foto: Magda Høglund, år ukjent. Arkiv A-70200.

OFFENTLIG BARNEVERN OG PRIVATE INSTITUSJONER

Med pleiebarnslovene påtok det offentlige seg ansvar for tilsyn med barn som var satt bort mot betaling. Den aktive inngripenen for å beskytte utsatte barn var likevel begrenset inntil innføringen av Lov om Behandlingen af forsømte Børn, som trådte i kraft fra 1900. Vergerådsloven, som den også ble kalt, hadde som hensikt å beskytte de svakeste, hindre de «vanskelige» og usedelige barna i å påvirke de «skikkelige» barna, samt å gi kriminelle barn oppdragelse heller

enn fengselsstraff. Loven medførte en sterk økning av barn under offentlig omsorg, og følgelig behov for flere steder å plassere dem. Selv om det ble ansett som best for barn å leve i en familie, benyttet vergerådene seg av flere ulike typer institusjoner. Ifølge vergerådene egnet ikke alle barn seg for plassering i private familier, enten fordi de hadde særskilte behov eller fordi de ble ansett som «åndelig eller sedelig fordervet». Hovedregelen var derfor at alle først skulle plasseres i et barnehjem for utredning, og at det deretter skulle

tas stilling til den videre oppfølgingen.

Vergerådets arbeidsrutine medførte at det på begynnelsen av 1900-tallet oppsto en ny type barnevernsinstitusjon, de såkalte barneherbergene. I motsetning til de tidligere barnehjemmene, som var ment som permanente hjem, var barneherbergene midlertidige hjem for barn som kun hadde behov for et kortere opphold bort fra foreldrehjemmet, eller inntil en mer egnet plassering var tilgjengelig. Mange barn ble likevel boende på barneherbergene i lang tid.

Småbarns vel var et privat barnehjem åpnet for belegg i 1928. Bildene er fra et privat fotoarkiv etter en som arbeidet som barnepleier ved hjemmet. Fotograf og år ukjent. A-70212_Ua_0001_0007

A-70212_Ua_0001_0015

De første kommunale barnevernsinstitusjonene i hovedstaden, Heftyes barnehjem fra 1914 og Kristiania kommunale barnehjem fra 1919, startet som såkalte barneherberger. Også i forhold til denne typen institusjon var likevel de private aktørene først ute. Det første barneherberget i Kristiania, Barnevern, ble opprettet i 1904 av diakonisse Gina Auli. Frelsesarmeen var en annen aktør som tidlig satset på midlertidige hjem for barn. I 1911 åpnet de barneherberget Trygg I, og på grunn av den store etterspørselen etter denne type

plasser utvidet de i 1926 driften med Trygg II.

Ved siden av barneherbergene fortsatte de tradisjonelle private barnehjemmene å ta imot barn, for midlertidige og mer permanente opphold. I tillegg oppsto det på private initiativ nok en type institusjon, nemlig mødre- og spedbarnshjemmene. Foreningen hjemløse mødre og spedbarn, senere kalt Alines mødre- og spedbarnshjem, var det første av denne typen institusjon i Kristiania da det åpnet i 1907. Målet med disse hjemmene var å gi enslige,

fattige kvinner et trygt sted å være i tiden før og etter fødselen, slik at de kunne få ro til å utvikle en følelsesmessig tilknytning til barnet.

Samtidig skulle kvinnene motiveres og hjelpes til å sørge for seg selv og barnet, slik at man kunne unngå å plassere barnet hos fremmede. Med bakgrunn i pleiebarnsskandalene rundt århundreskiftet mente mange sosialsaksforkjempere at denne typen institusjoner ville ha vidt-rekkende sosial betydning.

Arkivet fra Alines mødre- og spebarnshjem er det største og mest komplette barnehjemsarkivet bevart ved Oslo byarkiv. Her referat fra stiftelsen 20. juni 1907. A-40087

[illegible]

Am 28/6.07 meine beifolgende ps.
H. für Piquers von Lohscheid
Poreungius nam hohndes H.
u. Spindler Mole an Sparsam.
Del fruchtlose mahlung, et. et. bellig

FORHOLDET MELLOM PRIVAT OG OFFENTLIG

Fra de første barnehjemmene og barneasylene ble opprettet og fram til i dag har det skjedd store endringer i hva som anses som offentlige oppgaver og hva som anses som private anliggender. Det offentlige har gradvis tatt mer ansvar for barns oppvekstbetingelser, men kommunen er fremdeles avhengig av private initiativ innen barneomsorgen.

Lovene fra tiårene rundt 1900 innebar betydelige utvidelser av myndighetenes ansvarsområde, så vel som av hva de hadde rett til å blande seg i. I samtiden var disse endringene radikale. Lovene ga myndighetene større kontroll over utsatte barns oppvekstforhold, men tilsyn var en ømtålig sak. I dag er tilsyn med foster-

hjem og institusjoner både akseptert og forventet, men lenge var det oppfattet som et uttrykk for mistillit, og til dels som helt unødvendig. Det var relativt uproblematisk å kontrollere fattige pleiefamilier, men å uttrykke mistenksomhet overfor vel ansette familier eller institusjoner bygget på veldedighet var verre. For kommunen med sine begrensede ressurser var det taktisk uheldig å risikere å svekke de privates engasjement og velvilje. Samtidig ble viktig arbeid utført av religiøse organisasjoner og privatspersoner med støtte fra samfunnets elite. Det var lenge nærmest utenkelig å skulle tvile på at disse ivaretok barnas interesser på beste måte. Å føre tilsyn med kommunens egne hjem ville nærmest være å regne som en selvmotsigelse.

Utover 1900-tallet gikk mange av barneasylene over i kommunal eie, og kommunen bygde ut sine egne barnevernsinstitusjoner. Flere av organisasjonene som tidlig engasjerte seg i arbeid med omsorg for barn, har likevel fortsatt å drive både barnehager og barnevernsinstitusjoner. •

Litteratur og trykte kilder

Andresen, Astri (2006): *Hender små: Bortsetting av barn i Norge 1900-1950*. Bergen: Fagbokforlaget
Basso, Aina (2012): «Englemakerskene». I: Tobias: *Tidsskrift for Oslohistorie*. Red.: Johanne Bergkvist. Oslo: Oslo byarkiv
Beretning om Kristiania kommune for aarene 1887-1911 (1914). Kristiania: J. Chr. Gundersens boktrykkeri
Engen, Sidsel (1993): *Alines historie 1907-1992*. Oslo: Oslo kommune
Femtiaarsberetning om Christiania kommune for aarene 1837-1886 (1892). Christiania: J. Chr. Gundersens boktrykkeri
Lov om Behandlingen af forsømte Børn, 6. juni 1896, nr. 1
Lov om Tilsyn med Pleiebørn, 29. april 1905
Lov om Underholdningsbidrag til Børn, hvis Forældre ikke har indgaaet Ægteskap med hinanden, m. v., 6. juli 1892, nr. 4
Wiesener, G (1948): *Barnevernet i Oslo: En oversikt*. Oslo: Bøler og Larsen

Kilder

Oslo byarkiv, A-40087 *Alines spedbarnsenter*, A
Oslo byarkiv, A-40004 *Pipervikens barneasyl*, G
Oslo byarkiv, A-50224 *Thor Olsens stiftelse og Vaterlands asyl*
Oslo byarkiv, A-20213 *Vergerådet i Oslo, Aa/Da*
Oslo byarkiv, A-70212 *Fotosamling, Småbarns vel*
Oslo byarkiv, A-70211 *Fotosamling, Åkebergveien barnehjem*
Oslo byarkiv, A-70200 *Magda Høglund, fotosamling Åkeberg barnehjem*

Bevaring av klientarkiv

Oslo byarkiv får mange forespørsler fra tidligere barnehjemsbarn som ønsker informasjon om sin fortid. Dokumentasjonen som måtte finnes kan ha stor betydning for den enkelte, både juridisk og personlig. Dessverre er bevisstheten rundt dette relativt ny og mye klientdokumentasjon er gått tapt. Få private barnevernsinstitusjoner har avlevert arkiver, og mye mangler i arkivene fra det offentlige barnevernet. Fram til 1988 makulerte Oslo kommune 90% av alle barnevernssaker. De resterende 10 prosentene ble bevart av statistiske hensyn. Kun rulleblader, det vil si kortversjoner av sakene, ble bevart. I dag reguleres det offentliges arkivpraksis av lover og forskrifter, og alle klientsaker bevares i sin helhet. Krav til dokumentasjons- og arkivpraksis inngår også i avtalene når det offentlige kjøper tjenester av private aktører.

22. November 1913

Hørs Fabrikkeier Carl E. Olsen
Hjertl. 17
her

Jens Medlem av Vaterlands Asyls
Bestyrelse og fmg. Kammer tillater seg
sige at erkjende Modtagelsen av de
til Frk. Eiler Fleischer af den overrættede
Rs 60.-
som anvendes til Besøgt for Børnene, og
for hvilket hermed takkes.
Arvidt
Eiler Fleischer

Takkebrev: Både barne-
asylene og barne-
hjemmene i hovedstaden
var lenge avhengige av
veldig bidrag fra
privatpersoner. Her
takkebrev til fabrikkeier
Carl E. Olsen fra Eiler
Fleischer ved Vaterlands
asyl, 22. november 1913.
A-50224

Åkeberg barnehjem ble drevet av
kommunen fra det åpnet i 1921, men
det eneste bevarte arkivmaterialet fra
hjemmet er to private fotosamlinger

Håndkolorerte foto fra barnhjemmets
hage. Fotograf og år ukjent.
Arkiv A-70211

En torsdag i juni 2013 får Oslo byarkiv en telefon, det er vannlekkasje i Grønlandsleiret der Fattighuset holder til. Arkivmateriale etter 20 års virke står i kjelleren som holder på å fylles med vann.

Fattighuset ble opprettet i 1994 og navnet er et sterkt innspill i debatten om fattigdom i dag. Kilde: Logo i privatarkiv etter Fattighuset, Oslo byarkiv

FATTIGHUSET

— ET PRIVATARKIV SOM MÅTTE REDDES

Tekst: Unn Hovdhaugen, kulturhistoriker ved Oslo byarkiv

Fattighuset ble opprettet i 1994 og er et brukerstyrt sted som i tillegg til å dele ut mat og klær har et lavterskel-tilbud med veiledning, tilgang til aviser, bøker, pc og telefon. Fattigdom berører mange i dagens Oslo. Ifølge regjeringens tall lever hver 10. person i byen under fattigdomsgrensen.

Hver fredag deler Fattighuset ut mat til de som trenger det, nedenfor Politihuset på Grønland står det fra tidlig morgen en lang kø med mennesker som venter på å få kølapp slik at de kan få utdelt mat til helgen. Ingen stiller spørsmål om akkurat du er verdig til hjelp. Alle kan komme og alle får. Andre dager er medlemsdager. Da er huset kun åpent for de organiserte medlemmene som kan

komme for å få mat, klær og sosialt samvær.

ARKIVET ETTER FATTIGHUSET

Arkivet etter Fattighuset inneholder materiale fra litt over 20 års drift og virke. Arkivet inneholder materiale som dokumenterer Fattighusets oppstart, og den store veksten fra å være en liten krets på omkring 20 personer til i dag å ha over 300 medlemmer. I samlingen finnes alt fra møtereferater, egenproduserte trykksaker til et ganske stort klipparkiv.

For mange spiller Fattighuset en stor rolle i hverdagen, og er et viktig tilskudd for å få det til å gå rundt. Fattighuset tar på seg en del av

sosialomsorgen i dagens Oslo. Arkivet etter Fattighuset er derfor verdifull samfunnsdokumentasjon, men det er ingen selvfølge at slik dokumentasjon blir bevart.

SAMARBEID OG MEDVIRKNING

At Fattighuset tok en telefon til Byarkivet da arkivet holdt på å gå tapt var heller ingen selvfølge, men et resultat av et større samarbeid. De siste tre årene har Byarkivet samarbeidet med Fattighuset i prosjektet «Når endene ikke møtes. Fattigdom i Oslo før og nå». Målet har blant annet vært å samle inn fortellinger om hvordan det er å være fattig i Oslo i dag, og formidle disse fortellingene sammen med historisk materiale fra

arkivet etter Fattigvesenet i Kristiania og Aker.

For å få kontakt med nye brukere må arkivaren ut av arkivet. Det konkrete samarbeidet med Fattighuset har ført til at et helt miljø nå kjenner til Oslo byarkiv. Byarkivet fungerer nå som en møteplass for ulike grupper. Dette bidrar til en demokratisk tilgang til arkiv. Samtidsdokumentasjon og oppbevaring av privatarkivet fra Fattighuset har gitt økt representasjon i arkivmaterialet gjennom fortellinger og privatarkiv. Ressurspersoner fra Fattighuset har gjort dette mulig. Deres innsats gjør Byarkivet til et bedre arkiv.

MEDVIRKNING SOM MERVERDI

Arkivet som ble hentet på Fattighuset var fuktig og ikke ordnet. For å kunne ordne og registrere det har det først vært nødvendig å bruke tid på å få det tørt. Målet er at ordningen av arkivet skal gjennomføres som et samarbeid mellom Fattighuset og Byarkivet, og at aktørene fra Fattighuset som bidrar tar med seg

kunnskapen tilbake i sitt arbeid med arkiv. På den måten får det en merverdi både for Fattighuset og Byarkivet. For å få til et vellykket samarbeidsprosjekt må arkivinstitusjonen være bevisst på hvordan den kan være både inkluderende og ekskluderende. Hva er et hinder for å delta? Hva lokker og hva støter bort? Det viktigste spørsmålet for å få til et godt samarbeid er: «Hva kan de få ut av det?» For arkivinstitusjonen er det alt å vinne på et gjensidig og likeverdig samarbeid.

Oslo byarkivs samarbeid med Fattighuset i Oslo rommer hele bredden av hva en arkivinstitusjon skal og bør arbeide med: Aktiv samtidsdokumentasjon, innsamling av privatarkiv, samarbeid om utstillingsformidling og seminar, veiledning i rettighetsdokumentasjon og kurs i slektsforskning. Medvirkning er et likeverdig samarbeid, og helt avgjørende for at Byarkivet skal oppnå sin visjon om å være hele byens hukommelse. Et synlig og åpent arkiv og en bredere representasjon i arkivmaterialet er avgjørende for å være hele byens hukommelse! •

Kilder

Oslo byarkiv, *Arkiv etter Fattighuset*

Litteratur

Bergkvist, Johanne og Unn Hovdhaugen (2015): «Medvirkning som merverdi. Om Oslo byarkivs samarbeid med Fattighuset». Foreløpig upublisert bidrag til Nordisk antologi om arkivformidling
Brekke, Åshild Andrea (2006): *Jo flere kokkar, jo betre søl. Medverknad i arkiv, bibliotek og museum*. ABM-skrift # 62. Oslo: ABM-Utvikling
Clausen, Bjørgulf (2014): *Fattigdom i Norge*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk
Valderhaug, Gudmund (2006): «Det gjestfrie arkivet?». 1: Arkiv, demokrati og rettferd. ABM-skrift # 28. Oslo: ABM-Utvikling

Avisklipp: Fattigdom berører mange i Oslo. I arkiv etter Fattighuset finnes en spennende avisklippsamling om fattigdom. Kilde: Avisklipp i privatarkiv etter Fattighuset, Oslo byarkiv

Reidun Berger arbeider som frivillig på Fattighuset og har vært en nøkkelperson i arbeidet med intervjuer, utstillingsproduksjon og formidling. Foto: Johanne Bergkvist, Oslo byarkiv

Oslo byarkiv har fylkeskoordinerende ansvar for alle institusjoner i Oslo som har privatarkiv. Til sammen sitter 14 institusjoner i Oslo på en rik samling privatarkiv som dekker et vidt spekter av samfunnsviktig aktivitet.

A-10505/Ub/0001/056.
Fotograf: Rolf Thoresen

NETTVERK FOR PRIVATARKIV I OSLO

Tekst: Cecilie Lintoft, seksjonsleder historisk arkiv og Kirsti Gulowsen, fagansvarlig for privatarkiv

Innsamling av alle slags kilder, som dokumenter, foto og film, gjenstander og muntlige kilder, er viktig ut fra et samfunnshistorisk og kulturhistorisk perspektiv. Privatarkiv er en del av vårt bilde av fortiden. Vi trenger ikke bare offentlige arkiv, men også bedrifts-, organisasjons-, institusjons- og personarkiv for å kunne beskrive og forstå hele samfunnsutviklingen. Dette er ikke minst historien om levd liv. Derfor arbeider alle arkivbevarende institusjoner i Oslo med privatarkiv. Nettverk for privatarkiv i Oslo skal styrke dette arbeidet.

OSLO BYARKIV HAR FYLKESKOORDINERENDE ANSVAR

I 2002 kom Riksarkivarens «Retningslinjer for bevaring av privatarkiv». Der står det at hvert fylke skal ha en institusjon som koordinerer arbeidet med å utvikle en regional bevaringsplan. I Oslo har Byarkivet fått dette ansvaret, for i tillegg til å være kommunearkiv er Byarkivet også fylkesarkiv. Nettverket ble opprettet umiddelbart og har hatt et felles forum i flere år, men det er først nå at det nasjonale løftet for bevaringsplaner er kommet i gang.

Oslo er i en særstilling som region, siden de fleste arkivinstitu-

sjonene også har et nasjonalt ansvarsområde. Problemstillingen er likevel den samme: Hvordan trekke lasset sammen og se alle privatarkivene i Oslo som en stor samling som utvikles i fellesskap? Kulturrådet har fulgt opp Riksarkivarens initiativ med prosjektmidler for å utvikle regionale planer.

I tildelingsbrevet til Oslo, er følgende forutsetninger stilt til aktivitetene:

1. Utarbeidelse av plan for samhandling og arbeidsdeling mellom museene og andre institusjoner som arbeider med privatarkiv

2. Kompetanseutvikling og etablering av nettverk for privatarkiv i Oslo

Ut fra denne bestillingen har nettverksinstitusjonene satt seg to hovedmål for arbeidet med privatarkiv: Å formidle de eksisterende samlingene og å skape et aktivt nettverk for godt samarbeid i fremtiden.

Alle arkivinstitusjonene i Oslo har god oversikt over sine egne samlinger, men forholdsvis liten over-

sikt over hva de andre har. For publikum er det enda vanskeligere å få oversikt. Håpet er å kunne arbeide mot en god informasjonsplattform til publikum, og ikke minst for institusjonene selv. Det vil gjøre det mye enklere for alle å veilede publikum videre til andre bevaringsinstitusjoner som kan ha interessante kilder. En felles kunnskap og diskusjon om hvilke samfunnssektorer som dekkes, og hva det er bevart lite av, vil også kunne føre til at privatarkivene i

Oslo blir nettopp én stor samling, utviklet i fellesskap.

Et godt nettverk vil være et forum for å diskutere fremtidige utfordringer. Nettverkspartnere som kjenner hverandre kan også utnytte hverandres sterke sider, samarbeide om formidling og kompetanseheving, og mye mer.

I det følgende presenterer alle nettverksinstitusjonene seg selv og en skatt fra sine privatarkiv. •

*Stortorvet ca. 1962.
Foto hentet fra arkiv etter
Spurveismuseet, lokalhistorisk
samling.
Fotograf ukjent.
A-70036/Ub0012/762*

ARBEIDERBEVEGELSENS ARKIV OG BIBLIOTEK

Tekst: Martin Ellingsrud, Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek

Håkon Meyer, 1921. Fotograf ukjent, foto: Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek

Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek (Arbark) dokumenterer arbeiderbevegelsen og det som løselig kan kalles «venstresiden» i norsk politikk. Grovt sett inkluderer dette LO, LOs fagforbund og tilknyttede foreninger, partier på venstresiden, diverse interesse-

solidaritets- og vennskapsorganisasjoner og personer med tilknytning til venstresiden.

Til sammen har Arbark ca. 7300 hyllemeter arkivmateriale. Dette inkluderer blant annet bildesamlingen. I tillegg har arkivet 130 000 bokbind som dekker institusjonens interessefelt, plakater, filmer, lydopptak og ca. 400 fagforeningsfaner. Arkivene dokumenterer arbeiderbevegelsens reise fra opposisjon til posisjon gjennom de siste 100 årene. Arbark har også tatt imot arkiver fra radikale eller opposisjonelle organisasjoner på venstresiden som ikke nødvendigvis fikk makt gjennom deltakelse i regjering eller andre mektige organer i Norge.

Slik sett er arkivbestanden todelt: Arkiver etter organisasjoner som har kommet i posisjon og organisasjoner i opposisjon. Denne todelingen betyr også at Arbark i

økende grad tar kontakt med «nye» sosiale organisasjoner som ikke nødvendigvis føler en sterk tilknytning til arbeiderbevegelsen, men som definitivt vil definere seg selv som helt eller delvis venstreradikale.

HÅKON MEYER – AP-MANNEN SOM BLE MEDLEM AV NS

Håkon Meyers personarkiv er de siste årene blitt det mest brukte personarkivet i Arbarks samling. Han var en sentral ideologisk skikkelse i Arbeiderpartiet i mellomkrigstiden med flere verv i partiet, blant annet var han formann i Oslo Arbeider-samfund og redaktør for Det 20de Århundre, Arbeiderpartiets tidsskrift. Meyer tilhørte den radikale kretsen i partiet, noe som gjorde at han mistet sin posisjon og sine verv i partiorganisasjonen da Arbeiderpartiet ble mer moderat på begynnelsen av 1930-tallet.

Etter 9. april 1940 ble Håkon Meyer en ledende skikkelse i Fagopposisjonen av 1940, som mente at arbeiderklassen skulle være nøytral fordi krigen var en imperialistisk konflikt mellom Tyskland og Storbritannia. Fagopposisjonen søkte samarbeid med tyskerne, men ble oppløst da et mindretall, deriblant Meyer, i tillegg søkte samarbeid med Nasjonal Samling (NS).

Meyer ble da medlem av Nasjonal Samling og samarbeidet med tyskerne fordi han mente at det var eneste farbare vei for å ivareta arbeiderklassens og fagbevegelsens interesser. Håkon Meyer var en av de kommissariske lederne i LO-systemet frem til høsten 1942. Deretter, etter at han fikk sparken som følge av en konflikt mellom NS-ledelsen i LO og NS' sosialminister, holdt han en lav politisk profil og hadde ikke så mye med okkupasjonsmakten og NS å gjøre. Håkon Meyer ble dømt for landssvik etter krigen og utvist fra LO på livstid. Etter hvert slo han seg ned i Sverige som forretningsmann. •

Plakat for Arbeiderpartiet fra Stortingsvalget i 1933. Illustrasjon: Erling Nielsen, Arbeiderpartiets arkiv/Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek

JØDISK MUSEUM I OSLO

Tekst: Dag Kopperud, Jødisk Museum i Oslo

Stiftelsen Jødisk Museum i Oslo er opprettet av Det Mosaiske Trossamfund i Oslo. Jødisk Museum i Oslo skal samle og bevare gjenstander og minner som kan belyse jødernes historie i Norge, bearbeide dette materialet og gjøre det tilgjengelig for forskning og formidling. Arkivene i museet er lokalisert i museets samlingsmagasin og består av ca. 22 hyllemeter fordelt på 33 arkiv. 15 av disse inngår i Det Mosaiske Trossamfunds historiske arkiv, de øvrige er personarkiv. Arkivmaterialet gir på ulike måter innblikk i sider ved jødisk liv i Norge, og utgjør således en uvurderlig del av samlingene.

DET MOSAISKE TROSSAMFUNDS HISTORISKE ARKIV

Det Mosaiske Trossamfunds historiske arkiv består av flere bestander, også fra privatpersoner som har spilt en viktig rolle i menigheten og dermed i norsk-

jødisk historie. Arkivet omhandler årene fra 1892, da menigheten ble etablert, til 1991 og utgjør – i tillegg til menighets- regnskaps- og styremøteprotokoller – diverse korrespondanse og saksmapper. Materialet er underlagt spesielle klausulbestemmelser for privatarkiv.

FRITZ ROBERT MANKIEWICZ – EN FLYKTNINGS HVERDAG

Blant de mer omfattende personarkiver er arkivet etter Fritz Robert Mankiewicz (1872-1942). Materialet gir, i tillegg til et nært portrett av en kunnskapsrik og følsom flyktnings krigshverdag, også et unikt innblikk i deler av det tyske embetsverket på 1920- og 30-tallet. Arkivet er systematisert og digitalisert og inkluderer også en egen mappe med fotografier, samt en større samling dikt, skrevet av Mankiewicz selv.

Fritz Robert Mankiewicz var født i

Fritz Robert Mankiewicz. Foto: Jødisk Museum i Oslo, Privatarkiv – Fritz Robert Mankiewicz.

Posen i daværende Preussen i 1872. Han var en tysk jøde og Oberamtmann (tilsvarer fylkesmann) og tidligere leder for landbruksunionen i Schleswig-Holstein. Mankiewicz kom som flyktning til Norge fra Berlin i 1939 gjennom kontakter med søskenparet Amalie og Johan Christie, og fikk tilhold på deres familiegård Vidarshov på Hamar. Familien måtte stille en garanti på 5000 kroner for Mankiewicz opphold, ettersom norske myndigheter ikke oppfattet rasebasert forfølgelse som gyldig grunn for opphold. Under tiden frem til han ble arrestert av lensmannen på Hamar den 26. oktober 1942, skrev og mottok Mankiewicz

et omfattende brevmateriale til og fra kolleger, slekt og venner i inn- og utland. Han lærte seg også norsk i løpet av denne perioden. Fritz Robert Mankiewicz tok sitt eget liv i Hamar kretsfengsel samme natt som han ble arrestert. Hans datter Gisela (fra første ekteskap) klarte å flykte til Brasil på 1930-tallet. Hans andre kone Jeanne Grosset-

Mankiewicz var ikke jødisk, og døde i England i 1960. Blant billedmaterialet finnes et foto fra bisettelsen av Mankiewicz i åpen kiste med det norske flagget på brystet. Den 2. juni 2015 ble det, i regi av Jødisk Museum i Oslo, lagt ned en snublesten for Fritz Robert Mankiewicz utenfor Hamar kretsfengsel. •

Snublesten for Fritz Robert Mankiewicz utenfor Hamar kretsfengsel.
Foto: Dag Kopperud / Jødisk Museum i Oslo

JMO.D00380-010
Privatarkiv - Fritz R. Mankiewicz

JMO.D00380-008
Privatarkiv - Fritz R. Mankiewicz
Perm 7: Nekrolog,
Max von Recklinghausen 1869-1934

JMO.D00380-007
Privatarkiv - Fritz R. Mankiewicz
Perm 6 (Dikt-samling)

JMO.D00380-006
Privatarkiv - F. Robert Mankiewicz
Perm 5 (Brev og korrespondanse,
1939-1942)

Arkivert: Fra Fritz Robert Mankiewicz' mangfoldige arkiv. Foto: Dag Kopperud

*PR-klistremerke for
Knutsen & Ludvigsen
1983*

NASJONALBIBLIOTEKET

Tekst: Ivar Håkon Eikje, Nasjonalbiblioteket

Nasjonalbiblioteket har et særlig ansvar for å dokumentere og ta vare på populærmusikkens historie i Norge. Mye av dette fanges opp gjennom pliktavleveringsloven. Men musikk-historie er mye mer enn plater og publikasjoner. Arkivene kontekstualiserer, og har stor historisk egenverdi. Går vi til arkivene blir historien en annen.

POPMUSIKK I ARKIVENE – OLE SØRLIS ARKIV

Et av de mest omfattende privatarkivene i Nasjonalbibliotekets musikk-samlinger tilhører Ole Sørli (1944-2009). Her finnes materiale fra en lang karriere i ulike roller i norsk populærmusikk.

I 1961 ble Ole Sørli gitarist i The Cool Cats. Målt i antall plateutgivelser kunne man tro at bandets innsats var beskjeden – i perioden 1964 til 1967 ga de ut kun fire singler. Men i Sørlis arkiv ser vi et band som i samme periode spilte hundrevis av konserter landet

rundt; her finnes lister over lange turneer og sirlig ført regnskap. Fotografier og klippbøker viser et moderne norsk rockeband allerede midt på 1960-tallet. Vel er de første plakaten tegnet med tusj og fargerike fettstifter, men snart ble disse erstattet av masseproduserte postere med foto av bandet, logo fra impresario Arne Bendiksen og adresse til egen fanklubb.

Arbeidet med livebandet The Cool Cats gjorde Sørli rustet til en karriere i plateindustrien. Gjennom 1970-tallet fikk han blant annet medansvar for Åge Aleksandersens gjennombrudd som soloartist og Cornelis Vreeswijks comeback. Sørli satte også ny fart på karrieren til Knutsen & Ludvigsen. I 1983 ga han ut deres Juba Juba på sitt eget selskap Notabene Records. Sørli etablerte også rettighetsorganisasjonen FONO i 1980 og var aktiv i Spellemannprisen. I samme periode var han manager for popartister som Ole I'Dole og Dollie de Luxe. Å se på materialet i Sørlis arkiv er som å

bevege seg i kulissene til norsk platebransje.

Ole Sørli realiserte også et av de mest ambisiøse prosjektene i norsk pophistorie. Sammen med Benedicte Adrian og Ingrid Bjørnov satte han opp Which Witch. Prosjektet var først en konsert på Festspillene i Bergen i 1987, så prisvinnende plate med påfølgende oppsetninger, og ikke minst musikal på Londons West End i 1992. Gjennom arkivmaterialet kan vi følge hele produksjonsprosessen fra research og skisseutkast, utviklingen av libretto, orkesterpartitur og teaterscenografi, til realisering på scener i inn- og utland. Innblikk i selskapsstrukturer og forretningsdrift gir spennende innsikter i forholdet mellom kunstneriske visjoner og økonomiske realiteter.

Ole Sørlis virksomhet minner oss om at i popmusikkens verden er kunst og kommers alltid tett forbundet. Hans privatarkiv er 50 års pophistorie på 40 hyllemeter. •

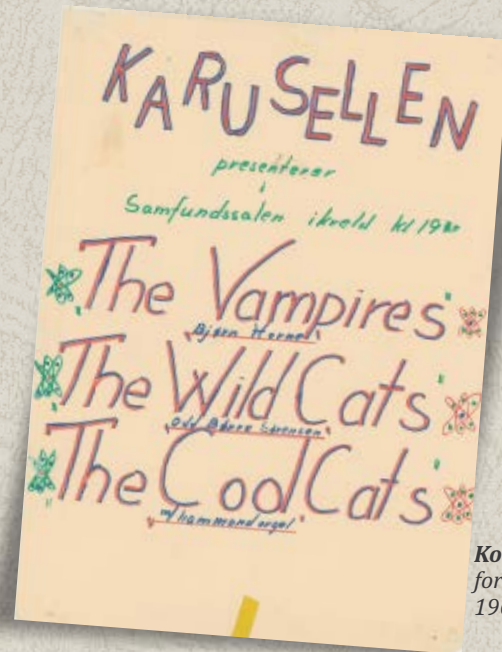
MANAGEMENT:
ARNE BENDIKSEN ¼

Fan-club:
COOL CATS CLAN
Box 36, Böler

Konsertplakat
for Cool Cats
1966

Oversikt
over
spillejobber
for Cool Cats
1965

* exclusively on sonet *

[illegible]

Konsertplakat
for Cool Cats
1965

*Program til
Which Witch,
London 1992*

*Skulpturmuseet ca.
1881/82. Foto:
Nasjonalmuseet for
kunst, arkitektur og
design*

NASJONALMUSEET FOR KUNST, ARKITEKTUR OG DESIGN

Tekst: Anita Kongssund, Nasjonalmuseet

Nasjonalmuseet for kunst, arkitektur og design huser et sammensatt materiale av stor kunsthistorisk og kulturell betydning. En vesentlig del av materialet består av arkivene etter de institusjonene som fra 2003 utgjør stiftelsen Nasjonalmuseet for kunst, arkitektur og design:

Nasjonalgalleriet, Kunstindustri-museet, Museet for samtidskunst, Arkitekturmuseum og Riksutstillinger. Arkivsamlingene består videre av flere arkiv etter kunstnere, forskere, samlere, foreninger, organisasjoner, lag og bedrifter, samt et omfattende klipparkiv med stoff fra aviser landet rundt. Avdelingen for arkitektur på Bankplassen har i tillegg en stor samling privatarkiv etter arkitekter.

NASJONALGALLERIET – EN FUSJON AV OFFENTLIG OG PRIVATE KUNSTSAMLINGER

Som et av Europas eldste kunst-

museer, står Nasjonalgalleriets arkiv i en særstilling i samlingen. Foruten å være en kilde til museets egen historikk, gir materialet også et innblikk i norsk kunstopolitikk gjennom nesten 170 år, samt til Oslos by – og hovedstadsutvikling.

Det var et knapt Stortingsflertall som i 1836 vedtok å bevilge penger til «en kunstsamling og ikke et fullverdig museum, da vi ei paa engang kunne legge Haand på det hele Værk». Denne kunstsamlingen ble senere fusjonert med privatsamlingene Kristiania Skulpturmuseum og Kristiania Kobberstikk- og håndtegningsamling.

KRISTIANIA SKULPTURMUSEUM

Initiativet til å opprette en klassisk gipsavstøpningssamling kom fra Universitetet i 1859, men forslaget møtte liten entusiasme hos de bevilgende myndigheter. I 1869 sa

imidlertid Christiania Sparebank seg villig til å støtte en skulptursamling og drifte et Skulpturmuseum for Christiania by, under forutsetning av at staten stilte tomt til rådighet.

I 1881 stod Kristiania Skulpturmuseum ferdig på Tullinløkka. Året etter flyttet også Nasjonalgalleriet inn som leietaker, i det som nå er midtdelen av Nasjonalgalleribygningen. I 1885 ble Skulpturmuseet kommunalt, inntil Nasjonalgalleriet overtok i 1902. Arkivet inneholder møtebøker, journaler, korrespondanse, regnskap og en original arkitekturtegning.

KRISTIANIA KOBBERSTIKK- OG HÅNDEGNINGSAMLING

Kristiania Kobberstikk- og håndtegningsamling ble stiftet som et privat foretagende i 1877.

Testamentariske gaver utgjorde grunnstammen i samlingen, som

ellers ble driftet med økonomiske bidrag fra en rekke bemidlede privatpersoner. Fra 1878 mottok samlingen også statsstøtte som inkluderte en lønnet konservator. I 1883 ble privatsamlingen deponert i Nasjonalgalleriet, samtidig som den fikk husrom i Skulpturmuseet. Arkivmaterialets omfang er lite og materialet er delvis integrert som en del av Nasjonalgalleriets eget arkiv.

TRE KUNSTSAMLINGER SAMLES

I 1908 ble de private kunstsamlingene fullt ut integrert i Nasjonalgalleriet under en felles administrasjon. Kobberstikksamlingen opprettholdt likevel sin særlige karakter ved å forbli en egen avdeling. Utover 1900-tallet fortsatte private fond, givere og støtteforeninger å bidra med viktige forøkelser og donasjoner som museet ikke hadde råd til selv. Privatarkivene etter støtte-

foreningene Nasjonalgalleriets Venner (1916) og Foreningen Fransk kunst (1917) er dermed også viktige kilder til museets samlingshistorikk.

Nasjonalgalleriets private og offentlige arkiver viser institusjonens møysommelige utvikling fra samling til museum. I dag tar Nasjonalmuseet i mot privatarkiv som har en relasjon til museets samlinger eller er av sentral kunsthistorisk betydning. •

Ivar Lund: Interiør fra Nasjonalgalleriet, 1904 (115 x 122 cm), foto: J. Lathion/ Nasjonalmuseet for kunst, arkitektur og design

Fra Kobberstikk- og håndtegnings-samlingens første tid er Thomas Fearnley, Slindebirken, ca. 1840 (14 x 17,9 cm), foto: A. Harvik/- Nasjonalmuseet for kunst, arkitektur og design

Foto: Ivar Kraglund / Norges
Hjemmefrontmuseum

NORGES HJEMMEFRONTMUSEUM

Tekst: Frode Færøy, førsteamanuensis ved Norges Hjemmefrontmuseum

I 1966 ble Norges Hjemmefrontmuseum konstituert som egen stiftelse med innsamling, bevaring og formidling av ikke gjenstandsbasert kildemateriale som et eget definert virksomhetsfelt. Til å begynne med hadde innsamlingen ikke annet formål enn å framskaffe dokumentasjon til utstillingsarbeidet. Innsamlingen av arkiv, foto, publikasjoner og trykksaker fra okkupasjonsårene skjøt fart med innflyttingen i den renoverte museumsbygningen i 1966. Museet innledet faglig kontakt med Universitetsbiblioteket i Oslo og Riksarkivet. Samarbeidet med Universitetsbiblioteket resulterte i utveksling av bøker, tidsskrifter, plakater, undergrunnsaviser og andre utrykte manuskripter.

Norges hjemmefrontmuseum er i norsk sammenheng et lite museum med bare fem stillinger. Samlingen av bøker og tidsskrifter omfatter

over 7000 bind. Museet oppbevarer omkring 190 hyllemeter med offentlige arkiver. Det dreier seg hovedsakelig om arkiver etter Forsvarets Overkommando og Forsvarsstaben i perioden 1942-1946. I tillegg kommer arkiv etter Hjemmestyrkenes – altså Milorgs – distriktsorganisasjoner, og samlingen etter Hjemmefrontens Historieinstitut.

Privatarkivsamlingen utgjør nærmere 500 arkiver på i alt omkring 370 hyllemeter. Gjennom kontakt og samarbeid med mange historikere og forfattere har Hjemmefrontmuseumet gjennom årenes løp fått hånd om en rekke verdifulle forskningsarkiver. De kaster ikke bare lys over den militære og sivile motstandskampen, men også over andre sider av det norske okkupasjonsområdet. Samlingen dokumenterer sentrale elementer ved det norske etterkrigssamfunnets

kollektive minne om krigsårene. Avleveringene fra historikere og andre samlere omfatter kopierte dokumenter fra norske og utenlandske arkivinstitusjoner og manuskripter og intervjuer fra mer enn 2000 informanter. Hjemmefrontmuseumets bildearkiver omfatter vel 20 000 fotografier.

Arkivene forteller om motstandsbevegelsen versus okkupasjonsregimet, patriotismen og heltene, sviket og skurkene, samt den politiske og militære kampen for et fritt Norge som de omkring 80 000 nordmennene førte fra sitt eksil på utefronten.

Norges hjemmefrontmuseums arkiver har vært og vil fremfor alt fortsatt være primærkilder for forskning og fagprosa, lokalhistoriske by- og bygdebøker. Arkivene brukes til så vel studentoppgaver, slekts- og familiekroniker som film- og TV-produksjoner, okkupasjons-

Lesesalen på Norges Hjemmefrontmuseum. Foto: Ivar Kraglund / Norges Hjemmefrontmuseum

Norges Hjemmefrontmuseum. Foto: Ivar Kraglund / Norges Hjemmefrontmuseum

historiske utstillinger, kunstprosjekter, samt formidling av lokale krigshistoriske kulturminner.

FORSKNINGSARKIVET ETTER MOTSTANDSMANNEN RAGNAR ULSTEIN

Privatarkivet etter den tidligere Kompani Linge-mannen, offiseren og journalisten Ragnar Ulstein omfatter vel 20 hyllemeter med innsamlede krigstidsarkivalier samt egen korrespondanse og transkriberte intervjuer. De sentrale delene av Ulsteins forskning på den norske motstandsbevegelsen omfatter tre

større bokverk om Nordsjøtrafikken, flyktning- og kurertransporten til Sverige og etterretningstjenesten i Norge. Hans innsamlingsarbeid spenner over et tidsrom på omkring 30 år, fra midten av 1960-tallet, da arbeidet med «Englandsfarten» startet, og frem til 1995 da boken «Jødar på flukt» utkom. I tillegg kommer grunnlagsmateriale til to mindre okkupasjonshistoriske bygdebøker fra Sunnmøre. De lydfestede intervjuene, som nå er blitt digitalisert, utgjør en egen bestanddel. De omfatter 735 lydfestinger av

samtaler med vel 900 krigsdeltakere fra alle landets fylker. Denne digitaliserte samlingen har en kultur- og språkhistorisk verdi som favner bredere enn det okkupasjonshistoriske kildegrunnlaget. Ulsteinarkivet, som inneholder navn og personrelaterte opplysninger om drøyt 9 300 individer, har en struktur som gjør det svært anvendelig til så vel lokalhistoriske studier som mer avgrensede dokumentasjonsoppgaver. Katalogen til arkivet er publisert og bestillinger kan foretas via Arkivportalen. •

NORSK FOLKEMUSEUM

Tekst: Else Rosenqvist, Norsk Folkemuseum

Norsk Folkemuseums arkivsamling består av både privatarkiver og arkivmateriale fra egen virksomhet. Museets administrasjonsarkiv strekker seg tilbake til grunnleggelsen av museet i 1894 og inneholder mye historisk materiale. Det finnes også en rekke privatarkiver som inneholder brevsamlinger, mønstersamlinger og minnesamlinger. I Norsk Folkemuseums dokumentasjonssenter er museets omfattende samlinger av tegninger, bøker, fotografier, album, intervjuer, kataloger, spørrelistor og arkivalia tilgjengelig. Museet har også et fag- og forskningsbibliotek der hovedtema er kulturhistorie i vid forstand.

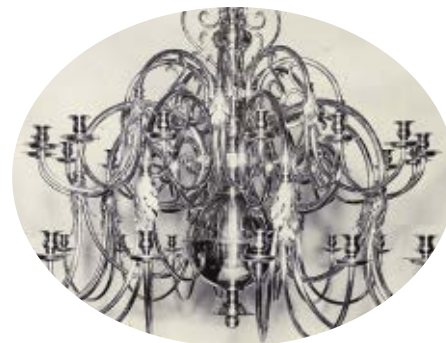
Dokumentasjon knyttet til museets gjenstander, bygninger og foto finnes i egne opplysningsarkiv. Museet har et omfattende tegningsarkiv med oppmålingstegninger av tun og bygninger fra store deler av landet. Det er også et stort arkiv som består av innsendt minnemateriale, i

hovedsak svar på Norsk etnologisk granskings spørrelistor. Museet har også et stort samisk materiale.

Museets arkiver inneholder mye spennende stoff fra Oslo, men dette materialet ligger ofte som del av samlinger fra større geografiske områder. I Arbeiderminner finner vi for eksempel beretninger fra arbeidere i fyrstikkindustrien og bryggearbeidere. Vi har også arkiver etter ulike håndverkere som praktiserte i Oslo.

DOKUMENTASJON AV ET FORSVUNNET HÅNDVERK – GJØRTLERFIRMAET C.P. LARSEN

Et av privatarkivene er fra gjørtlerfirmaet C. P. Larsen, som ble grunnlagt i Christiania i 1857 av gjørtler Carl Peter Larsen (1827-1925). Firmaet var fra slutten av 1800-tallet en av byens største gjørtlerverksteder. I tillegg til tradisjonelle produkter som lysestaker og lysekroner tok han opp produksjon

Detalj av lysekroner

av uniformsknapper og andre uniformseffekter, og han leverte sabelskjefter til nyutnevnte offiserer. Larsen laget mange modeller selv, men han samarbeidet også med kunstnere og andre formgivere.

Arkivet ble gitt til Norsk Folkemuseum i 1986 da verkstedet ble nedlagt. Det består av blant annet ordrebøker, tegninger, fotografier, reseptbøker med mer. Det ble også foretatt grundig dokumentasjon av verkstedet før det ble pakket sammen, fotografier fra dette er også på Norsk Folkemuseum.

Noe av det mest visuelt spennende i dette materialet er skissene og de illustrerte katalogene av hva gjørtlerverkstedet hadde å tilby. Andre deler av arkivet gir også interessante opplysninger. Et bevart regnskap forteller for eksempel om vareflyt og varetilfang. Ordrebøkene kan gi opplysninger om hvem som var kunder og hva folk bestilte. •

Gjørtler C. P. Larsens forretning i Toldbod Gade 19, 1902. Foto: Norsk Folkemuseum NF.14223-003

Interiør fra gjørtlerverkstedet i Vahls gate 3 ved nedleggelsen i 1986. Foto: Anne-Lise Reinsfelt / Norsk Folkemuseum NF.14222-059

Lysekrone for Hamar kirke, 1900. Fra gjørtlerfirmaet C. P. Larsens arkiv. Foto: Norsk Folkemuseum NF.34903-014

Detalj fra Grensén 19

NORSK LUTHERSK MISJONSSAMBAND

Tekst: Erling Lundebj, Norsk Luthersk Misjonssamband

Det Norske Lutherske Kinamisjonsforbund, fra 1950 av Norsk Luthersk Misjonssamband, ble stiftet i Bergen i 1891, primært for å drive misjonsarbeid i Kina, men også for å drive evangelisk arbeid i Norge. Fram til 1948/1949 hadde organisasjonen arbeid i provinsene Hubei, Henan og Mandsjuria. Ved den kommunistiske maktovertakelse i 1949 måtte misjonærene forlate landet. Norsk Luthersk Misjonssamband hadde da allerede i 1948 startet arbeid i Etiopia. Omkring 1950 begynte organisasjonen også arbeid i Hongkong, Taiwan, Japan og Tanzania. Senere har Norsk Luthersk Misjonssamband også tatt opp større og mindre misjonsarbeid i Peru, Bolivia, Kenya, Elfenbeinskysten, Mongolia og Mali. I de fleste av disse landene er det etablert stedegne kirker.

Norsk Luthersk Misjonssamband har i Norge drevet en omfattende

indremisjonsvirksomhet. I tillegg til tradisjonell forkynnervirksomhet på bedehusene rundt i landet, driver organisasjonen et omfattende skolearbeid, ofte sammen med andre kristne misjonsorganisasjoner. Cirka 30 leirsteder og ungdomssenter har også fra siste halvdel av 1900-tallet vært en viktig del av arbeidet i Norge.

Arkivmaterialet er samlet i lokaler på Fjellhaug Utdanningssenter i Oslo. Cirka 950 hyllemeter arkivmateriale er ordnet og registrert, mens en omfattende bildesamling bare er delvis ordnet. Nødhjelp og bistandsarbeid utgjør en viktig del av arkivmaterialet og flere personarkiv etter ledende skikkelser i Misjonssambandets historie og i norsk kristenliv, blant annet Johannes Brandtzæg, Ludvig Hope, Tormod Vågen, Oscar Handeland og Carl Fr. Wisløff. Trygve Bjerkheim etterlot seg ca. 30 hyllemeter. Arkivene etter misjonærer og emisærer kunne også ha vært nevnt.

ETTERSPURT MATERIALE FRA KINA

Arkivets materiale kan belyse en viktig periode i norsk samfunns- og kristenliv, men vi anser materialet knyttet til Kina som særdeles verdifullt. Det inneholder all korrespondanse mellom Norge og Kina, fra begge sider, og gjennom brev, rapporter, reiseskildringer, referat, bilder og noe film kan en følge misjonærenes og lokale kineseres liv og virke gjennom en svært turbulent 60-årig periode. Materialet er også etterspurt av kinesere som har opplevd at mye av deres egen dokumentasjon fra disse årene ble ødelagt under kulturrevolusjonen på 1960-tallet.

I Oslo har Norsk Luthersk Misjonssamband vært tungt inne siden 1913. Da flyttet skolevirksomheten over fra Vestlandet til Fjellhaug på Sinsen, opprinnelig en del av Thulstrupløkka i Østre Aker. Her ble det bygd opp

misjons- og bibelskole, en ungdomsskole (flyttet til Hurdal Verk 1945) ble startet i 1921, handelsskole (flyttet til Drotningborg ved Grimstad 1946) og studentheim. Fjellhaugs vakre hage fikk i mange år stor anerkjennelse fra Oslo kommune. Misjonssambandets hovedadministrasjon tok inn i Karl Johans gate 7 før forretningsgården Grensen 19 ble kjøpt i 1917 for kr 825 000. Herfra ble også misjonsbladet «Kineseren» ekspedert i et opplag på opptil 40 000, og etterhvert bedrifter etablert som Lunde forlag, Norrøna Hotell og Kafé, Norea Radio og en bokhandel. •

Fjellhaug på Sinsen ca. 1930. Foto Wilse / Norsk Luthersk Misjonssambands arkiv

Norsk Luthersk Misjonssambands hovedadministrasjon fra 1917 til 2008 i Grensen 19, med Norrøna Hotell og Kafé, 1930-tallet. Fotograf ukjent, Norsk Luthersk Misjonssambands arkiv

Norea Radios omfattende lydarkiv. Fotograf ukjent, Norsk Luthersk Misjonssambands arkiv

Norea Radios studio. Fotograf ukjent, Norsk Luthersk Misjonssambands arkiv

NORSK MARITIMT MUSEUM

Tekst: Per Gisle Galåen, Norsk Maritimt Museum

Norsk Maritimt Museum forvalter en landsdekkende samling av fartøyer, en kulturhistorisk samling, malerisamling og en maritim/marin-arkeologisk gjenstandssamling fra museets ti forvaltningsfylker. Med alle gjenstander, fartøyer, fotografier og tegninger inneholder den omkring 180 000 registrerte objekter totalt. I tillegg kommer 650 hyllemeter med privatarkiv, 162 000 fotografier og 53 000 skips- og båttegninger. Museet har også en del annet arkivmateriale, som skipsdagbøker, kart, brev, private boksamlinger og manuskripter.

Privatarkivene er knyttet til norske maritime virksomheter over de siste 200 årene. De fleste arkivene som museet har i dag er avsluttete og fragmentariske, og privatarkivsamlingen består stort sett av brokker av arkiver. Arkivskaperne er hovedsakelig rederier, personer, sjøassuranseselskaper og skips- og båtbyggerier, men det finnes også flere arkiver etter bedrifter og foreninger

INDUSTRIGIGANTEN SOM FORSVANT – NYLANDS MEKANISKE VERKSTED

Et av de mest omfattende privatarkivene i samlingen er arkivet fra Nylands mekaniske verksted. Arkivet er av stor betydning som dokumentasjon av norsk sjøfartshistorie og økonomisk historie.

Arkivet til Nylands verksted er nok et av de største bevarte arkivene innen skipsbygging i Norge. Branner ved verkstedet i 1859 og 1897 ødela store deler av arkivet. Materialet museet fikk i 1986 omfatter tiden mellom 1854 frem til 1960-årene.

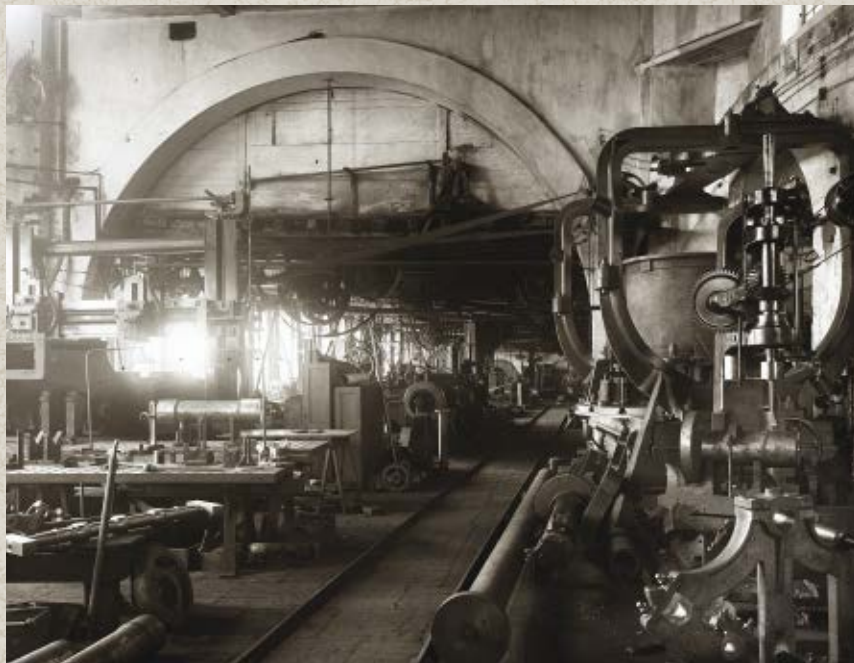
Verkstedet ble etablert i 1854 som Jarmann, Nørbech & Comp. og gikk over til A/S Nylands mekaniske værksted i 1857. Det ble oppløst i 1879 og et nytt selskap, Nylands værksted, ble dannet i 1881. Verkstedet langs Akerselva ble en av Oslos viktigste industribedrifter og var landets største skipsverft rundt århundreskiftet. Nylands ble overtatt

*Nylands verksted i 1890-årene.
(Detalj) Foto: Nylands verksteds arkiv /
Norsk Maritimt Museum*

av Akers mekaniske verksted i 1956 og ble innlemmet i Akergruppen. Verftsanlegget i Bjørvika ble utviklet i slutten av 1960-tallet, men produksjon fortsatte på Nyland vest. Selskapet ble oppløst i desember 1983.

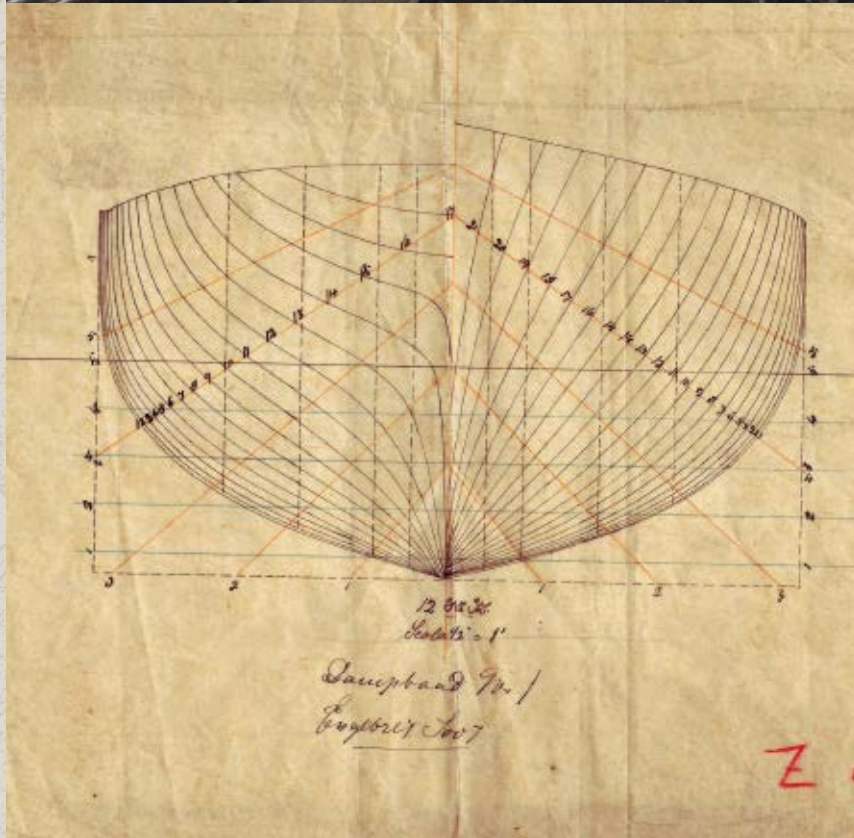
Selv om arkivet ikke er komplett, er det relativt omfattende: Det består av protokoller knyttet til styrende organer; ordrer og kontrakter knyttet til produksjon, tekniske tegninger; økonomi- og regnskapsdokumenter; personalsaker; dokumenter knyttet til bygninger; avisutklipp og fotografier. Blant fotografiene er et hundretalls storformat glassnegativer. •

*Nylands verksted i 1890-årene.
Foto: Nylands verksteds arkiv /
Norsk Maritimt Museum*

*Redningsskøyta Colin Archer i
dokk. Foto: Nylands verksteds arkiv /
Norsk Maritimt Museum*

*«Dampbaad no.1». Slepebåten
Engbret Soot (b.1861/1862) var
det første skipet bygget ved Nylands
mekaniske verksted, og lever i beste
velgående i Haldenkanalen. Nylands
verksteds arkiv / Norsk Maritimt
Museum*

NORSK TEKNISK MUSEUM

Tekst: Ingebjørg Eidhammer, Relsen Larsen og Thale Elisabeth Sørli, Norsk Teknisk museum

Norsk Teknisk Museum er nasjonal-museum for teknologi, industri, vitenskap og medisin. Museet har store samlinger bestående av gjenstander, foto og arkiv, i tillegg til et bibliotek med landets største samling av teknologihistorisk litteratur. Arkivene omfatter privatarkiver skapt av norske industribedrifter og private aktører innen industriell, teknologisk, vitenskapelig og medisinsk virksomhet. Eksempel på privatarkiv som ofte er etterspurt er arkivene etter mekaniske verksteder, som Akers Mek. og Myrens Verksted, eller forskere og vitenskapsmenn som Kristian Birkeland. Omfanget av privatarkivene utgjør omlag 650 hyllemeter.

Museet har også en omfattende fotosamling som består av to selvstendige samlinger, Norsk Teknisk Museums egen samling og DEXTRA Photo. Museets egen samling på omkring 300 000 fotografier dokumenterer norsk teknologisk, naturvitenskapelig og industriell virksomhet

fra midten av 1800-tallet og frem til i dag, i tillegg til andre kulturhistoriske fotografier. DEXTRA Photo er en fotografi- og fotogjenstandssamling med tyngdepunkt i det 20. århundre. Fotografiene viser ulike sider ved norsk samfunnsliv og kultur, som industri, samferdsel, kunst, arkitektur og landskap. Sentrale fotografer er Knudsens Fotosenter, Teigens Fotoatelier, Paul A. Røstad og Anders Beer Wilse. DEXTRA Photo eies av Sparebankstiftelsen DNB NOR og er deponert på Norsk Teknisk Museum.

HJULA VÆVERI – EN STOR KVINNEARBEIDSPASS

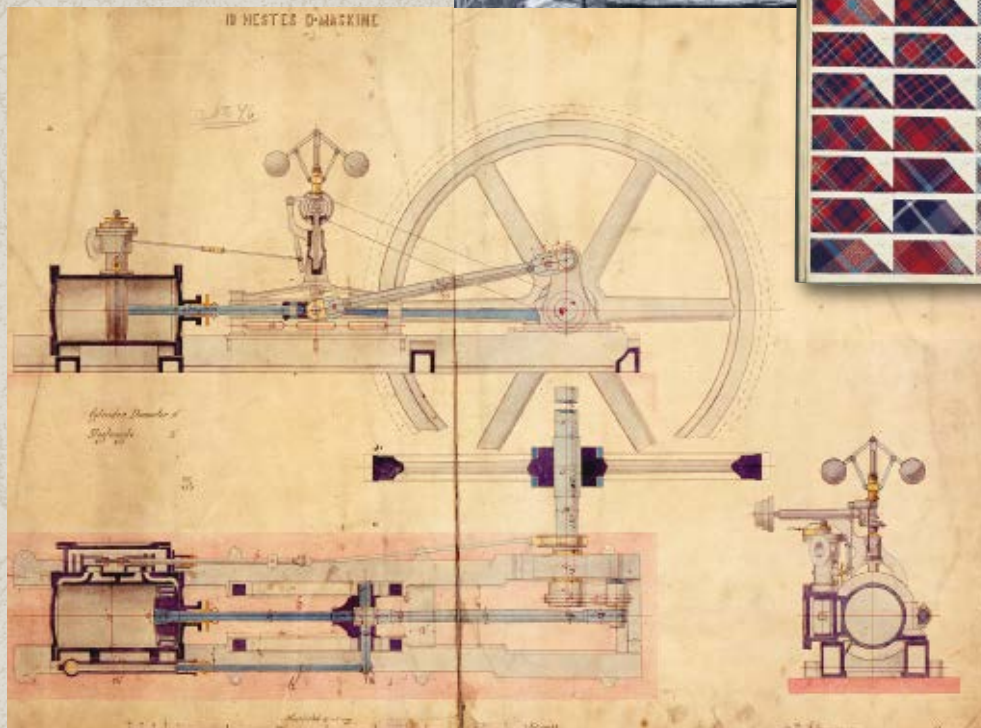
Museet har flere privatarkiver fra bedrifter som har hatt stor betydning for industrialiseringen i Norge. Et av de største bedriftsarkivene er arkivet etter Hjula Væveri, som ble etablert av Halvor Schou i 1854. Fabrikken lå ved Akerselva i Oslo frem til nedleggelsen i 1957. På slutten av 1800-tallet var Hjula en av landets største arbeids-

plasser med omkring 800 ansatte, de fleste kvinner. Arkivet viser ulike yrkesmuligheter kvinner hadde i en tid preget av strenge grenser mellom kjønnene. Fabrikkens avdelinger, lønn og sosiale forhold for de ansatte, innkjøp av råmaterialer og maskiner og salg til butikker og grossister er godt dokumentert. Arkivet er relativt komplett fra oppstarten av fabrikken og gir innblikk i hvordan industrigründere kjøpte opp fossekraft og tok i bruk ny teknologi. Både maskiner, råvarer og bygningselementer ble importert, først og fremst fra Storbritannia. Arkivet er en viktig kilde for å forstå hvor globalisert tekstilindustrien var allerede på 1800-tallet. I prøvebøkene kan man se hvilke tekstiler som ble produsert på fabrikken. Fabrikken produserte hovedsakelig bomull- og ullstoffer til hverdagsklær. Fra 1930-tallet begynte Hjula også med produksjon av trykte interiørtekstiler. Hjula-arkivet er en verdifull kilde til en del av tekstilhistorien som hittil har vært lite belyst. •

Akers Mek. Verksted, 1948. Foto ukjent, NTM 86/2-4860, Arkiv etter Akers Mek Verksted / Norsk Teknisk Museum

Stoffprøver av trykte viskosestoffer fra bok merket «Trykkvareprøver 1939-41», «Camping» og «Ekeberg». Foto: Håkon Bergseth. Arkiv etter Hjula Væveri / Norsk Teknisk Museum C.28060

Stoffprøver, «Dover», «Dover», vevd skotskrutete bekleddningsstoff, fra prøvebok Bomullsvareprøver 1897. Foto: Håkon Bergseth. Arkiv etter Hjula Væveri / Norsk Teknisk Museum C.28038

18 hesters dampmaskin, konstruert i 1866 av O. Fr. Steen. Arkiv etter Myrens mekaniske verksted / Norsk Teknisk Museum D.2885

BUL Leikarringen:
Dansere sammen med
Einar Gerhardsen og
Nikita Krustsjov i 1964,
Norsk Folkemuseum
på Bygdøy. Foto: Arkiv
etter BUL / Oslo byarkiv

OSLO BYARKIV

Tekst: Kirsti Gulowsen, fagansvarlig for privatarkiv, Oslo byarkiv

Oslo byarkiv ble opprettet i 1992, og hadde da tilhold i Rådhusets østre tårn slik som det gamle kommunearkivet hadde hatt. I 1999 flyttet Byarkivet inn i spesialbygde lokaler i Maridalsveien 3, med Nora mineralvannfabrikks gamle lokaler som magasiner i underetasjene.

Byarkivet har fagansvar for Oslo kommunes og fylkeskommunes samlede arkivvirksomhet, og oppbevarer og formidler pliktavlevert kommunalt arkivmateriale. Byarkivet mottar og bevarer privatarkiv som belyser Oslos historie, kultur og ulike miljøer og etnisiteter, men har et spesielt ansvar for arkiv i gråsonen mellom offentlig og privat, altså organisasjoner og bedrifter som leverer private tjenester på vegne av kommune og fylkeskommune, som barnehjem, eldreomsorg og offentlig kommunikasjon. For øvrig finnes arkiv etter alt fra Ila ungdomskorps og The Gambian Association til Bjølsen Valsemølle og Lysaker Kemiske Fabrik.

Byarkivet har materiale og samler stort og smått som handler om alle fasetter av byens liv, kultur og historie, som for eksempel husmorlag, kolonihager, lokale velforeninger, interesseorganisasjoner, detaljhandel og personarkiv.

Privatarkivsamlingen består av 2000 hyllemeter fordelt på 306 arkiv, mest organisasjonsarkiv. Det kan være en brokke av et arkiv, som noen papirer fra Sagene Østre Aktiebakeri, til hundre hyllemeter fra Oslo byfornyelse AS. Byarkivet har en stor fotosamling, omkring 700 000 bilder, som stadig er under ordning og publisering på Oslobilder.no.

Det er mange små og store skatter i Byarkivets magasiner, blant annet arkivet etter Bondeungdomslaget i Oslo (BUL) og Leikarringen til BUL.

BØNDER I BYEN - BONDEUNGDOMSLAGET I OSLO OG LEIKARRINGEN TIL BUL

Innflyttere er ingen nyhet i Oslo. Den

store tilflyttingen til byen på slutten av 1800-tallet førte til at mange unge fra landet følte seg fremmede i byen og søkte tilflukt og selskap hos hverandre. Bondeungdomslaget ble stiftet i 1899, Kristiania var den første byen. BUL var ikke bare en forening for samvær, men skulle også fremme målsak, edruskap og norsk folkekultur. Eller som den opprinnelige formålsparagrafen sier «å samla norsklyndt bondeungdom til samvær og samarbeid på heimleg grunn og gjeva landsungdom i hovudstaden vern og hjelp. Laget vil auka vyrdnaden for bonden og bondeyrket og arbeida for atterreiseing av det norske folkemålet, for edruskap og for nasjonalt sjølvstende i alle leider».

BUL hadde en utstrakt møtevirksomhet, og aktiviteten var høy. I 1913 ble det velkjente Bøndernes Hus reist i Rosenkrantz' gate 8, med Hotell Bondeheimen, Kaffistova, Heimen og Teatersalen. I Teatersalen hadde Det Norske Teatret sitt første hjem, og der

øver stadig Leikarringen.

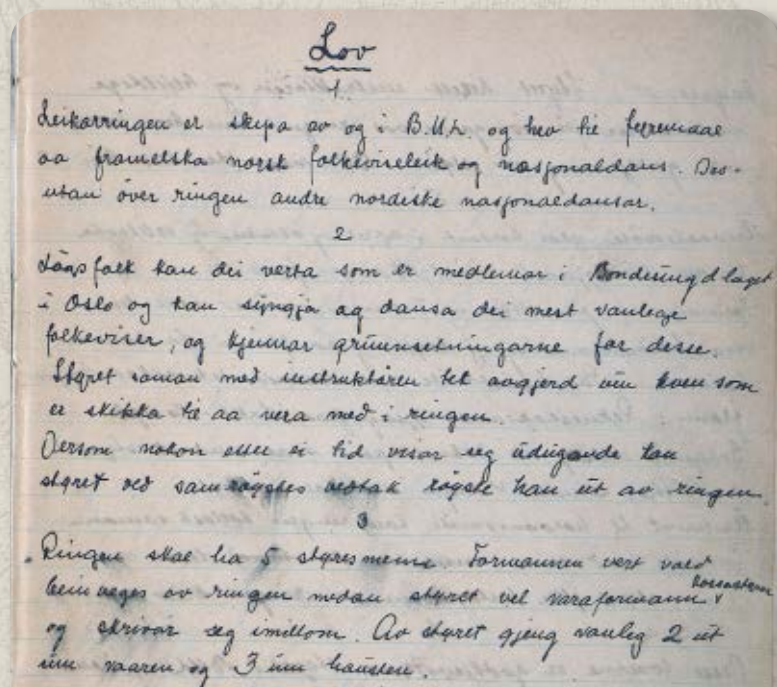
Leikarringen er et av særlagene i BUL, den ble opprettet i 1919 og holder på fremdeles. Protokollene for styret går helt tilbake til stiftelsen. Foruten arkivmaterialet etter styret, finnes medlemsregister, framsyningsplakater, program og en mengde foto, særlig fra turneer i inn- og utland.

Arkivene etter BUL og Leikarringen er en viktig kilde til å forstå kulturmangfoldet i Oslo fra slutten av 1800-tallet fram til i dag, og i hvor stor grad denne organisasjonen har farget Oslos liv. •

BUL i Oslo: Fakkeldans på scenen i det nybygde Bøndernes Hus i 1913.

Foto: Arkiv etter BUL / Oslo byarkiv

BUL Leikarringen: Første innføring i første møtebok, 14. september 1919. Lovens § 1: «Leikarringen er skipa av og i B.U.L. og hev til fyremaal aa framelska norsk folkeviseleik og nasjonaldans. Desutan øver ringen andre nordiske nasjonaldansar.» Arkiv etter BUL / Oslo byarkiv

*Meny fra Kunstnerforeningens fest for Kunstakademiet lørdag 18. desember 1909.
Foto: Even Attramadal / Oslo Museum*

OSLO MUSEUM

Tekst: Anne Birgit Gran Lindaas, Oslo Museum

Oslo Museums bibliotek og arkiv er et byhistorisk referansebibliotek for alle som enten bor i Oslo, eller er interessert i byens historie. Det er i tillegg fagbibliotek og dokumentasjonssenter for Oslo Museums ansatte ved Bymuseet, Teatermuseet, Interkulturelt museum og Arbeidermuseet.

Museets arkivmateriale inneholder arkiv og såkalt gråsonemateriale, som stort sett ble levert til museet fra Oslo Bymuseum ble etablert i 1905 og fram til 1990-tallet. Privatarkivene består av enkelte rene organisasjonsarkiv, for eksempel etter Oslo Mannskor, Hoffsbymen Vel, Akvarieselskapet, Skyteselskapet Skarpskytten, Foreningen Ballselskapet og Ullern Arbeidsstuer. Samlingen omfatter også arkivet etter kunsthistoriker og Oslo Bymuseums tidligere direktør Harald Hals II, lokalpatriot Erik Oluf Melvolds store arkiv med blant annet brev, notater, avisklipp, og etter Sylvia Salvesen -kvinnen som broderte Kong Haakon VIIs skjjakke under krigen, jakken er

på Skimuseet. Museet har også et arkiv etter Arno Berg som er relatert til hans virke som arkitekt og som Oslos første byantikvar. Oslo Bymuseum var samlokalisert med Byantikvaren på Frogner hovedgård fra 1955 til slutten av 1980-tallet, og Arno Berg hadde kontor her.

Klipparkivet er en mye brukt kilde til stoff om alt fra byplanlegging, diskusjoner rundt sanering og rehabilitering til nyttig informasjon om adresser i byen vår – alt er klippet fra aviser som blant annet Aftenposten, Arbeiderbladet, Morgenposten og Tidens Tegn. Her finnes diskusjonen rundt hvor Jubileumsutstillingen i 1914 skulle være – på Hovedøya eller i Frognerparken. Andre viktige klipp som er bevart er debatten rundt Karl Johan kvartalet på 1960- og 1970-tallet og arkitekt Håkon Mjelvas forslag til endringer, Selvaags ideskisse til terrasseblokker på tomtene i Karl Johans gate nærmest Universitetet, Enerhaugens skjebne og utviklingen av drabantbyene. Fordelen med dette

arkivet er at artikler om samme emne er samlet på ett sted, slik at stoffet er lett tilgjengelig.

KOLONIALEN PÅ HJØRNET

Blant museets få arkiv etter næringsvirksomhet, er det god grunn til å nevne arkivet etter kolonialhandler og gårdeier Viktor A. Mørk i Fossveien 21 på Grünerløkka. Mørk drev en kolonialhandel på samme adresse. I arkivet finnes blant annet en lønningssbok fra 1916 med oversikt over ansattes lønn, en bok med oversikt over innkjøpte varer til forretningen i perioden 1926 – 1934 og husleiebøker. Arkivet omfatter også et dokument med navn på 49 kjøpmenn på Grünerløkka, som skrev under en avtale om stengetid for butikkene alle dager i uka fra 10. juni til 15. august 1919. Mørks arkiv gir et typisk tidsbilde av vareutvalg, matvarepriser, husleiepriser, lønninger og av næringsvirksomhet som å være gårdeier og drive kolonial i samme gården. •

*Selvaags ideskisse til terrasseblokker i Karl Johans gate fra Universitetet til Grand.
Foto: Even Attramadal / Oslo Museum*

Transpt. Nr.		2640.65
5y. Normesta sild, Bjelland	1/80	1.50
1. Cocktail	92	0.30
7 former ausjos, Fr. stad	1/20	995
1/2 kg Kaviar, W. L. F.	0/20	2.60
2. Lekkerbiter	1/20	0.40
1. Gaffelbiter	1/35	0.25
1. Funkissild	7/5	0.35
14. Hybelpostei	1/25	9/20
7. Lakseus ausjos	1/1	0/75
1. Fiske	Fr. stad	0/60
4. Hummer	9/80	3.20
7. Turistprov, F. Sellsalg	0/60	4.20
9. Lakselingspostei	9/45	4.05
37. Kebab	1/35	9/25
6. Appeltipostei, Horni	9/40	12.95
14. Mat. Hummer	9/45	2.40
1/4. Horni	9/25	3.50
1/2. Horni	9/90	9.90
1/2. Horni	9/27	0.00
1. Lakselingspostei	9/60	0.40
4. Turistprov, Horni	9/60	2.40
74. Lakselingspostei, F. L.	9/27	19.98

*Innkjøp: Fra Viktor A. Mørks innkjøp til sin kolonialforretning i 1933. Han solgte både tidstypisk Funkissild og Hybelpostei!
Foto: Even Attramadal / Oslo Museum*

*Meny 27. april 1876 fra Victoria Hotel i Rådhus-gaten 8. Hotellet ble i sin tid ble rangert som et av Europas beste. Hotellet var flittig besøkt av både kongelige, politikere og kunstnere og datidens «kjendiser».
Foto: Even Attramadal / Oslo Museum*

*Utsnitt av tegning
for Nøstetangen og
Aas glassverk*

RIKSARKIVET

Tekst: Sigrun Rasmussen og Vidar Øverland, Riksarkivet

Riksarkivet er den institusjon som har tatt imot flest privatarkiver her i landet. Samlet bestand av privatarkiver teller 1900 arkiver som utgjør ca. 17 100 hyllemeter. Samlet bestand av bedriftsarkiver teller 240 arkiver og utgjør ca. 5500 hyllemeter. Personarkivene er flest i antall, organisasjonsarkivene utgjør mest i volum.

Riksarkivet mottar i dag primært arkiver etter private arkivskapere som har eller har hatt en landsomfattende virksomhet, eller som på annen måte har hatt en så fremskutt stilling innenfor sitt arbeidsfelt at de kan regnes som betydningsfulle i nasjonal sammenheng. Dette kan være personer, organisasjoner og bedrifter eller arkiver som dokumenterer signifikante samfunnsfenomener.

De første privatarkivene kom inn til Riksarkivet sammen med arkiver etter embetsmenn. De ble skilt ut som egne arkiver. I 1840-1850-årene mottok Riksarkivet en rekke middel-

alder-dokumenter, mange av disse stammet fra privatpersoner. Videre ble det i årene 1851-1870 kjøpt inn flere private samlinger, i stor grad fra arkivfolk og historikeres etterlatte papirer. Først frem mot århundreskiftet ble det tatt imot enkelte arkiver som gaver. Det var i hovedsak arkiver etter statsråder og stortingsmenn.

De første bedriftsarkivene kom inn i Riksarkivets magasiner på slutten av 1800-tallet. Arkivene etter glassverkene under Christiania Glasmagasins administrasjon og Modums Blaafarveværk er de eldste bedriftsarkivene i Riksarkivet. På samme tid startet arbeidet med bevaring av de første arkivene etter foreninger og organisasjoner. Det første var Centralforeningen til Utbredelse af Legemsøvelser og Vaabenbrug stiftet i 1861, som er forløperen til Norges Idrettsforbund.

I 1963 publiserte Riksarkivet den første oversikten over bevarte privat-

arkiver, «Hovedkatalog nr. 1-243».

Privatarkivene var nå gitt fortløpende nummer etter tidspunktene da de ble Riksarkivets eiendom, i såkalt aksjonsorden.

PRIVATARKIVKOMMISSJONEN OG NORSK PRIVATARKIVINSTITUTT

I 1950 opprettet Den norske historiske forening en komité som skulle trekke opp retningslinjer for å spore opp og registrere bevaringsverdige privatarkiver i Norge. Komitéen konkluderte med behov for å nedsette en egen kommisjon, og i 1952 ble Privatarkivkommissjonen opprettet. Fra 1977 endret den navn og struktur til Norsk privatarkivinstitutt. I 1987 ble Instituttet innlemmet i Riksarkivet.

Privatarkivinstituttet gjennomførte en rekke prosjekter for å spore opp og sikre arkiver fra ulike organisasjoner. Blant annet er arkiver fra EF-striden, avholdsbevegelsen og kvinnesaksorganisasjoner eksempler på dette. Flere av disse arkivene

inngår i dag i Riksarkivets privatarkivbestand, men de er også fordelt på statsarkiv, fylkesarkiv og lokale arkivinstitusjoner.

FOKUS PÅ PRESSEARKIVENE

Da Pressehistorisk Arkiv (tidligere Norsk Pressemuseum) ble lagt ned i 1993, ble arkivene overført til Riksarkivet og et ansvar for å videreføre bevaring av pressearkiver av nasjonalbetydning fulgte med, unntak er arbeiderpressen som bevares av Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek. Norsk presse og mediebedrifter generelt har gjennomgått en betydelig endring og omstrukturering de siste årene. For den pressehistoriske forskningen vil pressens arkiver være av avgjørende betydning. Det er derfor viktig å ha et spesielt fokus på pressens arkiver og deres samfunnsmessige betydning. Riksarkivet har et nært samarbeid med og er også representert i styret til Norsk Pressehistorisk Forening. •

Ip Olufsen Weyses modellbok fra 1763 inneholder originale, kolorerte tegninger og akvareller av produkter produsert ved Nøstetangens og Aas glassverk. «Brendevins Glas med Formed Klokke, Brendevins Glas med Dreiet Klokke». Privatarkiv 1 Glassverker, eske Fa 36

Øivind Sørensen (1887-1962) omkranset av det som trolig er avisselgende gutter. Sørensen var avis-tegner og arbeidet for Aftenposten i årene 1918-1957. Han var også bok-illustratør, og ble særlig kjent for sine illustrasjoner til Henrik Haugstøls bøker om det gamle Kristiania og Trangviksposten. Foto: Valborg Stabenfeldt, Privatarkiv 977 Øivind Sørensen, eske Z 1

*HL-senterets
lokaler i Villa
Grande på Bygdøy.
Foto: HL-senteret*

SENTER FOR STUDIER AV HOLOCAUST OG LIVSSYNSMINORITETER (HL-SENTERET)

Tekst: Ewa Mork, leder for Dokumentasjon

Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter er et forsknings-, dokumentasjons- og formidlings-senter. HL-senteret ble opprettet i 2001 som en stiftelse med full akademisk frihet.

Innenfor senterets mandat er forskning på, formidling og dokumentasjon av Holocaust, andre folkemord, rasisme, antisemittisme, brudd på menneskerettighetene og religiøse/etniske minoriteters vilkår i historiske og moderne samfunn.

HL-senteret består av en permanent utstilling med hovedfokus på jødernes skjebne i Norge under krigen, og er for øvrig inndelt i avdelinger for forskning, undervisning, dokumentasjon og administrasjon.

Dokumentasjonsavdelingen har ved siden av arkivsamlingen også ansvar for driften av HL-senterets

bibliotek og for en mindre gjenstands-samling. Den har også ansvaret for administrasjon av gjenstandslån fra ulike europeiske museer til senterets utstillinger.

Arkivsamlingen har vokst gradvis frem etter at HL-senteret åpnet i 2006, de senere årene har tilveksten økt merkbart. Arkivene har stort formidlingspotensiale og kan brukes til å kaste nærmere lys over flere forhold ved den jødiske minoritetens situasjon like før, under og i de første årene etter krigen.

I dag består HL-senterets arkivsamling av totalt 30 privatarkiver, der arkivet etter ekteparet Rødner var samlingens første. Samlingens mest kjente arkiv er «Arkivet etter Ruth Maier, 1933-42». Det ble i 2014 innlemmet i Norges Dokumentarv og supplert våren 2015 med Ruth Maiers 15 akvareller og 4 skisser.

De øvrige arkivene er primært personarkiver etter jøder som på ulike måter ble ofre for Holocaust i Norge under andre verdenskrig. Det finnes arkiver både etter jøder som ble deportert og drept under krigen, arkiver etter personer som ble deportert og overlevde årene i fangenskap, etter jøder som overlevde krigen gjennom flukt til Sverige eller ved å skjule seg i Norge, og etter overlevende jøder fra andre land som kom til Norge etter krigen.

Arkivsamlingen inkluderer også arkiver etter ikke-jødiske nordmenn som på ulike måter har historier knyttet til jødeforfølgelsen i Norge, slik som motstandsmannen og grenselosen Hans Christen Mamen, som bisto flere jøder under flukten til Sverige. HL-senteret samler også arkiver etter andre norske minoritetsgrupper som ble utsatt for den

nazistiske utryddelses- og forfølgelses-politikken under 2. verdenskrig – slik som rom.

ARKIVET ETTER WILLY OG RUTH RØDNER 1941-1950

Willy Rødner var jurist. Da han på grunn av sin jødiske bakgrunn ble fratatt bevilgningen 6. september 1941, rømte han til England hvor han sluttet seg til de norske styrkene. Etter krigen returnerte han til Norge, og begynte igjen å arbeide som jurist.

Ruth Rødner flyktet til Sverige i 1942. Hun arbeidet for den norske legasjonen i Stockholm, og satt således sentralt plassert i det norske flyktningmiljøet.

Materialet består i hovedsak av korrespondanse mellom ekteparet, og Ruths dagbøker. Brevene inneholder dagligdagse betraktninger og gir en mangefasettert beretning om livet i eksil. En del av brevene stilles for øvrig ut i HL-senterets permanente utstilling.

Dagbokserien består av Ruth Rødners tre dagbøker fra perioden i Sverige (1943-1945). Personlige notater, avisutklipp, postkort, brev og foto kaster lys over livet som jødisk flyktning i Sverige, krigssituasjonen i Norge sett fra Sverige, forhold ved den norske legasjon, det jødiske eksilmiljøet og relasjonen mellom fastboende og flyktninger. •

Dagbok: En av Ruth Rødners dagbøker fra tiden som flyktning i Sverige. Arkivet etter Willy og Ruth Rødner 1941-50 / HL-senteret

Minnerommet i HL-senterets permanente utstilling. Foto: HL-senteret

STATSARKIVET I OSLO

Tekst: Jon Sandven, Statsarkivet i Oslo

Statsarkivet i Oslo er en del av Arkivverket og er depotinstitusjon for arkivmaterialet fra den lokale og regionale statlige forvaltningen innenfor Oslo, Østfold og Akershus. Statsarkivet har også ansvar for å føre tilsyn av arkivforholdene i lokal og regional statlig forvaltning og i kommunal sektor. Disse oppgavene gjør institusjonen til både et forvaltningsorgan og en vitenskapelig basert kulturverninstitusjon.

Statsarkivet oppbevarer enkelte dokumenter fra slutten av 1500-tallet, men hovedvekten av arkivmaterialet er fra omkring 1750 og framover.

Samlingen omfatter i underkant av 23 000 hyllemeter arkivsaker, som oppbevares i magasinene i riksarkivbygningen på Sognsvann i Oslo, sammen med Riksarkivets samlinger. Av dette er 1000 hyllemeter privatarkiver. Størstedelen av privatarkivbestanden har tilknytning til Oslo (725 hyllemeter). Arkivene fra

Akershus og Østfold omfatter likevel flere (ca. 200), men mindre arkiver. Samlingen omfatter også 1500 hyllemeter kommunale arkiver. Primært tar Statsarkivet imot privatarkiver som er skapt i tilknytning til eller forlengelse av statlig virksomhet. Det kan være personarkiv, institusjonsarkiv eller organisasjonsarkiv: Privatarkivet etter en lensmann, privatskoler, institusjoner som utfører oppgaver

på vegne av det offentlige og ulike typer organisasjoner, for eksempel arkiv etter de borgerlige partienes lokal- og fylkeslag. Det er dessverre ikke kapasitet til å ta i mot større bedriftsarkiver, men samlingen omfatter en del arkivmateriale fra ulike typer næringsvirksomhet. Og så har vi heldigvis mye interessant arkivmateriale som ikke passer inn i de nevnte kategorier!

Utsnitt dagbokside

Jubileumssamlingen i 1972. Fotograf ukjent, Kjøttgryta / Statsarkivet i Oslo

«KJØTTGRYTA» – FELLES- BØKER FOR 1942-KULLET VED STATENS LÆRERINNESKOLE I HUSSTELL

Like før jul 2013 mottok Statsarkivet et privatarkiv som var midt i blinken for målet om å ta i mot privatarkiv som er skapt i tilknytning til statlig virksomhet. Høgskolen i Oslo og Akershus satt på en samling dagbøker skrevet av kvinnene som gikk ut av Statens lærerinneskole i husstell i 1942. Statsarkivet har arkivet etter denne skolen.

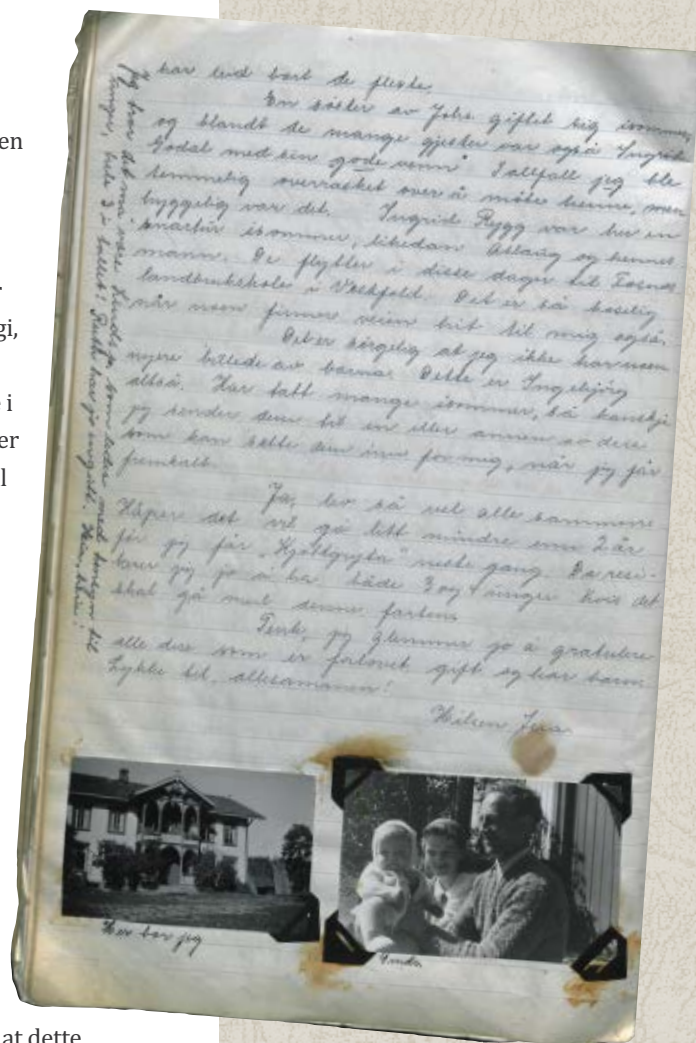
Etter anbefaling fra psykologilærer Torstein Høverstad fant de 32 elevene fant ut at de ville skrive en dagbok som kunne vandre mellom dem etter at de reiste hver til sitt. I over 60 år – fra 1943 til 2008 – gikk boka land og strand rundt – og noen ganger ut av landet. Dagbøkene fikk navnet «Kjøttgryta».

I dag er det bare fem av kvinnene igjen, men de gjenlevende forteller at det var stor stas når «Kjøttgryta» kom i posten. Da var det mye spennende å lese, før man selv skulle skrive noen ord.

Bøkene, til sammen sju protokoller, er en unik samling som dokumenterer hverdagslivet til vanlige kvinner i etterkrigstidas Norge.

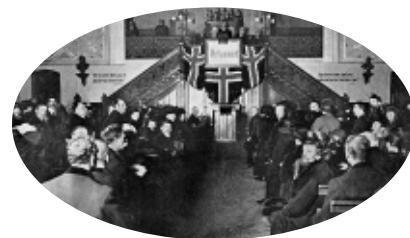
Bøkene følger kvinnene gjennom en periode hvor det norske samfunnet gikk gjennom store endringer, både når det gjelder teknologi, utdanning og kvinners deltakelse i arbeidslivet. Vi følger kvinnene fra de skal etablere seg med jobb, ektefeller og barn til de blir gamle. Slik sett er bøkene en Norges-historie i miniatyr. Flere forskere har vært interessert i materialet og et filmselskap arbeider med materialet.

Det var ikke uten diskusjon at kvinnene bestemte at dette skulle bevares. Noen mente det ikke var verdt å samle på, andre mente det var for privat. Heldigvis ble de enige om at dette skulle bevares. For Statsarkivet er dette et viktig bidrag til å sikre en helhetlig samfunns-dokumentasjon. •

Side fra dagboka den 19. august
1946. Kjøttgryta / Statsarkivet i Oslo

Avholdsbevegelsen var allerede veletablert med mange lag og foreninger da Blå Kors kom til Norge i 1906. Det nye var at Blå Kors ikke bare kjempet for alkoholforbud, men også for alkoholikerne med sitt «redningsarbeid».

Ved det første offisielle blåkorsmøtet 26. august 1906 meldte 87 personer seg inn i foreningen som tok navnet «Møllergatens blåkorsforening».

Fra arkivet etter Blå Kors A-70007

BLÅ KORS

— EN PIONER I NORSK RUSOMSORG

Tekst: Kine Skyer, arkivar Oslo byarkiv

Blå Kors ble etablert i Norge i 1906, 29 år etter selve grunnleggelsen i Sveits. Prest og sekretær i Kristiania Indremisjon, Ole Theodor Moe, tok initiativ til stiftelsen etter å ha studert det pågående blåkorsarbeidet i København. Sammen med 10 andre dedikerte stiftet Moe landets første formelle blåkorsforening den 2. mars 1906. Slik ble Blå Kors først en arbeidsgren under Indremisjonen; en kristelig totalavholdsorganisasjon som skulle drive misjons- og hjelpearbeid blant det datiden kalte for drankere, tuftet på frivillighet og kristen nestekjærighet.

Riktignok hadde det alt eksistert en blåkorsforening her til lands. Den

danske paraplymakeren Aksel Jensen arrangerte Norges første blåkorsmøte i Kristiania i 1888. Samme år ble en blåkorsforening dannet med stasjon i Vaterland og Fjerdings. Denne mottok støtte fra blant annet Kong Oscar, men opphørte virksomheten etter noen år.

Avholdsbevegelsen sto sterkt i Norge på starten av 1900-tallet. Det var en gjennomgående forståelse i norsk offentlighet om at det fantes et alvorlig og omfattende alkoholproblem. På denne tiden dreide alkoholpolitikken seg fremfor alt om tiltak for å regulere omsetningen av alkohol. De store avholdsorganisasjonene anså behandlings- og redningsarbeid overfor alkoholikere

for å være en offentlig oppgave. Deres mål var et samfunn fritt for alkohol, andre tiltak var ikke ambisiøse nok. Hvorfor lindre symptomene når man kunne fjerne ondet ved roten?

Blå Kors så det annerledes og skilte seg således ut med sitt redningsarbeid. Det var en god kristens plikt å drive omsorg for drikkfeldige og andre som trengte hjelp og omsorg. Alkoholmisbruk var en stor kilde til fattigdom og nød, og det var liten hjelp å hente for familiene som ble rammet. Noen form for understøttelse fra Fattigvesenet fikk man ikke, da drikkfeldige ble ansett som «uverdige trengende».

BLÅ KORS I VEKST

Blå Kors vokste raskt i antall foreninger og medlemmer. Landets andre blåkorsforening ble dannet i Fredrikstad allerede i januar 1907 med 120 medlemmer. Mange foreninger ble dannet i Kristiania-området i løpet av få år: Sagene, Grünerløkken, Vika, Oslo (senere Gamlebyen), Rodeløkken, Homansby, Bogstadveien, Lakkegaten, Kampen, Bryn og Lillestrøm. Mangfoldet var stort med blant annet barne- og ungdomsforeninger, speidergrupper, kvinneforeninger, sang- og musikklag, kor og orkestre.

Det ble snart et behov for koordinering av foreningsvirksomheten. Kristiania og omegn krets ble dannet i 1909, som den første av stadig flere kretser rundt omkring i landet. Samme år ble også det første landsmøtet holdt og presten Oscar T. Hvalbye ble valgt som Blå Kors' første landsformann.

Indremisjonen hadde gitt Blå Kors god etableringshjelp i startfasen, både med lån av Centrallokalet i Møllergata og fast spalteplass i deres eget blad Bymisjonen. Men med Blå Kors' raske vekst og stadig større selvstendighet ble det etter hvert et naturlig spørsmål om å løsrive seg. Etter flere år med indre uenighet rundt emnet ble Blå Kors i 1917 formelt skilt ut fra Kristiania Indremisjon. På dette tidspunktet hadde Blå Kors hele 12 000 medlemmer.

Sang og musikk var en viktig del av Blå Kors, her representert ved Grünerløkkens Blåkors' Guttemusik. Fra arkivet etter Blå Kors A-70007

Samling i Blåkorsstuen i Calmeyergatens Misjonshus. Stuen var i drift fra 1908 til Blå Kors skilte lag med Kristiania Indremisjon i 1917. Fra arkivet etter Blå Kors A-70007

REDNINGSARBEIDET

Hjelpearbeidet til Blå Kors tok mange ulike former. Som det står i 50års beretningen var det *«ingen enkel affære å forkynne evangeliet for noen forfrosne og sultne hjemløse menn»*. Dermed ble de første bespisningsfestene for hjemløse og forkomne arrangert i lokalet i Møllergata 43 om høsten 1906. Medlemmene dro selv rundt i gatene og inviterte til fest. *«[...]våre første forkjempere stilte seg opp på øltønnen eller taburetten midt i dansesalen eller på en kasse på torget eller inne på gårdsplassen til «gråbein-gårdene»[...]»*. Lovnad om smørbrød, kaffe og litt varme i kroppen lokket frem mang en drikkelig, og ved festens ende, etter både taler og sang,

hadde et knippe nye sjeler tegnet medlemskap. Etter hvert som oppmøtet økte leiet man de store dansesalene Casino i Pløens gate og Frysjuhal ved Grønlands torg til formålet.

Blåkorsstuer ble opprettet, i alt vet man om 7 slike blåkorsstuer i drift bare i Oslo. Den første ble i 1907 startet av Grünerløkkens blåkorsforening på Schous plass 24, populært kalt «Strykejernet». Stuene skulle være en «nødhavn» for forkomne, med tilbud om mat og husly, og kunne huse opp mot 60 mann per dag. Men dørene stengte om natten og mange av dens gjester måtte da igjen ut på gata. *«Blåkorsvennerne talte meget sammen om dette. Var det riktig at vi skrev disse*

hjemløse mennesker ind og avkrævet dem avholdsløfte, for så at la dem gå ut på vidotta, hvor fristelserne vilde møte dem allevegne og i alle former? Hadde man under disse omstændigheder ret til at vente, at de skulde kunne gjennomføre sit forsett om avhold?»

I 1910 tok Blå Kors det neste skritt ved å leie Dælenengens teglverks hovedgård i Seiludsgaten 41. Her innrettet de herberget Blåkorsværn, et hjem for hjemløse med plass til 30 mann. Dette var et samarbeid mellom foreningene i Kristiania der hver enkelt forening monterte hvert sitt værelse. I 1921 ble herberget flyttet til *Blåkorscentralen* i Storgata 38, hvor man senere også opprettet et eget kvinneherberge.

Blå Kors ble tidlig overbevist om at det ikke var nok å tilby tak over hodet til «folk som ville reise seg». De måtte også få anledning til å tjene egne penger skulle det lykkes. Blå Kors forsøkte å oppdrive arbeidsplasser uten særlig hell. *«Det var som regel meget vanskelig. Arbeidsgiverne visste jo hvad slags folk Blå kors væsentlig*

Blåkorscentralen i 1921, tegnet av M. Antvort. Dette året kjøpte Oslo krets de gamle lokalene til Ytterborg bryggeri i Storgata 38. Dette ble central for Blå Kors' aktiviteter; vedhuggeri, bensinutsalg, brukthandel, stue, kafé, manns-hjem og kvinneherberge. Fra arkivet etter Blå Kors A-70007

arbeidet med, og den slags mennesker skulde man ikke ha noget av». Slik ble idéen til om å starte egen arbeidsformidling.

Oppfinnsomheten var stor, alt kunne det tjenes penger på! Blå Kors inngikk kontrakt med gårdeiere i byen om å rydde fortauene deres for snø og is om vinteren. Køen av arbeidsledige var lang utenfor Blå Kors sine lokaler. På en god snøværsdag kunne opp mot 100 mann være sysselsatt med snømåking ved en av de rundt 300 gårdene Blå Kors hadde avtale med. Videre samlet man inn avfallsartikler, reparerte og solgte videre. Brenselsforretning, vedhugging, feiing av gårdsrom, opprydning av loft og kjellere og alt mulig slags

«sjauerarbeid» sørget for jevne inntekter. *«Det gir en ædel glæde at se et vrak bli forvandlet til en mand, som ernærer sig selv på hæderlig vis».*

BLÅKORSHJEMMET

Helt fra starten av var det et brennende ønske hos blåkorsfolk om å etablere et kursted for drikkfeldige. Et fåtall slike kuranstalter hadde eksistert, som «Heimdal» og «Tandem» opprettet på 1880-tallet. Disse ble drevet av privat personer, uten medvirkning fra verken avholdsbevegelsen eller offentlige myndigheter.

Blå Kors ønsket opprinnelig et samarbeid med andre avholdsorganisasjoner om opprettelse av et kursted. Tanken var å bruke

festningsanleggene på Ørje som sto ledige etter tilbaketrekkingen av militære styrker som følge av unionsoppløsningen med Sverige. Senere ble også myndighetene og Den norske Legeforening involvert i planen. For Blå Kors' sin del strandet Ørjesamarbeidet da medisinaldirektøren ikke kunne imøtekomme Blå Kors' krav om å drive et slikt sted etter kristelige prinsipper. I stedet kjøpte Blå Kors på egenhånd gården «Nordre Teiterud» ved Eina på Toten i 1908. Gården ble kalt «Blåkors-hjemmet» og var Blå Kors' store hjertebarn.

1. april 1909 ankom de to første pasientene Blåkorshjemmet, en gårdeier og en styrmann. Pasientene bodde i våningshuset på gården, som

hadde plass til 9 mann. Som navnet tilsier, skulle Blåkorshjemmet være nettopp det, et hjem. Ingen institusjonspreg og ingen tvang, pasientene skulle komme av fri vilje. Kuren besto av et

***Gårdsarbeid** var en del av kuroppholdet ved Blåkorshjemmet. Ole St. Isene (til høyre) hjelper pasientene med høyonna. Fra arkivet etter Blå Kors A-70007*

Pasientværelse etter rehabilitering av hovedbygningen ved Blåkorshjemmet i 1947. Fra arkivet etter Blå Kors A-70007

regelmessig liv langt unna gamle fristelser, med faste spisetider, arbeidstider og hviletider. Gården lå ca. 400 meter over havet og tilbød sunt gårdsarbeid i frisk luft.

Blåkorshjemmet var et kristent hjem, og Blå Kors var av den oppfatning at ingenting var mer kurativt enn om pasienten ble grepet av Gud. Bestyrerfolk og pasienter levde sammen som en stor familie. Oppholdets varighet var normalt et års tid, og ikke kortere enn 6 måneder. Datidens kur var relativ enkel, pasienten ble «frisk» så fort han ble sendt vekk og ikke hadde tilgang på alkohol. Så var det å krysse fingrene da han ble sendt hjem igjen og håpe at kuroppholdet hadde gitt styrke og et ønske om å fortsette et edruelig liv.

MEMOARER

Blå Kors' første generalsekretær og leder igjennom mer enn 20 år, Ole Steffensen Isene, skrev levende i sine memoarer, «Minner om mangt», før

han døde i 1943. Uten offentlig støtte samlet de inn penger fra dag til dag for å drive en omfattende virksomhet og kursted:

«Blå Kors startet som selvstendig landsorganisasjon i 1909 med tom kasse og uten så godt som en stol å sitte på. Vi leiet Seilduksgt. 41 og innrettet hjem for hjemløse, blåkorsstue, kontor osv., og vi ansatte bestyrerfolk der. Vi drev med bespisninger f.eks. på dansesalene. Vi betalte matbilletter, losjibilletter, reise penger osv. for mange.

Så kjøpte vi eiendommen Teiterud og innrettet der «Blåkorshjemmet». Vi ansatte og lønnet bestyrer og husmor og antok tjenestehjelp, og alle skulde lønnes. Vi tok imot pasienter på friplass; for få hadde såpass tro på dette nye med kursted og avvenning for alkoholister, at en vilde betale for å få anbrakt noen der. En fikk være fornøiet, hvis en fikk pasienter på friplass.

Hverken stat eller kommune hadde noe med den ting å gjøre å få folk inn på kursted. Og der var ingen edruelighetsnemder den gang til å ta seg av saken eller til å rådføre seg med eller i det hele få hjelp av. Og hverken kurstedet eller Blå Kors som organisasjon hadde noenslags offentlig støtte. Det var først senere, at vi fikk en smule statsbidrag.

Det hele måtte bæres ved frivillige

bidrag. Og vi hadde desværre ingen pengemenn innen vår midte. Men offerkollekter og innsamlinger og utlodninger og blåkorsbøssen i gang nær sagt stadig. Og man tok av sin ringe råde og ga av «et godt hjerte».

Blå Kors har bestått i over hundre år som organisasjon og har spilt en sentral rolle i norsk rusomsorgs historie. I takt med tiden og den økende profesjonaliseringen innen rusomsorgen, har også Blå Kors endret seg. I dag driver Blå Kors 52 diakonale virksomheter i 15 fylker, har 2500 medlemmer og sysselsetter rundt 1000 mennesker. Verdi-grunnlaget står fortsatt fast nå som i 1906: Hjelpe rusavhengige, utbre den rusfrie livsstilen og formidle det kristne budskapet gjennom ord og handling. •

Kilder

Oslo byarkiv, *Blå Kors Norge*, Fb 03, Manuskripter; Ole Steffensen Isene, *Minner om mangt*, 1943
Oslo byarkiv, «Haabet» *Blåkorsforening*, Aa 01, Møtebok, 1915-1918

Litteratur

Isene, Ole Steffensen (1931): *Et korstog i nutiden. Det Blå Kors i Norge gjennom 25 år*. Bergen: A/S Lunde & Co
Hamran, Olav, Arne Olav Hageberg og Elmer Laahne (2006): *Himmel og jord i bevegelse. Blå Kors i hundre*. Oslo: Press
Landsstyret for Det Blå Kors i Norge (1956): *Under korsets merke. Det Blå Kors i Norge 1906 – 1956*. Drammen: Centraltrykkeriet

Utdrag fra «Haabets» møte-
bok. Kildefaksimile fra
arkivet etter Blå Kors

Landsmøtedeltakere foto-
grafert i bakgården av
Blåkorscentralen i Storgata
38. Kristiania, 1922.
Fra arkivet etter Blå Kors
A-70007

1915
Det var natten mellem lørdag
og søndag efter nytår d. å.
som tanken om at danne en
blåkorsforening her i dette lokale
fødtes. Det skulde være en blå-
korsforening for den øverste del
af Grünerløkken væsentlig. Det
var trist at se, at ellers snille
og bra folk hadde det vondt
efter at ha været sammen med
venner - med venner som byg-
te rusdrik til at hygge sig med.
Trist at læse om at der i
1914 var begaaet 19061 druk-
ke- og over 14000 hadde været
arrestet for drukkenskaps-
forbrydelser. Mange barnelidelser
med vadsme nattetimer
ligger der ikke bare disse
14000 i arrest. Og ikke
nok med arrest, men

Starten av møtebok Aa 01, «Haabet» Blåkorsforening – 1915:

«Det var natten mellem lørdag og søndag
efter nytår d. å. som tanken om at danne
en blaakorsforening her i dette lokale
fødtes. Det skulde være en blaakorsfor-
ening for den överste del av Grünerløkken
vesentlig. Det var trist at se, at ellers snille
og bra folk hadde det vondt efter at ha
været sammen med venner – med venner
som brugte rusdrik til at hygge sig med.
Trist at læse om at det i 1914 var begaaet
19 061 drukkenskapsforseelser i Kris-
tiania og over 14000 hadde været arres-
teret for drukkenskap. Hvor mange
barnelidelser med vaakne nattetimer
ligger der ikke bak disse 14 000 i arrest.
Og ikke nok med arrest, men derefter
fængsel paa vand og bröd for noget over
1000. Ja, netop i kveld naar vi er sammen
her til stiftelsesfest vet jeg om barn som i
dag har spurt: hvor er pappa? hvor er
pappa? Og mamma stakkar maa tie med
sandheten at «pappa» er i fængsel.
Nu vil vi i blaakorsforeningen «Haabet»
være disse lidende barns haap og tröst. Vi
vil være pappas sande ven som ikke lokker
ham med rusdrik, nei vi vil be ham ind her
til vore möter, og her skal han gjennem
deilig musik, sang og tale höre om ham
som aat og drak med syndere, om ham
som kan frigjøre enhver bunden og sætte
haap der hvor alt er haapløst.»

Høsten 2013 ble arbeidet med å ordne
arkivet etter Blå Kors i Norge igangsatt
ved Byarkivet. Nærmere 40 hyllemeter
med protokoller og fotografier
dokumenter over 100 års historie til en
aktør som har spilt en sentral rolle i ut-
viklingen av norsk rusomsorg.

Skoleskipet Christian Radich er en velkjent silhuett for mange langs kysten av Norge. Skipet er et av flere skoleskip med opprinnelig mål om å gi fattige barn en opplæring i sjømannsyrket.

Logo A-70175

SKOLESKIPET MED VIND I SEILENE

Tekst: Caroline Juterud, historiker og fotoarkivar ved Oslo byarkiv

Skoleskipstiftelsen Christian Radich har huset mange elever, vunnet regattaer og opptrådt i mange avis-artikler, tv- og film-produksjoner. Skipet ble virkelig kjent på kino gjennom den norske dokumentar-filmen «Vi seiler» i 1948. På 1950-tallet gjorde Hollywoodfilmen Windjammer skoleskipet til stjerne. Gjennom hele 1970-tallet frontet BBC skipet i dramaserien The Onedin Line. Det er skipet Christian Radich vi kjenner igjen, men stiftelsen har hatt mange navn og flere skip gjennom tidende.

Det første skipet ble kjøpt i 1877 og fikk navnet Christiania. Stiftelsen het den gangen *Commite for indkjøb af Skib til Skoleskib for Gutter bestemte til Sømænd* og ble dannet 18. august 1877. Komiteen besto av

fem av byens mer kjente menn: Borgermester C. Jensen, skipsreder Plade Stranger, verftseier Chr. Brinch, skipsreder R. A. Olsen og havnefogd Chr. J. Johnsen. Sammen hadde de kjøpt den engelske barken *Lady Grey* som de døpte om til *Christiania*. Christiania ble altså det første norske skoleskipet.

Det var England som først hadde startet skoleskiptradisjonen med skipet Beatty kjøpt inn av The Marine Society i 1786. I de første tiårene etter innkjøpet av Christiania, dannet også Bergen og Trondheim skoleskipsforeninger. I følge stiftelsens første femtiårsberetning var tanken bak skoleskipet i starten rent «humanitært». Meningen var «å sette gutter fra de fattigste hjem i gang med nyttig arbeide i en tidlig alder og

å lede dem over i livsstillinger som sjømenn». Det var altså å hjelpe barn fra fattige familier ut i arbeid som var hensikten bak skoleskipene i starten. Dette endret seg med omleggingen fra seil til dampskip. Skoleskipene fokuserte etter dette mer på å utdanne elevene i sjømannsferdigheter og disiplin. Som følge av dette ble det dermed mer vanlig også for gutter fra bedrestilte hjem å ta sin sjømanns-utdannelse på skoleskipene.

Det tok nesten fire år før skipet var klart til å motta sine første elever. 7. juni 1881 ble ti gutter opptatt på skolen og gikk om bord i skipet som lå i Bjørviken. Christiania var ikke et seilende skoleskip, men lå fastankret ved Bjørviken. Senere ble det flyttet til Piperviken der det ble en fast del av havnebildet i byen.

Fra filmen. Innspillingen av Windjammer-filmen foregikk på Christian Radich og de forskjellige havnene de besøkte. Filmen var den første som ble tatt opp i Cinemiracle. A-70175

Livet om bord på skuta. Bildet er tatt i anledning av femtiårsjubileet om bord på Statsraad Eriksen i 1931. A-70175

ELEVENE ÅRET 1884

Vi har ikke kilder fra de første tre årene med skoleskipsvirksomhet, men i 1884 starter en protokoll med elevfortegnelse og karakterer. Her finner vi navnet på de 30 elevene som var opptatt på skoleskipet året 1884-1885. Av de 30 elevene kom 14 stykker fra hjem der en eller begge foreldrene var døde. Blant foreldrene finner vi yrker som tobakks-pinner, bryggearbeider, sjømenn, og forskjellige håndverkssvenner. Det er også en handelsbetjent, et postbud og en typograf. Felles er at de alle nok kunne regnes som tilhørende byens arbeiderbefolkning. Ser vi på adressene ser det ut til at rekrutteringen til skoleskipet ble gjort blant de som arbeidet i nærheten av

havnen eller bodde i de fattigere delene av byen. Det ser altså ut til at stiftelsen i denne perioden holdt seg til den opprinnelige hensikten: å gi de fattigste barna nyttig arbeide.

På alle unntatt to elever er det også oppført at de fikk hyre på skip etter året på skoleskipet var omme. På 15 år gamle Karl Hansen er siden blank, og ingen informasjon om hva han gjorde etter på er oppført. Dette kan bety at han ikke fikk hyre eller at de har glemt å fylle ut informasjon om han. Karls far var sjømann, så kanskje trengte ikke Karl stiftelsens hjelp for å skaffe arbeid da året var ferdig. På Kristian Larsen står det oppført at han: «Fik ingen Hyre paa grund af at han var forliden». Kristian var blitt 16 år i løpet av

skoleåret, så de kan altså ikke ha ment for ung. Det var altså hans fysikk som ble kommentert. Kanskje var Kristian for svakelig for å få hyre på skip.

Den yngste av elevene var Haakon Johansen på 14 år. Han var sønnen til Johan og Marie. Johan står oppført med yrke som arbeider.

I de ulike **elevfortegnelsene** kan vi finne karakterer og informasjon om elevene i mesteparten av stiftelsens levetid. Fra arkivet etter Christian Radich. A-70175

I folketellingen fra 1883 ser vi at Haakon var nest eldst i en søskenflokk på fem barn som alle bodde hos foreldrene i Prinsens gate 10. Familien delte fjerde etasje av bygningen med en annen familie og tre andre voksne. Ved skoleårets slutt fikk Haakon hyre på et skip som tilhørte en kaptein Dam fra Grimstad. I Haakons tilfelle står det ikke hvor reisen gikk hen.

Fire av elevene fikk hyre på skipet Herdis etter skoleslutt. I merknadsfeltet står det at skipet seilte fra London til Santos i Brazil og så videre. Elev nr 30, Johan Larsen fikk hyre på skipet Argo og dro til Harlingen og Grangemouth. Da han

kom tilbake til Christiania året etter dro han innom skoleskipet og besøkte sine gamle lærere, før han igjen mønstret på skipet Inga og seilte til London og videre.

Tre år inn i virksomheten ser altså skoleskipet ut til å oppfylle sin tiltenkte hensikt og nesten alle elevene ente opp med hyre på skip innen året var omme. Det var likevel et problem at skipet «Christiania» ikke kunne seile og elevene fikk dermed ikke ordentlig seilingserfaring. Året 1901 gikk derfor stiftelsen til innkjøp av skipet Statsraad Eriksen. Skipet var bygget i 1858 og hadde før det ble skoleskip vært i marinens tjeneste. Med et

seilende skoleskip kunne stiftelsen tilby utdanning og ekte seilingserfaring. I starten betydde dette seilturer ut i Oslofjorden og tilbake, men allerede i 1904 gikk turen helt til Fredrikshavn. På denne turen kunne kapteinen rapportere: «Halvdelen av Gutterne søsyge, forresten alt i beste Orden».

SKUTA CHRISTIAN RADICH

Etter 35 år som skoleskip og med en alder på 79 år trengte Statsraad Eriksen å skiftes ut. Det ble i 1936 besluttet å bygge et nytt skoleskip. Skipet skulle hete Christian Radich etter rittmester og grosserer Christian Radich som i 1884 hadde

TIDSLINJE CHRISTIAN RADICH

1877:
«Commite for indkjøb af Skib til Skoleskib for Gutter bestemte til Sømand» ble dannet

1881:
Første kull med elever gikk ombord på skoleskipet «Christiania»

1901:
Skipet «Statsraad Eriksen» tok over for «Christiania» som seilende skoleskip

1925:
Stiftelsen endret navn til «Oslo skoleskib»

1937:
Skoleskipet «Christian Radich» var ferdig bygget og dro på sitt første tokt

1939:
Skoleskipet dro på tokt til New York for å delta på Verdensutstillingen. Da skipet kom tilbake ble det overtatt av marinen

1945:
Skipet «Christian Radich» ble bombet mens det lå til havn i Tyskland

1947:
Skipet var ferdig restaurert og dro på sitt første tokt etter krigen. Et filmteam var med og turen resulterte i filmen «Vi seiler»

testamentert 90 000 kroner til nytt skoleskip i Oslo. Ansvaret med å konstruere skipet falt på kommandørkaptein Christian Blom som var direktør ved marinens hovedverft i Horten. Christian Blom tok oppgaven alvorlig og tegnet et skip som skulle vise seg å bli svært annerledes enn andre skoleskip. På grunn av at skipet Christian Radich alltid var ment til å være skoleskip (i motsetning til andre skip som skulle fungere som lasteskip eller losjiskip) kunne skipet tegnes smalt og med lange pene linjer. Noe som enkelte mener er grunnen både til skipets vakre utseende og evne til å vinne regattaer. Ut av de 11 verkstedene som sendte inn anbud var det Framnæs Mekaniske Værksted i

Sandefjord som fikk i oppgave å bygge skipet. Skuta fikk byggenummer 115 i 1937. I arkivet etter stiftelsen finnes de originale tegningene og planene for skipet.

17. juni 1937 var det prøvetur og en rekke prominente gjester var invitert. Denne turen ble starten på Christian Radichs lange kjendiskarriere på havet. Skipet ble etter hvert så kjent at i 1988 bestemte stiftelsen seg for å endre navn til Christian Radich. Stiftelsens historie er en historie om lange og harde kamper for å holde skuta i gang og for å beholde skolestatusen. Til tross for popularitet både blant elever og tilskuere verden over har skuta og stiftelsens eksistens vært truet flere ganger. Sist nå i 2015 da

sjøforsvaret ikke fornyet sin avtale med stiftelsen. I september 2015 ble det klart at skipet igjen skal være skoleskip og tilby elever fra maritime studieretninger praksisplasser. Christian Radich er igjen i drift som skoleskip. •

Kilder

Oslo byarkiv, *Skoleskipet Christian Radich*, Fab, Elevfortegnelse med karakterer 1884-1889
Oslo byarkiv, *Folkeregisteret*, folketelling 1883, Prinsensgate 10

Litteratur

Askim, Per (1931): *Oslo skoleskipsinstitusjon 50 aar 1881-1931, en oversikt*. Oslo: Fabritius & Sønners Boktrykkeri
Brynildsen, Harald (1964): *Operation Sail, skoleskipenes triumfferd 1964*, Oslo: Dreyers forlag
Engvig, Olaf T (1987): *Skoleskipet Christian Radich 1937-1987*. Festskrift

1950:
Stiftelsen endret navn til «Østlandets skoleskip»

1956-57:
Skipet ble brukt til innspillingen av den banebrytende filmen «Windjammer»

1964:
«Christian Radich» dro til Verdensutstillingen i New York som del av det første Operation Sail toktet

1980-81:
Skipet gjennomgikk den første gjennomgripende opprustningen siden 1947. De neste to årene gikk med på å betale regningen

1988:
Stiftelsen endret navn til «Christian Radich»

1998:
Stiftelsen måtte oppgi skolestatusen

2005:
Stiftelsen får en avtale om utdanning av nye befalelever for sjøforsvaret

2015:
Stiftelsen gjenviner skolestatusen

Bjølsen Valsemølle var en sentral bedrift i sikringen av korn og melforsyningene under første verdenskrig. Bedriften greide seg godt gjennom krisen og kunne samtidig planlegge for fredstid.

Luftfoto av Bjølsen Valsemølle fra 1950.
Widerøes flyveselskap / Oslo byarkiv
A-20027_Ua_0002_091

DET DAGLIGE BRØD

- BJØLSEN VALSEMØLLE GJENNOM FØRSTE VERDENSKRIG

Tekst: Øivin Poppe Grimsgaard, prosjektmedarbeider ved Oslo byarkiv

Etter over 130 års sammenhengende drift, er Bjølsen Valsemølle den siste virksomheten som fortsatt ligger ved Akerselvas bredder og som stadig driver med det den var etablert for i 1884. Arkivet etter Bjølsen valsemølle gir et rikt bilde av bedriftens utvikling. Materialet går tilbake til 1600-tallet, fra Kongens Mølle, senere Nedre Foss Mølle, Bjølsen Mølle, Bakke Mølle, Lysaker Mølle og noe fra Moss aksjemølle.

Akerselva har vært et naturlig sted for kvernkaller, vannhjul og turbin-drift. Ved Bjølsenfossen lå tre foretak, Bjølsen mølle fra 1842, Sandaker mølle og Christiania Mekaniske Væveri, nederst på Bjølsen-siden. Alle bedriftene hadde vannrettigheter, en avgjørende betingelse for

ekspansjon. Bjølsen mølle var blant de første i Norge som gikk over fra møllestener til å bruke valser, en viktig teknologisk nyvinning.

DE FØRSTE ÅRENE

I 1884 startet Gustav Martinsen opp som korn- og melgrossist med firmaet Bjølsen Valsemølle, sammen med eieren av Bjølsen mølle. Året etter ble Bjølsen mølle en del av firmaet og Bjølsen Valsemølle meldte overgang til mølleindustrien. Gustav Martinsen var den drivende kraft i foretaket. Gjennom oppkjøp av Sandaker mølle og Christiania Mekaniske Væveri sikret han vannrettighetene, slik at virksomheten kunne bygges ut i raskt tempo. Martinsen ledet bedriften i 34 år – fram til 1918, da

tok sønnen Haavard over.

Martinsen var stortingsmann for Høire og spilte en betydelig rolle i beredskapspolitikken under unionsoppløsningen i 1905. Fram til 1914

Bjølsen Valsemølles regninger på begynnelsen av 1900-tallet.
Bjølsen Valsemølles arkiv / Oslo byarkiv

ble det reist nye møllebygninger på Sandakersiden, enkelte utgjør fremdeles kjernen i anlegget. Utbyggingen fortsatte, for det var produksjonskapasiteten som var flaskehalsen, ikke avsetningen. Den eksplosive befolkningsveksten i Kristiania gjorde markedet umettelig. Fra 1885 til den første verdenskrigsens utbrudd vokste folketallet fra 130 000 til over 200 000. Handelsbakeriene fikk i denne perioden et godt fotfeste. Men med sin doble rolle som politiker og brukseier, sto Gustav Martinsen ofte lagelig til for hugg: «Ikke rent mel i posen» var en av beskyldningene mot Martinsen i en karikatur som finnes bevart i arkivet etter Bjølsen Valsemølle.

I 1905 ble det nedsatt en statlig kombinert sivil-militær kommisjon til å utrede «spørsmålet om landets forsyning med brødkorn i krigstilfelle». Resultatet var et utkast til en lov om kommunale kornlagre, samt ulike forslag til sikring av kornforbruket. Men ingenting ble vedtatt og ingen tiltak ble iverksatt i førkrigsårene. Følgene av mangel på tiltak ble forsterket fordi bøndene ble oppfordret til å satse på dyrefor til den økende meieri- og kjøttproduksjonen. Matkornarealet i Norge ble sterkt redusert og selvbergingsgraden sank.

Karikaturtegning av Gustav Martinsen: Politiske motsetninger: Anarkisten hekker kapitalisten, Vikingen 1904. Arnold Hazeland var samtidig erklært kooperativ anarkist og høyesterettsdommer. Bjølsen Valsemølles arkiv / Oslo byarkiv

NORGES «NØYTRALE» KRIG

Første verdenskrig brøt ut med skuddene i Sarajevo 28. juni 1914. Norge var ikke forberedt. Bare noen måneder tidligere uttalte statsminister Gunnar Knudsen under trontaledebatten den 17. februar: «Hvad er paafærde? Det skulle være interessant aa vite. For tiden er da forholdet det at den politiske himmel, verdenspolitisk set, er skyfri i en grad som ikke har været tilfældet paa mange aar.»

Priskurant fra 30. juli 1914. Verdenskrigen brøt ut tre dager senere. Bjølsen valsemølles arkiv/Oslo byarkiv

I arkivet etter Bjølsen Valsemølle er det notert på en priskurant fra 30. juli 1914, tre dager før krigsutbruddet: «Som følge av indløpne daarlige høstefterretninger fra Russland i forbindelse med krigen mellom Østerrige og Serbien er kornmarkedet yderst ophidset og uroligt! – Prisnoteringer er som regel tilbud paa levering i 4/mdr, naar intet særskilt bemerkes ... Verdenskrigen brøt ut 2-8-1914». Ved krigsutbruddet i august erklærte de nordiske

land sin nøytralitet. Krav om å nyte godt av de såkalte «nøytrale rettigheter» ble fremsatt i november samme år. De «nøytrale rettigheter» besto i korte trekk i retten til fri handel med alle de krigførende parter, unntatt var eksport av krigsmateriell.

Hvordan var så situasjonen for Bjølsen Valsemølle? Som korn- og melimportør var Bjølsen Valsemølle internasjonalt orientert. Daglig oppfølging av leverandører og verdens ledende kornbørser var helt nødvendig. Markedet var lunefullt og utsatt for store svingninger. Gustav Martinsen så forbi Norge og var hele tiden i forkant av utviklingen.

Kornimporten fra Tyskland og Russland stoppet opp med krigen. Fram til da hadde importen av rugmel fra Tyskland over tid redusert Bjølsen Valsemølles formaling av rug betraktelig. Samtidig var hveten på marsj inn; appetitten på hvete var et europeisk fenomen, ikke særnorsk. I Norge utgjorde hveten i 1915 omtrent 41 prosent av kornimporten, da var bygging av en hvetemølle godt i gang. Bjølsen Valsemølle sørget for moderne teknologi i nybyggene, og silokapasiteten ble økt ved medeierskap i Kristiania Havnesilo. Der var

det nå plass til 10 000 tonn korn. Etter utvidelsen i 1915 hadde mel-lageret i Sandakerveien en lagerkapasitet på omkring 50 000 sekker à 100 kilo ferdig mel. Dette var en kapasitetsøkning på 50 prosent i forhold til 1913.

STATEN SIKRER PROVIANTERINGEN

Etter panikken ved krigsutbruddet, roet situasjonen i Norge seg utover høsten. Allerede i august 1914 var en nasjonal Provianteringskommisjon på plass og etter hvert kommunale provianteringsråd. Arkivet etter Kristiania kommunale provianteringsråd finnes i Oslo byarkiv. I arkivet etter Bjølsen valsemølle ligger overenskomsten mellom Statens Provianteringskommission og Bjølsen Valsemølle A/S angående lagring av reservebeholdning av korn for staten. Her forpliktet Bjølsen valsemølle seg til å kjøpe og oppmagasinere 10 000 tonn korn som skulle tjene som reservelager for staten.

Et eget utvalg arbeidet med sikring av korntilførsel og reserve-lagre. Bjølsen Valsemølle kjøpte korn, med USA som praktisk talt eneste leverandør, malte og solgte melet som før. Frem til sommeren 1916 var det høykonjunktur på

nesten alle områder. Etter hvert kom reguleringer for blant annet lønninger og eksport. Maksimalpriser ble iverksatt og reguleringer for husleier, frakter, produksjon og omsetning fulgte på. I 1917 ble det opprettet et statsmonopol på import, blant annet av brødkorn. Bjølsen Valsemølle malte nå statens korn mot en godtgjørelse kalt «malingspenger»». Da USA kom med i krigen, stanset de kornsalget til Norge som nøytralt land. Etter harde forhandlinger tillot USA først i april 1918 eksport av 300 000 tonn hvete til Norge.

Fra 1. januar 1918 ble rasjonering innført. Det ble trangere tider, og brødkupongene ble innført. De trange tidene måtte føles helt klart mest i byene.

Prisstigningen de første krigsårene ble på ingen måte fulgt av lønnsoppgang for industriarbeiderne, de halte først innpå mot slutten av krigen.

Brødkort.
Rasjoneringskuponger fra 1918. Kristiania provianteringsråds arkiv / Oslo byarkiv

Levekostnader for en industriarbeider gikk opp 2 ½ gang fra 1914 til 1918. Med de statlige reguleringer og rasjoneringen ble forholdene brakt mer i ordnede forhold, selv om svartebørs-handelen florerte. Hverdagslivet har likevel vært tøft; mange lå etter i kappløpet mellom priser og lønninger.

Den nasjonale provianterings-kommisjonen satte et mål om at det til enhver tid skulle være lagret korn for minst fem måneder. I Kristiania leide staten «National bryggeriet» i Trondheimsveien 132 og bygninger som sto igjen etter jubileumsutstillingen på Frogner i 1914 ble tatt i bruk. På Kontraskjæret ble det oppført to store skur, og skur ble bygd på NSB's område på Grorud. I arkivet ligger avtalen som viser at staten ga Bjølsen Valsemølle 30 000 kroner for å bygge et magasin som kunne ta 100 000 tønner korn, der Sandaker Senter ligger i dag. Kristiania hadde nå et kriselager til omkring 60 000 tonn korn.

Dermed ble mølleindustrien litt mindre følsom for konjunktur-svingninger, og klarte seg rimelig godt gjennom første verdenskrig. Bjølsen Valsemølle planla for

fredstid, og kunne konsentrere seg om byggingen av den nye hvete-møllen som sto klar i 1919.

NØD OG KRIGSPROFITT

Om det var knapphet på levnetsmidler etter hvert, fikk det sitt motstykke i pengeoverfloden. Under første verdenskrig opplevde landet en ukontrollert inflasjon, som kulminerte først i 1920.

Inflasjonen var voldsommere hos oss enn i en rekke land som deltok i krigen. Bankinnskuddene økte i tidsrommet fra 600 millioner til 3 milliarder. Verdien av skipsaksjer økte i snitt til det seksdobbelte. Farligste fart ga størst fortjeneste!

For Bjølsen Valsemølle var det ikke like kritisk avgjørende om det var «fattigdom eller velstand» i landet, som i andre deler av næringslivet. Brødkornforbruket økte år for år og produksjon av forstoffer til dyr var i fremgang. Første verdenskrig ble ingen «nedtur» for Bjølsen Valsemølle. Bedriften fortsatte på sin vei som en veletablert og veldrevet korn- og melvirksomhet. •

Avisklipp fra 1914, ukjent avis. Bjølsen Valsemøllens arkiv / Oslo byarkiv

Kilder

Oslo byarkiv, Bjølsen Valsemøllens arkiv
Oslo byarkiv, Kristiania Provisianteringsråds arkiv

Litteratur og trykte kilder

Dawes, A.de C. og E. Møinichen (1954): *Laden er åpen: Oslo bakerlaug*, 110-års jubileum
Furre, Berge (1971): *Norsk historie 1905-1940*, Det Norske Samlaget
Hodne, Fritz (1981): *Norges økonomiske historie 1815-1970*, Cappelen
Jaeger, Claes-Henrik (1960): *Norsk Mølleforening 1910-1960*
Lorentzen, Bernt (1966): *Vaksdal Mølle 1866-1966*, J.W. Eide
Keilhau, Wilhelm (1927): *Norge og verdenskrigen*, Aschehoug
Korn- og melgrossisternes forening, Oslo, gjennom 25 aar 1901-1926
Nordvik, Helge, red. (1984): *Rent mel i posen; Bjølsen Valsemølle A/S og mølleindustriens utvikling 1884-1984*, Universitetsforlaget
Sveen, A., Mølmen Moen, T., Martinsen, P.D. red. (2009): *Motstrøms ved Akerselva; Bjølsen Valsemølle-Lantmännen Ceralia 1884-2009*, Tun Forlag
Vogt, Johan ([1938] 1980): «Kan de nordiske Stater forblive neutrale under en ny Krig?» i *Skrifter i utvalg*, Cappelen
Werner Erichsen, Egil (1946): *Møllene ved Akerselva. Bjølsen Valsemølle 1884-1944*

Møllerarkivet.no er et vindu inn i fortiden og gir et unikt innblikk i hvordan bilparken og hverdagen generelt i Norge var fra 1930-tallet og helt frem til nå. Arkivet rommer bilder, videoer, kunde- og internmagasiner, årsrapporter og protokoller fra hele Møllers historie. Den strekker seg fra førkrigstiden med Dodge-import frem til Bobla tok over verden og førte Volkswagen, og derfor også MøllerGruppen, inn i den posisjonen de har i dag, som Nordens største bilvirksomhet.

BILDER AV BILER — MØLLERGRUPPENS ARKIV PÅ NETT

Tekst: Jon E. Røhrt, MøllerGruppen Bedriftskultur- og historie

www.mollerarkivet.no
- søkeord Boble

På www.mollerarkivet.no finnes et rikholdig historisk arkiv med over 13 000 bilder, 563 dokumenter og filmer - og bøker fra Møller-historien. Dette er MøllerGruppens digitale bedriftshistoriske arkiv.

MøllerGruppen AS er en familie-bedrift med stabilt eierskap og vekst gjennom tre generasjoner. Dette har

bidratt til at konsernet har et omfattende historisk og arkivverdig materiale bestående av fotografier, dokumenter, filmer, bøker og kunde-magasiner som dokumenterer virksomhetens historie. Arkivet har hverken vært systematisert eller spesielt tilgjengelig for internt eller allmenn bruk, inntil bedriften besluttet å gjøre noe med det i 2012. Behovet for å rydde opp i Møllers bedriftshistoriske arkiv og gjøre det tilgjengelig var tydelig. I tillegg kom et ønske om varig sikring av arkivet for ettertiden. Etter positive uttalelser både fra Oslo byarkiv og IT-selskapet Mesan, besluttet Møller-familien å donere familiekleinodiet til Oslo byarkiv. I tillegg ville familien finansiere et omfattende arbeid med

ordning, digitalisering og publisering på en egen website, www.mollerarkivet.no.

Samarbeidspartnere i prosjekt mollerarkivet.no er Nasjonalbiblioteket, Riksarkivet, Oslo byarkiv, Videoverkstedet og IT-selskapet Mesan.

MØLLERGRUPPENS SPEDE BEGYNNELSE

Harald Aars Møller var født i Vadsø i 1895, og arbeidet i ungdomsårene på dampskipskaia. I 1920 fikk han tilbud fra sin svoger om å bli kontorsjef i Maskinagentur AS i Trondheim, den største bilforhandleren i Midt-Norge. I 1923 fikk eierne økonomiske problemer og måtte overlate selskapet til sine kreditorer. Møller

reiste til Oslo og fikk stilling med ansvar for deler og rekvisita i firmaet Kolberg, Caspary & Co. To år senere fikk han ansvaret for bilavdelingen, og bygget opp et forhandlerapparat for Hudson og Packard. I 1931 fikk Strømmens Værksted kontrakt på import av Dodge, til stor skuffelse for Kolberg, Caspary & Co.

Strømmens Værksted var først og fremst en industribedrift og ikke en handelsbedrift, de var mest interessert i å sette sammen Dodge-personbil av byggesett og selge dem blant annet også som drosjer med forlenget akselavstand og eget karosseri. I begynnelsen av 1932 overdro derfor Strømmens Værksted retten til import av Dodge laste- og varebiler til Kolberg, Caspary & Co, mens de selv sto for personbilsalget.

I 1936 ble Strømmen Auto AS etablert med tre like store aksjonærer, Kolberg, Caspary og Møller. Harald A. Møller ble daglig leder. Etableringen av Strømmen Auto ble en suksess. Firmaet vokste og i 1937 ble det skrevet kontrakt om leie av lokaler i den flunkende nye Torstedgården i Stortingsgaten 30.

I 1937 ønsket Chrysler-fabrikken en ny organisering av import og salg i Norge. Fra da av monterte Strømmens Værksted drosjebiler, mens Strømmen Auto overtok

Harald Aars Møller (1895-1987).
Møllergruppens arkiv / Oslo byarkiv

importen av Dodge person- og lastebiler.

Under okkupasjonen 1940 -1945 kunne det hverken bli tale om ordinær drift eller bilimport. Dessuten ble det innført bensinrasjonering, og man måtte finne alternative drivstoffer. For Harald A. Møller og de bedrifter han ledet kom vedgassgeneratoren til å bli hovedgrunnlaget for virksomheten. En vedgassgenerator er en vedfyrt ovn som er montert utenpå bilen. Den fyres med knott – små trebiter og som ved sakte forbrenning utvikler gass. Gassen ledes inn i bilens motor og inn i forgasseren hvor den antennes og får motoren til drive bilen. Salget av vedgassgeneratorer ble den

økonomiske redningen under krigen, og skulle gi bilforhandlerne et næringsgrunnlag.

HARALD A. MØLLER AS ETABLERES OG VOKSER

I 1946 solgte de to ingeniørene Kolberg og Caspary sine aksjer til Harald A. Møller, og han ble ene-eier i selskapet. Strømmen Auto AS skiftet navn til Harald A. Møller AS. Volkswagenwerks eksportavdeling var på besøk i Norge høsten 1948 og besøkte firmaer som var interessert i agenturet. Sommeren 1948 hadde den svenske lastebilprodusenten Scania Vabis sikret seg Volkswagen-agenturet i Sverige, og Norsk Scania Vabis var en av de norske interessentene. Volkswagenwerk var mindre opptatt av lastebiler enn av servicemulighetene for personbiler. Møller kunne vise til at han hadde et komplett salgs- og servicenettverk på 24 Dodge-personbilforhandlere fra Kristiansand i sør til Trondheim i nord. I oktober 1948 ble kontrakt tegnet for import av Volkswagenbiler. Med dette begynte det virkelige store bileventyret.

ARKIVET

I 2012 var arkivmaterialet spredt på seks forskjellige steder, og ikke lagret på en egnet måte. Materialet var

*Show-rommet i Torstedgården, Stortingsgata 30, 1967.
Møllergruppens arkiv / Oslo byarkiv*

heller ikke registrert, systematisert eller beskrevet og var svært vanskelig tilgjengelig. Kunnskap om innholdet ble med tiden svakere, og identifiseringen av begivenheter og personer i fotoene ble vanskeligere for hvert år som gikk. Som alltid er det i forbindelse med jubileer og andre presentasjoner at ønsket om å finne tilbake i historien dukker opp. Det ble opprettet et «metadata-team», en gruppe rekruttert inn fra Seniorklubben. Teamet ble skrudd sammen slik at alle fagområder i konsernet var representert: Salg, service, garanti, deler og tilbehør, informasjon, opplæring, personal, økonomi og folk med jobberfaring fra importøren, forhandlerleddet og

fabrikk. Kriteriet for å være kvalifisert var minst 35 års fartstid i MøllerGruppen, elefanthukommelse og grunnleggende datakunnskaper. Gruppen skulle gå gjennom foto og registrere hvem, hva, hvor, når og hvilken begivenhet. Gruppen silte bildene fra 29 000 til 13 000 bilder for bevaring.

En av arkivhaugene var lagret i to store nettingpaller. Det var Harald A. Møller AS forretningskorrespondanse fra 1960 til 1970 angående Volkswagenimport. Kjøpetilførsel for nye biler ble opphevet i 1960, og materialet dokumenterer veksten hos importøren og forhandlerorganisasjonen etter fri-sleppet frem til innføringen av mva

i 1970. I den perioden økte det årlige Volkswagensalget fra 8 500 biler til 25 000. Dette utgjør til sammen i overkant av 300 arkivbokser som til sammen veier 1,2 tonn. Materialet ligger nå trygt lagret i Byarkivet og ikke lenger i garasjen på Frysja.

Teamet hadde ikke egnet utstyr for skanning av protokoller og årsrapporter, så den tjenesten ble kjøpt hos Riksarkivet. Nasjonalbiblioteket skannet Møller-bøker, kundemagasinene for Volkswagen tilbake til 1960, Audi tilbake til 1999 og Skoda tilbake til 2008, og internmagasinet Bedre kontakt fra 1964 av, til sammen omkring 400 trykksaker. Det trykte materialet oppbevares nå der. Videoverkstedet har tatt hånd om gamle filmruller og videoer. Byarkivet, Nasjonalbiblioteket, Riksarkivet, Videoverkstedet og Mesan har bidratt til at Møller-Gruppen nå har fått orden på «det gamle testamentet» frem til omkring år 2000, altså det analogt skapte materialet. Erfaringen er blitt en veiviser for bevaring av nytt, digitalt skapt materiale.

AVSLUTNING

Bedriftskulturen skapes av eierne, medarbeiderne og produktene. Det er viktig å hegne om historien, selve

fundamentet for Møllerkulturen. Den gir MøllerGruppen et konkurransefortrinn, og stoltheten over egen historie er årsaken til at konsernet har digitalisert sitt historiske bedriftsarkiv. Arkivet både dokumenterer historien og gjør den tilgjengelig for alle. •

***Vedgassgenerator** montert på en Dodge i 1942.
Møllergruppens arkiv / Oslo byarkiv*

***Service** på Møller-Skøyen i 1956.
Møllergruppens arkiv / Oslo byarkiv*

Gamlebyen kirke har en lang og mangslungen historie. Den har betjent både Oslo Hospitals lemmer og de rikeste og mektigste i Christiania og Aker. Arkivene til hospitalet forteller om både brann, gjenreisning, forfall og restaurering. I dag har den ikke funksjon som kirke men er overnattingssted for husløse.

Regning (utdrag) over Blikarbeyde fra 14. november 1796. Kilde: Oslo Hospitals arkiv

GAMLEBYEN KIRKE

— GUDS HUS FOR HOSPITALSLEMMER OG KONDISJONERTE I GAMLE OSLO

Tekst: Kirsti Gulowsen, kunsthistoriker ved Oslo byarkiv

Oslo Hospital ble stiftet av kongen etter reformasjonen i 1537 for å videreføre klostrenes tradisjonelle fattigomsorg. Hospitalet hadde egen kirke, på 1600-tallet var den trang og mørk og alle presters marerittkall. Hospitalsprestens eneste menighet var lemmene, altså beboerne, og de ansatte, og avkastningen av stillingen var svært mager. Da Oslo ble rammet av storbrann i 1624, bodde 28 hospitalslemmer, 9 tjenestefolk, forstanderen og hospitalspresten med sine tjenestefolk på gården.

KIRKEN FRA 1734

Den driftige biskop Peter Hersleb fornyet på 1730-tallet driften av hospitalet, fikk bygget den nye

hospitalsbygningen, dagens gråstensbygning, og innrettet også en ny kirke i 1734. Heretter skulle hospitalskirken også betjene menigheten i gamle Oslo, inkludert Galgeberg og Ekeberg. Kirken fikk inntekter av stolleie til menigheten. Hospitalets forstander bestyrte også kirken, og regnskapene i arkivet er en interessant studie i tidens classesamfunn. Det var lukkede stoler, privatbokser, for de bedrestilte. I de lukkede stolene i koret hadde presten, forstanderen og *directeurerne*, altså biskopen og stiftsamtmannen, sine plasser, vederlagsfritt. I de lukkede stolene lengre bak satt kondisjonerte, mest offisersfruer, de betalte 1 riksdaler, 1 ort og 16 skilling årlig for

plassen. Benkeradene, såkalt åpne stoler, hadde dør, og var delt i mannsside og kvinneside. Første rad ble holdt *Leedig for Fremmede, Communicantere og Brudefolk*. Så fulgte rader der setene var utleid for 16 skilling stykke, bortsett fra fri-plasser for forstanderens og biskopens tjenestefolk. Ingen navn er nevnt. Noen få plasser på *Benkerne* var utleid til 8 skilling stykke, disse var kanskje langs veggen. For øvrig var *Klafferne i gangen alle Leedige*. Det står ingenting i regnskapet om plasser til hospitalslemmene.

KIRKEN FRA 1796

Kirken brant 23. januar 1794. Ny kirke kom raskt på plass, den ble

Regnskap: Oslo Hospitals Kirkes regnskap for 1753, leie av kirkestoler. Kilde: Oslo Hospitals arkiv

innviet 11. mai 1796.

Dette var en mye større, og svært staselig kirke.

Regnskapene fra gjenreisningen i 1794 til 1796

forteller i detalj hva som er gått med av materialer, ned til farge og utførelse.

Selve alteret og altertavlen sto i særstilling. Det var et prekestolsalter, en spesiell, protestantisk oppfinnelse.

Utgangspunktet var at prekenen og salmesangen skulle stå i sentrum. Prekestolen ble plassert over alteret, og over denne igjen hadde kirken sitt orgel. Helheten var innrammet av en for sin tid hypermoderne, antikk-lignende tempelgavl, båret av åtte søyler. Slike prekestolsalter og lukkede stoler finnes bevart i Kongsberg kirke og Røros kirke.

Kirkerommet var malt perlegrått,

<i>Transport Andreget R. 1753</i> <i>Indelste Stoles Eie</i> <i>pan Skolesturen</i>		
1	<i>Mr. Capitain Frøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
2	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
3	<i>Mr. Conference Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
4	<i>Mr. General Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
5	<i>Mr. Agent Nils Nielsen</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
6	<i>Mr. Christ. Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
7	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
8	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
9	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
10	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
11	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
12	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
13	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
14	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
15	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
16	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
17	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
18	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
19	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
20	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
21	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
22	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
23	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
24	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
25	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
26	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
27	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
28	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
29	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
30	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
31	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
32	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
33	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
34	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
35	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
36	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
37	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
38	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
39	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
40	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
41	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
42	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
43	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
44	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
45	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
46	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
47	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
48	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
49	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
50	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
51	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
52	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
53	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
54	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
55	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
56	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
57	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
58	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
59	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
60	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
61	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
62	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
63	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
64	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
65	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
66	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
67	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
68	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
69	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
70	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
71	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
72	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
73	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
74	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
75	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
76	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
77	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
78	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
79	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
80	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
81	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
82	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
83	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
84	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
85	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
86	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
87	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
88	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
89	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
90	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
91	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
92	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
93	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
94	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
95	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
96	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
97	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
98	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
99	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>
100	<i>Mr. Major Ind. Trøner</i>	<i>1752. 1. 1. 8</i>

en etterligning av marmor, og søyler og dekor var malt med en varm sandstensfarge som var istrødd sand for effekt. Gulvet i koret var ådret, i en etterligning av gul marmor. Blikkenslager Andreas Schöne laget forgylte blikkornamenter til søyler, girlandere som ble tvunnet om søylene, dekorasjoner til prekestolen, kongestolen og orgelet. *Prædik Stolen* var behengt med

Røros kirke fra 1784, med prekestolsalter, lukkede stoler i koret og åpne stoler. Foto: Apple farmer/Wikimedia

Carmosin Fløyel, altså dyp rød, mens alteret og prekestolen var dekket av *Carmosin Klæde* og hadde alterduk av fin bomull, musselin, kantet med kniplinger. Bispestolen og prekestolen var behengt med grønn silke. Bakerst i kirken sto en staselig kongestol, med kong Christian 7's monogram i en forgylt blikkmedaljong med krone over. Kirken må ha vært praktfull, særlig for de menighetsbarna som ikke var godt vant, altså de aller fleste, ikke minst hospitalslemmene. Synet av gull og rød fløyel, farger og marmorådring, og kanskje også fintfolket i de

Rekonstruksjonstegning fra 1939 av Domenico Erdmann. Tegning fra Oslo Hospitals arkiv

lukkede stolene var et gløtt inn i himmelriket.

Hvem fikk så glede av denne nye kirken? Ved århundreskiftet da kirken var ny, var Christiania fremdeles en liten by, og befolkningen i gamle Oslo besto for en stor del av håndverkere og fattige. Men kirken betjente også de store Akergårdene og andre landlige eiendommer.

Kirkens årsregnskap i hospitalsarkivet viser igjen hvem som leiet

Interiøret fra 1880-tallet, ca 1930. Foto: E.B. Oppi, Oslo Museum / OM.Z20702

stoler. I 1856 var det blant annet stoler for familien Konow på Oslo Ladegård, og gårdene Østensjø, Abildsø og Haugerud, og for familien Ingier på Stubljan. Bedrestående enker og skipskapteiner og flere andre kondisjonerte hadde også plass i lukket stol. Kirkebenkene var fordelt etter stand. Forrest satt slaktere, høkere, garvere, skipslosere og tollbetjenter, så kom matroser, skomakere, en vokter og en maler. Langt bak hadde Akergårdene plasser for sine arbeids- og tjenestefolk, og bakerst hadde hospitalslemmene en rad med åtte plasser og fattigstuelemmene en tilsvarende. Hospitalslemmene hadde egen inngang rett fra hospitalet, og vi kan forestille oss at de som var for svake til å delta i messen, kunne høre iallfall deler av

den og hygge seg med orgelbrus og salmesang gjennom den åpne døren.

KIRKEN FRA 1880-TALLET

Christiania vokste fort utover 1800-tallet, og Grønland og Gamlebyen ble etter hvert tett befolket. Da Christiania slukte store deler av Aker i 1859, fikk hospitalskirken en ny rolle. Den måtte tjene for Grønland menighet til Grønlands egen store kirke sto ferdig ved Grønlandsleiret ti år senere. Men byen vokste raskt, og i 1878 ble bygrensen flyttet igjen. Da ble kirken overtatt av Christiania kommune, kompensasjonen skulle være vedlikehold. Interiøret ble hastverksombygget for å romme den nye Oslo menighet. Det ble satt inn et brunt, nygotisk interiør, tegnet av arkitekt Henrik Nissen.

Oslo Hospitals kirke i dag. Foto: Kirsti Gulowsen

Det storslåtte prekestolsalteret var borte, en tradisjonell altertavle ble valgt og en ny prekestol ble satt ut på siden i koret, mens orgelet nå sto bakerst på det kraftig utvidete galleriet. Lukkede stoler var en saga blott, og døren mellom hospitalet og kirken ble murt igjen. Kirken betjente nå store menneskemengder og slitasjen var stor.

I 1924 skulle avtalen med Oslo

pregede interiør gjenreist selv om det ikke kan bli helt i den opprinnelige skikkelse.»

KIRKEN I DAG

Fra 1934 til 1939 ble et omfattende arbeid gjort for å tilbakeføre kirken til sin opprinnelige karakter fra 1796. Arkitekt Wilhelm K. Essendrop målte opp hele kirken, og laget skisseforslag ut fra anvisninger fra Riksantikvaren.

kommune fornyes. Da fikk Oslo hospital tilbake råderett over kirken, mot fortsatt utleie til kommunen. Kirken var nå i generelt dårlig stand.

I 1931 så forstander Damm renovering som en gylden anledning til å fjerne noe innredning som var «skjemmende for interiøret», og idéen om å gjenskape det opprinnelige interiøret vokste fram. I 1933 uttalte Riksantikvar Harry Fett i et brev at «Det vil bety en avgjort vinning at kirken får sitt værdige og fornemme kultur-

Han fikk avdekket eldre fargelag og studerte de relevante dokumentene fra kirkens bygging i 1796.

Kirkeinteriøret fra 1934 ble en kopi av det opprinnelige, i nøktern, modernisert drakt som står i stil med 1930-tallets funksjonalistiske enkelhet. Det har ikke vært noe ønske om å illudere prakten fra 1796. Fargene er også adskillig dusere og mer samstemte enn de ville ha vært mer enn to hundre år før. Døren til Hospitalet ble åpnet igjen og galleriet ble krympet, mens orgelet er blitt igjen der oppe.

RINGEN SLUTTES

Oslo Hospitals kirke har vært utleid som kirke for Gamlebyen menighet fram til 2012. Menigheten er nå slått sammen med Grønland og Vålerenga igjen, og kommunen har sagt opp leiekontrakten. I dag driver Oslo Bymisjon overnattingssted for hjemløse i kirken. Dermed er ringen sluttet, kirken er igjen knyttet til veldedig arbeid og gir husly til fattige og trengende. •

Kilder: Oslo byarkiv, *Oslo Hospitals arkiv*

Litteratur

Anker, Nils (1996): «Gamlebyen kirke», I: *Mennesker, miljø og kirkeliv i Gamlebyen. Oslo hospitals kirke 1796-1996*. Gro K. Hendriksen, red. Oslo: Gamlebyen historielag

Damm, O.J. (1935): «Oslo Hospital og Oslo Hospitals kirke», I: *St. Hallvard 13*. Oslo: Oslo byes vel

Molaug, Petter B. (1996): «Gamle byen kirkes forgjengerkirker», I: *Mennesker, miljø og kirkeliv i Gamlebyen. Oslo hospitals kirke 1796-1996*. Gro K. Hendriksen, red. Oslo: Gamlebyen historielag

Semmingsen, Ingrid og Gerhard Fischer, Arno Berg (1939): *Oslo Hospitals Historie*. Oslo: Aschehoug

I løpet av høsten 1939 kom tolv jødiske barn fra Tsjekkoslovakia til Bergen, etter bistand fra organisasjonen Nansenhjelpen. De fleste av dem var blitt sendt ut av hjemlandet på sine foreldres initiativ, og ble plassert i utvalgte pleiefamilier. HL-senterets arkivsamling inneholder privatarkiver etter flere av barna som kom til landet den høsten, blant annet Edgar Brichta og Karl Peter Federer. I løpet av krigsårene kom de til å få svært ulike skjebner.

NANSENHJELPEN OG JØDISKE BARNEFLYKTNINGER

Tekst: Jan Alexander S. Brustad og Ewa Mork, HL-senteret

«NANSENHJELP FOR FLYKTNINGER OG STATSLØSE»

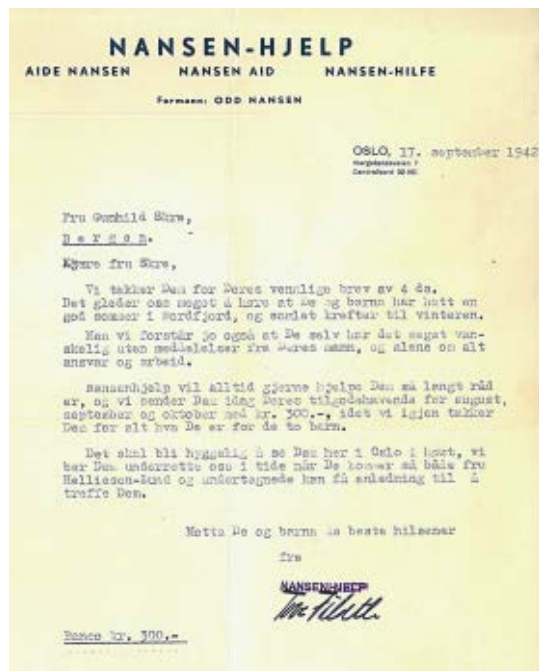
Høsten 1936 ba professor i litteratur ved Universitetet i Oslo, Fredrik Paasche, arkitekten Odd Nansen om å ta initiativ til dannelsen av organisasjonen Nansenhjelp for flyktninger og statsløse (ofte forkortet Nansenhjelpen). Organisasjonen skulle bygge på faren Fridtjof Nansens hjelpearbeid og det internasjonale Nansen-kontoret. Etter at også utenriksminister Halvdan Koht og den tidligere fredsprisvinneren Christian Lous Lange oppfordret Odd Nansen til prosjektet, ble Nansenhjelpen formelt stiftet i februar 1937. Organisasjonens finansiering kom fra både private aktører, staten og den

norske Nobelkomité.

Det som i første rekke kjennetegnet den apolitiske Nansenhjelpens virksomhet de påfølgende årene var at den som en av svært få norske humanitære organisasjoner engasjerte seg aktivt for å hjelpe jødiske flyktninger fra Sentral-Europa. De fleste andre frivillige hjelpeorganisasjoner hadde en tydelig partipolitisk forankring, og bisto derfor primært ulike grupper politiske flyktninger. En tilgrensende utfordring for de jødiske flyktningene var at de fleste europeiske lands myndigheter definerte dem som sosiale eller økonomiske flyktninger, og at de dermed ble nedprioritert i forhold til de politiske flyktningene. Også Justis-

departementet, Centralpasskontoret og politikamrene i Norge praktiserte, med historiker Knut Kjeldstadlis ord, en politikk der det for politiske flyktninger var «mulig å slippe inn og bli, men ikke alltid», mens det for jøder var «nesten umulig å komme inn – men ikke alltid».

Til tross for norske myndigheters relativt restriktive flyktningpolitikk, utgjorde jødiske flyktninger opp mot 500 av de til sammen rundt 2100 jødene som befant seg i Norge ved krigsutbruddet 9. april 1940. Over halvparten av dem kom til landet etter bistand fra Nansenhjelpen – de fleste fra Østerrike etter innlemmelsen i Hitler-Tyskland og fra Tsjekkoslovakia i perioden etter

Nansenpenger: Nansenhjelpen ble opprettet i 1937. Det som kjennetegnet den apolitiske organisasjonen var at de var blant få humanitære organisasjoner som engasjerte seg for å hjelpe de jødiske flyktningene fra Sentral-Europa. Fra arkivet etter Thomas og Ilse Mautner, HL-senteret

annektering og delingen av landet i mars 1939. Nansenhjelpen etablerte et feltkontor i Praha allerede i desember 1938. Sigrid Helliesen Lund hadde hovedansvaret for barneflyktningene, og fikk etter lange og harde forhandlinger med norske myndigheter innreisestillatelse for 37 jødiske barn høsten 1939. I løpet av dragkampene om flyktningkvoten omtalte Centralpasskontoret barneflyktningene som den «uheldigst tenkelige form for immigrasjon».

sjonen nær kontakt med barneflyktningene, deres biologiske foreldre i Tsjekkoslovakia og de norske pleiefamiliene. De tyske myndighetene stengte Nansenhjelpens kontorer vinteren 1942-1943. På samme tid var flere av medlemmene i organisasjonen sterkt involvert i forsøkene på å redde så mange som mulig av de jødiske barneflyktningene over grensen til Sverige. Mest kjent er den vellykkede

Postkort: Nansenhjelpen opprettet et feltkontor i Praha allerede desember 1938. Foto er et postkort fra arkiv etter søskenparet Thomas og Ilse Mautner, HL-senteret

Mens noen av barna fikk plass på det jødiske barnehjemmet i Oslo, ble de fleste plassert i pleiefamilier. Tolv av dem kom til Bergensområdet. Etter okkupasjonen opprettholdt organisa-

redningen av barna ved det jødiske barnehjemmet, der blant andre Helliesen Lund spilte en avgjørende rolle.

For å beskytte flyktningene, og for å kunne fortsette sin virksomhet på illegal basis, destruerte Nansenhjelpens medarbeidere store mengder av organisasjonens dokumenter etter okkupasjonsdagene i 1940 og i perioden rundt stengningen av de regulære kontorene i 1942. HL-senterets arkiver etter barneflyktningene gir, ved siden av å kaste lys over barnas, de tsjekkoslovakiske foreldrenes og de norske pleiefamilienes skjebne under krigen, et viktig innblikk i organisasjonens innsats for denne sårbare gruppen flyktninger.

«HANS PLEIEFAR VAR BLITT NAZIST»

Torsdag 26. oktober 1939 beskrev Aftenpostens korrespondent de jødiske barneflyktningene som nylig hadde ankommet Østbanehallen i Oslo: De var angivelig alle både «velkledd og friske», og de fleste var dessuten «usedvanlig pene, enkelte helt blonde». Ellers meldte avisen at en del av barna skulle videre til Bergen, «hvor de skal innkvarteres privat». Også ved ankomsten i Bergen dagen etter flokket journalistene seg rundt de ni barna fra Tsjekkoslovakia. En av dem ble av Bergens Aftenblad viet spesiell oppmerksomhet: «Edgar 9 år. En skjebnes kasteball flyktet derfra og herfra. Og nu her.» Edgar Brichta ble født i Tsjekkoslovakia i 1930. Da Slovakia på Hitlers oppfordring erklærte seg uavhengig, og et autoritært og halvfascistisk regime tok makten i landet i mars 1939, levde han i storbyen Bratislava med sine foreldre Max og Rea og lillesøsteren Vera. Mens Vera i følge foreldrene var for ung, besluttet de sommeren 1939 å sende sønnen til Norge.

Etter ankomsten på hotel Terminus i Bergen fikk Edgar komme til sitt nye hjem, på Laksevåg hos ekteparet Arne og Agnes Normann.

Edgar Brichta overlevde krigen og hans pleiefar som var NS-medlem anga han aldri. Her er Edgar avfotografert med sin søster Vera. Fra arkivet etter Edgar Brichta, HL-senteret

Ekteparet Normann hadde lenge ønsket seg barn, og meldte derfor sin interesse da Nansenhjelpen rykket inn annonser om barneflyktningene i avisene tidligere samme høst. Edgar fant seg tidlig godt til rette i sine nye omgivelser, noe han ser ut til å ha gitt uttrykk for i et brev til sine foreldre få uker etter ankomsten. Den 15. november 1939 kom nemlig svaret fra moren. Hun takket for Edgars hilsen, men ba ham skrive både oftere og lengre. Hun la dessuten

vekt på at han måtte oppføre seg godt, nå som han var en av de få heldige som hadde fått reise ut av landet.

Det tyske angrepet og okkupasjonen av landet fikk store følger for både Edgar og pleieforeldrene hans. Etter først å ha kjempet mot de tyske troppene, meldte Arne Normann seg inn i Nasjonal Samling og ble i løpet av kort tid partiets ordfører i Laksevåg. Da kunngjøringen om stempling av jødiske identitetskort ble offentliggjort i januar 1942, levde altså Brichta i hjemmet til en av Laksevågs viktigste NS-menn. Brichtas pleieforeldre fulgte likevel Nansenhjelpens anmodning om ikke å levere guttens pass til stempling. Våren 1942 var også siste gang Edgar hørte fra sin familie i Slovakia. Den 16. mars skrev hans far i sitt siste brev på tysk: «vi ikke vet hvor lenge vi kommer til å bli her». Noen måneder senere, i juni eller juli 1942, ble Max, Rea og Vera Brichta deportert fra Slovakia – antakelig til Auschwitz. Ingen av dem overlevde krigen.

Da arrestasjonene og deportasjonene begynte i Norge høsten 1942, unngikk Edgar og de fleste av Nansenbarna myndighetenes oppmerksomhet, fordi de hadde

Brev: «My dear parents and sister». Brev fra Edgar Brichta til sine foreldre på engelsk, datert 12. mai 1945. Fra arkivet etter Edgar Brichta, HL-senteret

unnlatt å stemple sine pass. Mens de fleste av barneflyktningene ble transportert fra Bergen til Oslo og videre over grensen til Sverige, ble Brichta værende hos familien Normann frem til årsskiftet 1942/1943. Ettersom «hans pleiefar var blitt nazist», skrev representanter fra Nansenhjelpen etter krigen, fryktet man for anmeldelser, «hva der ville

very good [...] Mr. Normann is arrested because he was 'nazi'. Videre skrev han at han håpet å kunne få komme hjem så raskt som mulig. Brevet kom i retur få dager senere, og Edgar innså etter et besøk i Slovakia at hele familien var drept. Han beholdt kontakten med både Agnes Normann og Nansenhjelpens medarbeider Bergljot Horne i flere år

utsette både barna og deres hjelpere for unødig fare». Brichta overlevde resten av krigen i skjul hos flere personer med tilknytning til Nansenhjelpen og motstandsbevegelsen. Arne Normann anga ham aldri.

Fire dager etter den tyske kapitulasjonen sendte den da 14 år gamle Edgar et brev til familien i Slovakia. Han hadde antakeligvis glemt mye av både slovakisk og tysk språk i løpet av årene i Norge, og valgte å formulere seg på engelsk: «My dear parents and sister. I congratulate with the peace, and hope that you have it

etter krigen, men bosatte seg til slutt i USA. Arne Normann ble dømt for landssviki i mai 1947.

«DET ER JO GODT FOR DEM Å KOMME HJEM TIL SINE FORELDRE»

Karl Peter Federer kom til Bergen sammen med Edgar og de syv andre barna 27. oktober 1939. Han ble født i Praha 18. juni 1932 og var Victor og Kathe Federers eneste barn. I Bergen ble Karl Peter tatt i mot av det unge ekteparet Anton Christian og Magda Stoltz Meyer. Han fant seg raskt til rette hos den lille familien og begynte i løpet av kort tid i 1. klasse på Krohnengen skole. Et helt spesielt forhold oppstod mellom Karl Peter, som frem til da hadde vært enebarn, og ekteparet Meyers nyfødte sønn Victor.

Karl Peter Federer fikk et helt spesielt forhold til sin pleiebror Victor. Foto fra arkivet etter Karl Peter og Victor Federer, HL-senteret

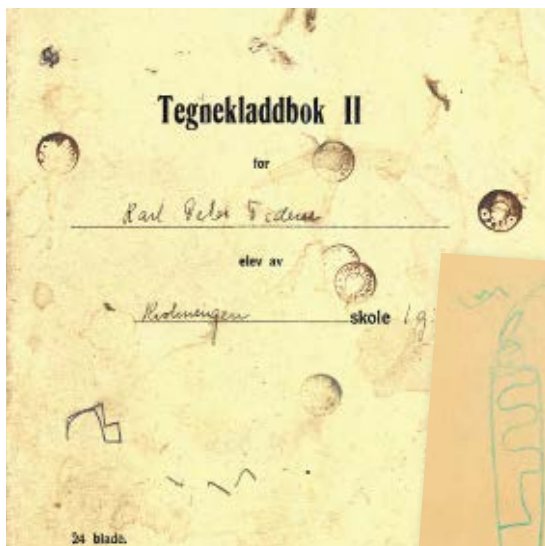
I 1941 ble han imidlertid plutselig skrevet ut av Krohnengen. I motsetning til familien Brichta ba Karl Peters foreldre innstendig om at sønnen skulle sendes tilbake til Praha etter den nazistiske okkupasjonen av Norge. Hvorfor skulle deres eneste sønn bo i et fremmed land når det tilsynelatende var like utrygt der som i hjemlandet? I februar/mars 1941 reiste Karl Peter derfor med tog fra Bergen, og i mars 1941 mottok ekteparet Meyer følgende beskjed fra

en av Nansenhjelpens medarbeidere i Oslo: «Peter kommer ikke til å bli her. Han reiser fredag 5. mars til Prag sammen med 4 andre barn herfra, og det er jo godt for dem å komme hjem til sine foreldre». I april 1941 var han tilbake hos sine foreldre i Praha. Karl Peter og foreldrene opprettholdt likevel hyppig kontakt med familien Meyer det påfølgende året. I løpet av sin korte tid i Norge hadde Karl Peter lært seg å skrive norsk, og i et udatert brev fra tiden etter at han vendte

tilbake til Praha, skrev han følgende korte beskjed til sin tidligere pleiefamilie: «Kjære mor og far. Tusen takk for brevet jeg fikk av dere [...] Når krigen er slut kommer jeg på besøk [...] Hils Victor». I andre halvdel av 1942 ble familien Federer deportert til konsentrasjonsleiren Theresienstadt nord i Böhmen. Høsten 1944 ble de deportert til Auschwitz, der Karl Peter og moren ble ført direkte til gasskamrene. Karl Peters far Victor var den eneste i

Karl Peter Federer 1941 Praha: Da Norge også ble okkupert av Tyskland, anså Karl Peter Federers foreldre at det var like utrygt som hjemlandet Tsjekkoslovakia og kalte han hjem. Foto fra Praha i 1941 i arkivet etter Karl Peter og Victor Federer, HL-senteret

Omslag tegnehefte: I løpet av sin tid i Norge lærte Karl Peter å skrive norsk. Fra arkivet etter Karl Peter og Victor Federer, HL-senteret

Tegning: Fra Karl Peter Federers tegnehefte. Fra arkivet etter Karl Peter og Victor Federer, HL-senteret

familien som overlevde krigen, og beholdt kontakten med familien Meyer frem til 1950-tallet. Den 11. mars 1946 skrev han i et brev på tysk: «Kjære venner [...] Min kone og Peter lever ikke lenger og jeg har gjennom et under overlevd dette helvete».

Den 2. april

samme år sto følgende dødsannonse på trykk i Bergens Tidende: «Vår inderlig kjære Peter, og hans mor Kathe Federer, døde 1944 i gasskamrene i Auschwitz. Magda og

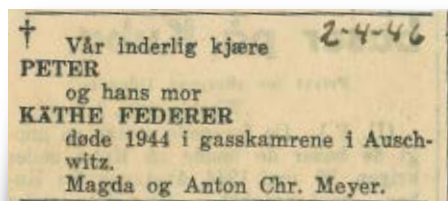
Anton Chr. Meyer».

Karl Peter Federer, Edgar Brichta og de andre barneflyktningene tilhørte en av de mest sårbare

gruppene som oppholdt seg i Norge da landet ble okkupert. De var både jøder, flyktninger og barn. Arkivene etter dem belyser blant

annet de ulike pleiefamilieene barneflyktningene ble plassert i: Mens enkelte av pleieforeldrene i løpet av krigen ble arrestert for motstandsvirksomhet, hadde

Brichtas pleiefar en fremtredende posisjon i partiet som samarbeidet med okkupanten. De hadde likevel alle det til felles at de i samarbeid med representanter for Nansen-hjelpen på ulike måter bidro til å redde barnas liv da registreringen, arrestasjonen og deportasjonen av jødene skjøt fart i 1942. Arkivene illustrerer også de vanskelige valgene barnas biologiske foreldre sto overfor – både etter det tyske angrepet på Tsjekkoslovakia og etter okkupasjonen av Norge. Valg med tanke på barnets beste kunne i verste fall få fatale følger, slik tilfellet var med Karl Peter Federer. •

Dødsannonse: «Vår inderlig kjære Peter». Karl Peters dødsannonse fra Bergens tidende 2. april 1946

Kilder

HL-senteret, *Arkivet etter Edgar Brichta 1939-64*

HL-senteret, *Arkivet etter Karl Peter og Victor Federer 1937-50*

Litteratur

Dohnálková, Eva (2013), *Nansenhjelpens historie og aktiviteter. En norsk humanitær organisasjon i tsjekkisk perspektiv*, Brno: masteroppgave i nordisk ved Masaryks universitet

Ellingsen, Anne (2011): «Odd Nansen, antitotalitær humanist. Påtrengende aktuell også i dag», I: *Humanist*. Arnfinn

Pettersen, red., Oslo, nr. 3, 2011

Hjeltnes, Guri og Berit Nøkleby (2000): *Barn under krigen*, Oslo: Aschehoug

Johansen, Per Ole (1984): *Oss selv nærmest. Norge og jødene 1914-194*, Oslo: Gyldendal

Kjeldstadli, Knut, red., (2003), «I nasjonalstatens tid 1814-1940», I *Norsk innvandringshistorie, bind 2*, Oslo: Pax

Lund, Sigrid Helliesen (1981): *Alltid underveis*, Oslo: Tiden

Mendelsohn, Oskar (1969): *Jødernes historie i Norge gjennom 300 år*, bind 1, Oslo: Universitetsforlaget

Nansen, Odd (1970): *Langs landeveien. Opplevelser, møter og samtaler*, Oslo: Gyldendal

Rossavik, Frank (2009): *Det niende barnet*, Oslo: Spartacus

Sebak, Per Kristian (2008): «- vi blir neppe nogensinne mange her»: jøder i Bergen 1851-1945, Bergen: Vigmostad & Bjørke

Historie snakker ikke selv, det er vi som snakker om den. «Virsa» betyr på urdu «overleveringer fra fortiden», og er enten produsert med tanke på fremtiden eller at noe rett og slett bare har overlevd tidens tann. «Virsa» kan kaste lys over fortiden i forskjellige perspektiver. Hvem produserte hva? Hvem gjorde de det for? Og hvorfor i det hele tatt, ville noen bevare noe for ettertiden?

«VIRSA» - OVERLEVERINGER

Tekst: Ayesha Iqbal Khan, prosjektmedarbeider Oslo byarkivs prosjekt «Oslos multikulturelle arkiver»

De pakistanske arkivene er forholdsvis nye. De første pakistanere i Norge dukket opp på slutten av 60-tallet. Etter hvert kom det flere; og en felles plattform ble dannet. Den representerte både det pakistanske fellesskapet i Norge og fungerte som et hjelpeapparat. De første store pakistanske organisasjonene ble etablert i årene 1971-1974 og var myntet på å kunne hjelpe hverandre i et nytt land, med ukjente forhold og språk. Mye av det materiale som Byarkivet har fått, stammer fra disse organisasjonene. I tillegg til organisasjonsmateriale har arkivet også fått personarkivet fra Muhammad Anwar Soofi og hans forretningsdrift.

MULIGHETENES LAND, MEN IKKE DERES LAND...

Materialet gir et unikt innblikk i historien. Hvem var disse nye fremmedarbeiderne, som de da ble kalt, i Norge? Hvilke verdier og holdninger hadde de med seg? Hvordan var deres møte med Norge? Slike spørsmål kan belyses ved det som er det unike med disse dokumentene; de gir oss svaret fra disse menneskenes egne perspektiver. Et fremmed land med fremmed kultur; så fjern fra deres egen, var allikevel mulighetenes land. Samtidig belyser dette et annet aspekt: Norge var mulighetenes land, men ikke deres land. De fleste av fremmedarbeiderne dro fra eget hjemland på jakt etter en bedre fremtid, men

aldri for å flytte for godt. Tilbake til hjemlandet skulle de! Dette er noe som er sterkt representert i deres tanker og holdninger, og det er noe som selvfølgelig også dokumentene bærer preg av. Som «fremmedarbeidere» følte de seg annerledes. Derfor var det ingen fremtid i Norge for dem, og heller ikke for deres barn. De var sin egen lykkes smed i mulighetenes land. Med norske kroner skulle de kjøpe pakistansk lykke.

MORSMÅLSUNDERVISNING TIL BARN

Kontrasten til denne tankegangen dukket opp når barna meldte sin ankomst. Fremmedarbeiderne får en ny rolle som første-generasjons-

Pakistansk familie i Nordbygata 15 15. januar 1982.
Foto: Åsmund Lindal. Fotografiet er fra prosjektet og boka
«Oslo-bilder. En fotografisk dokumentasjon av bo og leveforhold
i 1981 – 82». A-70013/Ue/0001/030

Besøk:
Den pakistanske
dikteren Bakhsh
Layalpuri og to
andre besøkere
Muhammad Anwar
Soofis bokhandel i
Rathkes gate. Ukjent
år. Foto: Muhammad
Anwar Soofi. Arkiv
Oslo byarkiv,
Muhammad Anwar
Soofi

Plakat: Feiring av pakistansk grunnlovsdag,
talekonkurranse for ungdommer, dikt og
sanger for barn og musikk for voksne.
Arrangement ved Islamabad/Rawalpindi
Welfare Society Norway, 29. mars, ukjent år.
Arkiv Islamabad/Rawalpindi Welfare Society
Norway, Oslo byarkiv

**Emblem for den første pakistanske orga-
nisasjonen i Norge: Pakistan Norwegian
Welfare Organisation Norway, stiftet
1971. Arkiv etter Pakistan Norwegian
Welfare Organisation Norway,
Oslo byarkiv**

**Filmplakat fra ca.
1981. «Mehboob ki
mehndi», en indisk
film med stjerner
som Rajesh Khanna
og Leena Chanayakar
vist på Eldorado
kino. Arkiv Pakistan
Workers Welfare
Union (registered)
Norway, Oslo byarkiv**

innvandrere, og de ser seg nødt til å bo her lengre enn først antatt og planlagt. Mange valgte å sende barna sine til skolene i Pakistan. Det var ikke problematisk for dem å betale for sine barns skolegang i prestisjetunge og dyre eliteskoler. Fortsatt var norske penger et middel til å kjøpe pakistansk lykke. For dem var det særdeles viktig at deres barn ble bevisst på sin pakistanske identitet, og det så ut til å være en langt vanskeligere prosess her i Norge. De måtte sendes til Pakistan for å lære sitt morsmål, sin kultur; og dette skulle også fungere som et sikkerhetstiltak for å unngå å «miste» sine barn til den norske kultur.

Ikke alle tenkte slik. For de fleste var det nå på tide å integrere seg i Norge. De ville beholde sin identitet og selvhevdning, uten å måtte sende barna sine bort fra seg. Dette ville, etter deres mening, bare gjøre vondt verre for dem som etter endt skolegang skulle tilbake til Norge. Historien med å føle seg fremmede i et land hele livet skulle ikke gjentas. Det var bedre å vokse opp her uten å gi avkall på sine røtter. Hvem skulle undervise barna i morsmål, og hva skulle undervisningen bestå av? Morsmålsundervisning ble et viktig tiltak i denne prosessen; og siden religion er en veldig viktig del av den

pakistanske identiteten, ble også behovet for moskéene stort. Den allmenne oppfatningen var at morsmålsundervisning i seg selv ikke kunne være nok, kulturell tilhørighet er en prosess som varer over tid og derfor var det nødvendig å manifestere sin identitet konstant. Fra organisasjonenes plattform startet markeringer som feiring av nasjonaldag, grunnlovsdag og religiøse høytider. Dette var ikke bare en læringsprosess for barna, men også en påminnelse for de voksne om ikke å glemme sin bakgrunn. Slike sammenkomster var ment for å forene alle pakistanere og styrke samholdet.

I arkivene finnes det dokumentasjon om godt samarbeid og positive tiltak. Dokumentene kan gi forklaring på saker som minoritetsgruppene var og fremdeles er opptatt av. Organisasjonene jobbet med å oversette og attestere dokumenter for pakistanere. De hadde kontakt med advokater som kunne bistå ved behov for rettslig hjelp, de kunne veilede i utfylling av skjemaer i forbindelse med familie-gjenforening og hjelpe til med å skrive søknader til Boligssjefen i Oslo.

MOSKÉ I DET BLÅ

Men alt er ikke bare solskinns-historier. Dokumentene gir også

innsikt i noe annet enn fellesskap og samarbeid. De er menneskelig produksjon og derfor er det mulig å se langt mer enn det som er på overflaten. Her er det mulig å finne tegn til intriger, uenighet, misnøye og maktkamp mellom de store lederne. Hvis man leser dette i et historisk perspektiv, er det mulig å kunne spore disse mønstrene til å tyde dagens situasjon. Mønsteret gjentar seg. Et soleklart eksempel på denne dragkampen mellom organisasjoner og interesser er saken om den første moskéen i Norge; omtalt som Islams Senter i dokumentene. Opprinnelig var det et samarbeidsprosjekt mellom flere organisasjoner på tvers av etniske og nasjonale grenser. Korrespondansen mellom Oslo kommune og disse organisasjonene foregikk over lang tid. Til slutt gikk Oslo kommune inn for å regulere en tomt ved Vaterlandsparken til dette formålet, populært kalt Moskétomta. Målet var å bygge et Islams senter i hjertet av Oslo som alle muslimer i byen kunne bruke på tvers av nasjonaliteter.

Det var et svært prosjekt og skulle etter planene finansieres ved hjelp av rike og giverglade arabiske land, hovedsakelig fra den saudiarabiske Muslim World League. Et lån ble tatt opp i stiftelsens navn for å kjøpe

tomten fra kommunen. Den 1. juli 1980 ble tomten formelt oppmålt og taksert til en pris på 3000 kr pr. kvm., og den nette sum var 9 822 600 kroner. Tomten skulle kjøpes og selges til Stiftelsen for Islams senter så fort det forelå en finansieringsplan for utbygging av moskéen. Moskéen og Islams senter ville bli den dominerende bygningen på tomten og skulle selvfølgelig være vendt mot Mekka. De øvrige bygninger ble tilpasset dette; og derfor ligger Oslo Plaza vendt mot Mekka! Det ble så laget tegninger, modeller og brosjyrer om det planlagte Islams senter. Idéen var i ferd med å bli realisert: Å gå fra tanker til virkelighet.

UENIGHET OG PROBLEMER

Dokumentene viser imidlertid at det skulle mye mer til. Uenighetene begynte å komme frem. Representantene i stiftelsen kom opprinnelig fra forskjellige foreninger hvor de hadde verv. Men hvor lenge

Moské modell i fugleperspektiv.
Prosjektkontoret Vaterland/Grønland, Oslo byarkiv

skulle de sitte i styret for denne stiftelsen? Noen mente at de ville bli enerådige hvis de fikk alt ansvaret for prosjektet; og det var udemokratisk. Andre mente at for prosjektets skyld burde denne stiftelsen eller komiteen bli sittende til de var ferdige fordi det ville styrke prosjektet. Samtidig kom andre finansielle spørsmål inn i bildet.

Det ble aldri noe Islams senter. Finansieringen var ikke reell, og attpåtil ble prisen satt opp av kommunen. Lærdommen fra denne saken kan være at hvis man holder seg sammen og samarbeider, så er det gunstig for alle. Kanskje kan dagens

innvandrersamfunn ta lærdom fra denne «moské»-saken?

I 1989 vedtok bystyret å bruke denne tomten til friareal. Den var for liten til et kongressenter eller byhall; og dessuten trengte sentrum en grønn lunge. Vi kan kanskje kalle parken for «minneparken» for den første planlagte moskéen i Norge. En eventyrmoské som forble i det blå.

Heldigvis strandet ikke alt på denne måten. Dokumentene vitner også om samarbeid og hjelp til de som trengte det. De gir innblikk i håp, drømmer, visjoner og anstrengelser. Innblikk i gleden over å ha skaffet seg noe etterlenget, men samtidig også sorg over å ha mistet noe verdifullt. Det handler om oppfylte drømmer og knuste håp. Det som gjør dokumentene unike er at de er produkt av fremmedarbeiderne selv. Det er deres tanker og perspektiver, deres ståsted og deres meninger. •

Litteratur

Khan, Ayesha Iqbal (2007): «'Virsa' – overleveringer» og «Bokhandleren fra Pakistan», I: *Spor etter oss. «Oslos multikulturelle arkiver»*, Røsjø, Ellen, red. Oslo: Oslo byarkiv
Røsjø, Ellen, red. (2011): «Ja til dialog, nei til moralpolitikk», I: *Mangfoldige stemmer – minoritetskvinner i organisasjonslivet*, Oslo: Oslo byarkiv

Kilder

Oslo byarkiv, *All Pakistani Workers Organisation in Norway* (1987-1990)

Oslo byarkiv, *Bazm-e-Ahbab Pakistan Norway* (1993-1997)
Oslo byarkiv, *Islamabad/Rawalpindi Welfare Society Norway*
Oslo byarkiv, *Muhammad Anwar Soofi* (1973-2001)
Oslo byarkiv, *Pakistan Advisory Council* (1977-1981)
Oslo byarkiv, *Pakistan Norwegian Welfare Organisation Norway* (1978-1992)
Oslo byarkiv, *Pakistan Workers Welfare Union* (1973-1980)
Oslo byarkiv, *Prosjektkontoret Vaterland/Grønland*

Sitronbrus, Selters, Soda og Solo var Nora bryggeriers store leskedrikker. I Maridalsveien 3 hvor Byarkivet i dag holder til var det fra 1918-1972 produksjon og ekspedisjon av brus. Historien vi finner i det historiske arkivet etter Ringnes bryggeri gir et herlig brus fra fortiden.

Kvinnelige arbeider i tapperiet ved Nora bryggeri, juli 1947, foto ukjent. Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek/ ARB.0033630

BRUS FRA FORTIDEN

Tekst: Ingebjørg Eidhammer, Norsk Teknisk Museum

I 1877 startet Nora bryggeri i Pilestredet 75 ved den såkalte Norabakken. I 1882 begynte de også med produksjon av mineralvann og mineralvannsfabrikken ble skilt ut som en egen avdeling. I 1918 ble den kjøpt opp av de tre store Oslo-bryggeriene Frydenlunds Bryggeri, Ringnes Bryggeri og Schous Bryggeri og flyttet til Maridalsveien 3, hvor blant annet Byarkivet og Byantikvaren holder til i dag. Fabrikken fikk navnet A/S Nora fabrikk og eierforholdet ble delt likt mellom de tre bryggeriene. Arkivet etter Nora fra tiden i Maridalsveien 3 og frem til fabrikken flyttet til Alnabru i 1972 er i dag en del av det historiske arkivet til

Ringnes Bryggeri, som nylig er ordnet og tilgjengelig ved Norsk Teknisk Museum.

EN ARBEIDSPASS FOR BÅDE MENN OG KVINNER

Nora Fabrikker fremsto på 1920-tallet som en moderne fabrikk med en produksjonsevne på omtrent 75000 flasker per dag og sysselsatte omtrent 120 arbeidere og funksjonærer. Fabrikken var en arbeidsplass hvor det arbeidet både kvinner og menn. Arbeiderne var i 1919 delt i arbeidslag som arbeidet til forskjellige tider for at produksjonen skulle gå mest mulig jevnt. Kvinnene arbeidet ofte i tapperiet og i etiketteringen, mens mennene

arbeidet i produksjonshallen, med maskiner, som sjåfører, hestekjørere og i laboratoriet. Etter hvert kom det også kvinnelige arbeidere inn i laboratoriet.

Noras lokaler i Maridalsveien 3 (1918- 1972) var en stor fabrikk med ekspedisjonsbygning, produksjonslokaler og tapperiavdeling, kontorbygning, lagerbygninger, maskinhus, reparasjonsverksted, sandblåseanlegg, bryggerhus, lagerkjellere, garasjer til bilene, stall, bensinstasjon og portvakt. I tillegg eide fabrikken leiegårder i Brenneriveien som ble disponert av ansatte ved fabrikken, og et stort antall lastebiler til transport av mineralvann.

***Ekspedisjonen** utenfor Nora-fabrikken i Maridalsveien 3 i midten av 1930-årene. Brusbilene står klare for utkjøring av mineralvann til restauranter, kafeer og butikker i byen. NTM/A-1020/Uc/ L0012*

***En gruppe sjåfører** utenfor ekspedisjonslokalet i Maridalsveien 3. I 1924 var en vanlig arbeidsuke på 48 timer, men de fleste arbeidet mer enn dette. Vanlig arbeidstid var fra klokken 07.00 til 17.00 inkludert frokosthvile 9.30-10 og middagshvile klokken 13-14. Det ble arbeidet lørdager, samt julaften og nyttårsaften frem til klokken 13. NTM/A-1020/Uc/ L0012*

KORKEN LUKKER FLASKEN TÆT

Da Crownkorken kom på 1920-tallet fikk den en revolusjonerende effekt for kullsyreholdige drikker. Crownkorken holdt flasken tett slik at kullsyren ikke slapp ut, den var hygienisk og den gjorde flaskene mye lettere å åpne. I 1926 startet Nora sin egen crownkorkfabrikk og ble etter hvert crownkorkprodusent for andre bryggerier og mineralvannfabrikker i hele landet. I 1937 arbeidet det 85 personer på mineralvannfabrikken og 13 personer i crownkorkfabrikken.

MEDISINSKE VANNE OG BRUSLIMONADER

På begynnelsen av 1800-tallet mente man at naturlige kilder med mineralholdig vann hadde en spesiell helsebringende effekt, og der slike kilder fantes ble det gjerne anlagt såkalte kursteder hvor man kunne lindre ulike sykdommer og plager. På 1820-tallet klarte den tyske apotekeren Friedrich Adolph August Struve å fremstille kunstig mineralvann som liknet det naturlige, og fra midten av 1800-tallet blomstret det opp fabrikker

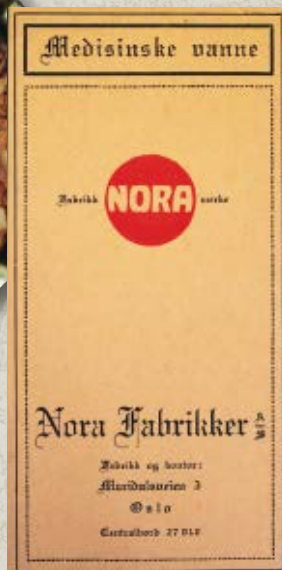
som produserte kunstig mineralvann i hele Europa. I 1890 årene var det flere mineralvannfabrikker bare i Oslo. En av disse var Nora Mineralvannsfabrikk, som produserte *medisinske vanne* og bruslimonader. Mineralvann ble etter hvert brukt mer som et nytelsesmiddel, selv om det fortsatt ble utviklet ulike typer medisinsk vann mot bestemte helseplager. For eksempel ble det produsert Karlsbadervann mot mave- og tarmkatarr, leversykdom, gallestein, sukkersyke og gikt og Emservann mot blant annet

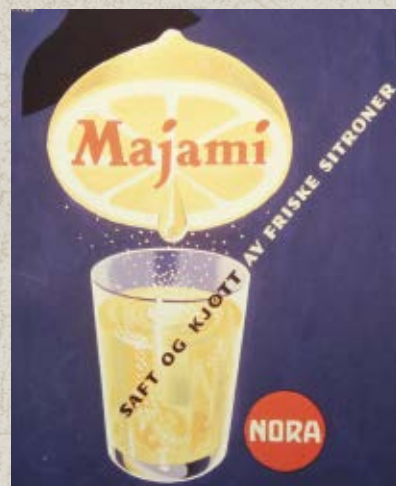
Reklame som viser hvordan den nye Crownkorken skulle åpnes for å få mest mulig ut av kullsyren.
NTM/A-1020/N/ L0003

Crownkork fra 1947. Korken er omtrent som vi kjenner den i dag, bortsett fra at innsiden nå er belagt med gummi. NTM/A-1020/N/ L0014

Brosjyre om Medisinske Vanne fra Maridalsveien 3.
NTM/A-1020/N/ L0003

Reklameplakat for Majami fra 1960-tallet.
NTM/A-1020/Uba/ L0006

nyregrus, forkjølelse og luft-veiskatarr.

Både bruslimonader og medisinske vanne var tidlige produkter fra Norabakken som ble videreført og utviklet i Maridalsveien 3. I en reklame fra 1920-tallet står det at «bruslimonade fremstilles ved den beste sort sukker. Brusene er forfriskende og sund drik som særlig anbefales barn, men ogsaa voksne vil i denne kullsyreholdige friske og sprudlende drik finde helsebot.» Nora produserte en rekke ulike bruslimonader. De færreste av

brusmerkene eksisterer i dag, men de var svært populære i sin tid. Merker som kan nevnes var appelsindrikken Majami produsert av Nora etter oppskrift fra Tuborg og var populær fra 1954 til 1975, og den svenske brusen Pommac fra 1919, som fortsatt selges i Sverige. Etter krigen ble det i tillegg kjøpt opp flere lokale bryggerier rundt i landet, noe som gjorde at fabrikken opparbeidet et stort sortiment av mineralvannsprodukter. I Oslo ble det i 1948 produsert 14 ulike sorter medisinsk vann og bruslimonader.

Et annet viktig produkt for Nora var Selters. Nora Fabrikker gjorde store anstrengelser for å lage god selters og sodavann. I en gammel reklame-brosjyre fra 1920-tallet står det at Nora Selters var svært velegnet til blandinger av pølsterdrikker og andre alkoholiske blandinger. Grunnen var at den var rik på kullsyre slik at den oppblandede drikken holdt seg frisk og sprudlende. Videre står det at selters ikke burde være varmere enn 6-8 grader og åpnes langsomt for å beholde mest mulig kullsyre.

*Reklameplakat for Solo fra 1960-tallet.
NTM/A-1020/Uba/L0006*

*Reklameplakat for
Solo fra 1960-tallet.
NTM/A-1020/Uba/
L0006*

I tillegg til Nora Sitronbrus, Selters og Soda var Noras desidert største produkt Solo. Oppskriften på Solo ble opprinnelig tatt med fra Spania til Tønsberg av Solobrusens «far», Torleif Gulliksrud. Tønsberg bryggeri startet produksjon av Solo i 1934, men varemerket ble overtatt av Nora Fabrikker i 1940. Nora

Fabrikker ble eier av leskedrikken i Norge, men produksjonen fortsatte også på lokale mineralvannsfabrikker. Produsentene dannet i 1948 Soloforeningen som skulle ivareta like rettigheter for reklame og produksjon. På 1960-tallet var Solo svært populær og var lenge Norges mest solgte leskedrikk.

I dag er Solo forbigått av Coca-Cola og Pepsi-Cola. På 1950-tallet gikk Nora også inn i konserveringsindustrien og merkenavnet Nora er i dag mest kjent for produksjon av syltetøy, saft, hermetiserte grønnsaker og desserter under Orkla-konsernet. •

Reklameplakat for NORA fra 1960-tallet.
NTM/A-1020/Uba/L0004

Pepsireklame fra Nora, 1960-70-tallet.
NTM/A-1020/Uba/L0003

Kilder

Norsk Teknisk Museum, A-1020, *Det historiske arkivet etter Ringnes Bryggeri 1876- 1984*, Serie N - Materiale fra Nora - 1879 - 1992
Oslo byarkiv, *Folkeregisteret, folketelling 1923*

Litteratur og trykte kilder

Christiansen, R. red. 1957: *Illustrert norsk næringsleksikon: Hva er hva i næringslivet*, Bind 1. Oslo: Næringsforlaget.
Kristiania adressebok, 1918
«Nora». [Lest på:] <http://www.stabburet.no/Merker-Produkter/-Merker/Nora>
«Nora Fabrikker A/S». [Lest på:] <http://www.industrimuseum.no>

LEVÉR ARKIVENE!

De viktigste kildene til Oslos historie finner du i Oslo byarkiv. 20 000 meter med papirarkiv, tegninger og kart, og over en halv million foto. Oslo byarkiv har arkiver helt tilbake til 1500-tallet, men det meste er fra 1800-tallet og fram til i dag.

Arkivene er samfunnets hukommelse og gir en garanti for et demokratisk samfunn. Arkivene brukes til å dokumentere enkeltpersoners rettigheter og interesser, til å sikre en god offentlig forvaltning og som kilder til forskning og lokalhistorie. Arkivene er tilgjengelige for alle. Om du trenger skolepapirene dine, skal bygge ut huset ditt eller bare er nysgjerrig på lokalområdet eller slekten din, så er Oslo byarkiv stedet for deg. På lesesalen i Maridalsveien 3 kan du selv gjøre et dypdykk i arkivene. For å få innsyn i klausulerte opplysninger må du være part i saken eller forsker. Da må du skrive til oss.

Har du liggende papirer etter mormors frukt- og tobakksbutikk, farfars konfeksjonsagentur eller et familieverksted? Kanskje noen var ildsjel i nabolaget eller drev en husmorforening? Dokumenter som forteller om levd liv, om alle små og store bedrifter som var motoren i Oslos liv, om kultur og fritid, ligger på mange loft og bakrom, i kjellere og garasjer. Det er lett å tro at materialet ikke er av interesse, men kanskje har vi ikke hjerte til å kaste det heller. Da kan det være god grunn til å kontakte Oslo byarkiv!

Her er noen gullkorn fra et av Byarkivets privatarkiv, en samling konfirmasjonskort fra 1930-tallet.

RETURADRESSE:

Kulturetaten, Oslo byarkiv,

Pb 1453 Vika, 0116 Oslo

Byens hukommelse